

Національна академія наук України
Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника
Науково-дослідний інститут пресознавства
National Academy of Sciences of Ukraine
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
Research Institute for Press Studies

Пресознавство

Press Studies

Засновано 2022 року
Виходить двічі на рік

Founded in 2022
Issued twice a year

Випуск 5
Issue 5

Львів – 2024
Lviv – 2024

УДК 070(051)
DOI 10.37222/2786-7552-2024-5

*Друкується за ухвалою вченої ради
Львівської національної наукової
бібліотеки України імені В. Стефаника
(протокол № 7 від 7 листопада 2024 р.)*

Пресознавство: НАН України. ЛННБ України імені В. Стефаника. Науково-дослідний інститут пресознавства. Львів, 2024. Вип. 5. 190 с.
Press Studies: NAS of Ukraine. Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv. Research Institute for Press Studies. Lviv, 2024. Issue 5. 190 p.

Редакційна колегія

Головний редактор

Лідія Сніцарчук, д-р соц. ком., проф.

Заступники гол. редактора

*Мар'яна Комариця, д-р філол. н.,
с. н. с.*

*Надія Кулеша, канд. філол. н.,
с. н. с.*

Відповідальний секретар

*Олеся Дроздовська, канд. філол. н.,
с. н. с.*

Члени редколегії

*Марко Андрейчик, д-р філос. (США)
Юрій Бідзіля, д-р соц. ком., проф.*

Зоряна Галаджун, канд. соц. ком., доц.

*Василь Габор, канд. філол. н.,
с. н. с.*

*Катажина Дронг, д-р соц. ком. та медіа
(Польща)*

*Агнешка Матусяк, д-р гум. н., проф.
(Польща)*

Емілія Огар, д-р соц. ком., проф.

*Йошіхіко Окабе, д-р іст. н., д-р е. н.,
професор (Японія)*

Editorial Board

Editor-in-Chief

*Lidiya Snitsarchuk, Dr. habil. in Social
Communication, Prof.*

Deputy editor-in-chief

*Mariana Komarytsia, Dr. habil. in
Philology,
Senior Research Fellow
Nadiia Kulesha, PhD in Philology,
Senior Research Fellow*

Secretary in Charge

*Olesia Drozdovska, PhD in Philology,
Senior Research Fellow*

Members of the Editorial Board

*Mark Andryczyk, PhD (USA)
Yuriy Bidzilya, Dr. habil. in Social
Communication, Prof.
Zoriana Haladzhun, PhD in Social
Communication, Associate Prof.
Vasyl Gabor, PhD in Philology,
Senior Research Fellow
Katarzyna Dragg, Dr. habil. in Social
Communication and Media (Poland)
Agnieszka Matusiak, Dr. habil. in
Humanities (Poland)
Emiliya Ohar, Dr. habil. in Social
Communication, Prof.
Yoshihiko Okabe, Dr. habil. in History,
Dr. habil. in Economics, Prof. (Japan)*

**Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 25285-15225Р від 05.07.2022 р.**

ISSN 2786-7552 (Print)

© Львівська національна наукова бібліотека
України імені В. Стефаника, 2024
© Науково-дослідний інститут
пресознавства, 2024

ПРЕСОЗНАВСТВО: ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ

Роман Бліхарський

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7084-0473>

кандидат наук із соціальних комунікацій, науковий співробітник

Науково-дослідного інституту пресознавства,

Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника

(Львів, Україна)

patra727@gmail.com

УДК 070.1:[316.77:659.4]:303.09"19"

НОРМАТИВНІ ТЕОРІЇ ПРЕСИ: ОГЛЯД ОСНОВНИХ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ТА НАПРЯМІВ АНАЛІЗУ

DOI 10.37222/2786-7552-2024-5-1

Стаття присвячена концептуальному аналізу нормативних теорій преси в контексті сучасних викликів медіастиудій. Основною метою дослідження є оцінка валідності та обмежень застосування нормативних підходів до вивчення функцій медіа у різних історичних і соціальних контекстах, а також їх адаптація до умов цифрової трансформації. Завданнями дослідження є: визначення основних напрямів та концептуальних підходів до формулювання нормативних теорій преси; критичне оцінювання обмежень «чотирьох теорій преси» Вілбура Шрама, Фреда Сібберта і Теодора Петерсона при аналізі медіа в різних контекстах; актуалізація проблеми інтеграції класичних моделей із новими підходами в сучасні пресознавчі дослідження.

Дослідження здійснено методом систематичного огляду наукових публікацій, які аналізують розвиток і критику нормативних теорій преси, зокрема в контексті їх адаптації до змінних соціальних, політичних і технологічних умов. Огляд включає аналіз теоретичних підходів щодо вивчення медіа, пов'язаних з еволюцією систем преси у різних країнах та історичних періодах часу.

З'ясовано, що незважаючи на свою значущість у дослідженні еволюції медіа, нормативні теорії мають обмежену ефективність у сучасних умовах через їхню універсальність та ідеалізацію стандартів. Вони не завжди враховують соціально-культурні та політичні відмінності між країнами і періодами, а також швидкі зміни в технологіях медіа. Запропоновано вирішення цієї проблеми, що полягає у синтезі традиційних нормативних теорій з новими теоретичними моделями, що дозволяє краще зрозуміти роль та особливості функціонування медіа в сучасному суспільстві, та для більш ефективного вивчення історії та сьогодення преси.

Новизна роботи полягає в узагальненні надбань історіографії з критичного переосмислення ролі нормативних теорій загалом, та класичної праці В. Шрама, Ф. Сібєрта, Т. Петерсона у сучасних медіадослідженнях.

Ключові слова: засоби масової інформації, система преси, нормативні теорії медіа, «чотири теорії преси».

Постановка проблеми. У сучасних дослідженнях преси з основних викликів для науковців є вибір теоретико-методологічного інструментарію, який дасть змогу ефективно інтерпретувати результати взаємодії між медіа, їхньою аудиторією та суспільством на кожному етапі історії включно із сьогоденням. Однією з важливих теоретичних концепцій, яка досліджує роль медіа в суспільстві, є нормативна теорія преси, що базується на визначенні ідеальних стандартів функціонування ЗМІ відповідно до суспільних норм і цінностей. Вона пропонує ідею оцінки медіасистем через порівняння реального стану із встановленими стандартами, що передбачає наявність певних нормативних орієнтирів для оцінки якості роботи ЗМІ.

Проте за умов швидких змін у медіасфері, а також завдяки динамічній еволюції технологій, характеру політичної ситуації та соціальних вимог постає питання валідності застосування нормативної теорії у сучасних реаліях. Традиційне застосування цієї теорії може зазнавати значних обмежень, зокрема через відсутність універсальних критеріїв

для оцінки медіа в умовах глобалізації та впливу новітніх технологій, таких як соціальні мережі, цифрові платформи та алгоритмічні моделі поширення інформації. Крім того, соціальні та політичні фактори, які формують ідеальні стандарти медіа, можуть значно варіюватися залежно від національних і культурних контекстів.

Однією з головних проблем, що постає перед дослідниками в цьому контексті, є обмеженість нормативних теорій у сучасному медіасередовищі. Ідея встановлення універсальних стандартів функціонування медіа, яка була центральною у праці «Чотири теорії преси...», нині викликає запитання щодо її валідності в умовах глобалізації та цифрових змін. Медіа, що трансформуються від масових до мережових, вимагають нових підходів до аналізу їхнього впливу на сучасне суспільство, яке також динамічно змінюється разом із способами його вивчення.

Мета дослідження – здійснити концептуальний аналіз валідності та обмежень застосування нормативних теорій преси в контексті вивчення проблематики трансформації функцій преси та нових викликів, які постають перед причинниками нормативних систем преси в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Фундаментальними для напряму нормативних теорій преси вважаємо спільну книгу Вілбура Шрама, Фреда Сіберта і Теодора Петерсона «Чотири теорії преси...» (Siebert et al., 1956), а також розвідки теоретика медіа Деніса Мак-Квейла (McQuail, 2010), який у своїх працях окреслює також ще дві: теорію демократичної участі преси (the democratic participant media theory) та теорію розвитку медіа (the development media theory).

Актуальність та потенціал спроб адаптації зазначених нормативних теоретичних моделей преси демонструють, зокрема, дослідження, проведені авторами з різних країн світу, для аналізу преси країн Центральної та Східної Європи (Jakubowicz, 1998), Індонезії (Didit, 2013), Нігерії (Nnanyelugo & Abodunrin, 2019), Саудівської Аравії (Al-Ahmed, 1987).

Однак, попри своє важливе значення для науки про ЗМІ, за останні півстоліття праця «Чотири теорії преси...» неодноразово критикувалася. Науковці намагалися віднайти та заповнити прогалини у самій концепції нормативних теорій та систем преси (Picard, 1982), адаптувати її до сучасних суспільно-політичних та технологічних реалій функціонування ЗМІ (Oluwasola, 2020; Christians et al., 2009), розробляли питання подолання існуючих обмежень нормативного підходу щодо вивчення преси (Toepfl, 2016; Maiga, 2017). Ґрунтовно аналіз доволі обширної історіографії критики «Чотирьох теорій преси...» зокрема та нормативних теорій загалом здійснювали Каарле Норденстренг (Nordenstreng, 1997), Терхі Рантанен (Rantanen, 2017; Rantanen, 2024), Джон Нерон (Nerone, 2018) та ін.

Новизна дослідження полягає в огляді комплексного переосмислення ролі нормативних теорій преси в контексті сучасних медіастудій, критичного аналізу обмежень цих теорій та їхнього евристичного потенціалу для фундаментальних досліджень преси у вимірі її історії та сучасності.

Дослідження здійснено **методом** систематичного огляду наукових публікацій, які стосуються розвитку та критики нормативних теорій преси. Основна увага зосереджена на ідентифікації ключових концептуальних підходів, теоретичних змін і напрямів у вивченні медіасистем, зокрема в контексті їх взаємозв'язку із соціальними, політичними та економічними реаліями різних країн. Огляд ґрунтується на аналізі основних статей і книг, що надають різні перспективи застосування нормативного підходу вивчення преси.

Виклад основного матеріалу. Масова комунікація є складною та динамічною сферою, що завжди реагує на всілякі новації у технологічній сфері, а також цілковито залежить від характеру аудиторії та актуальної суспільно-політичної ситуації. Оскільки поширення масової суспільно значущої інформації в сучасному соціумі відбувається перманентно, дослідникам, що працюють пріоритетно у сфері соціальних наукових дисциплін, необхідно систематично та різносторонньо вивчати ці процеси. Природно, що перед

науковцями на всіх етапах дослідження регулярно постають різноманітні питання та проблеми, які необхідно вирішувати задля успішної реалізації дослідницького проєкту.

Одне із перших таких питань – це обрання теоретико-методологічного інструментарію, засобом якого у кінцевому підсумку можна буде, зокрема, проінтерпретувати отримані результати та пояснити певні аспекти взаємодії між медіа та його аудиторією чи спрогнозувати подальший перебіг цієї взаємодії відповідного щодо теми та проблематики дослідження. Отже, теорії масової комунікації можна вважати ключовим інструментом для її розуміння, однак, беручи до уваги всю складність та мінливість медіасфери, ці теорії також потребують регулярної апробації, адаптації, перегляду та вдосконалень.

Упродовж другої половини ХХ ст. діапазон теорій масової комунікації загалом постійно кількісно та якісно розширювався, що вказує на тенденцію зростання інтересу серед дослідників, які працюють у галузях соціальних наук та гуманітаристиці. Теорія преси поступово сформувалася як певний напрям у межах наукового дослідження медіа. Для того, щоби зрозуміти різноманітні аспекти та наслідки поширення масової інформації, вчені залучали дослідницькі підходи та знання з інших дисциплін, зокрема історії, антропології, соціології, психології, філософії, літературознавства. Це спричинило активний обмін ідей між дисциплінами, який є як складним, так і плідним. Результатом стало створення нових теоретичних конструкцій, що мають потенціал пояснювати роль і вплив медіа в сучасному суспільстві.

Теорії масової комунікації охоплюють різні рівні аналізу. Деякі з них оперують масштабними концептуальними моделями, що пояснюють функціонування медіа загалом, інші ж зосереджуються на окремих аспектах, таких як використання конкретних медіа чи їхній вплив на певну визначену аудиторію.

Отже, наразі ми умовно окреслили своєрідний епістемний трикутник вивчення медіа, складовими якого зазначили поки лише трьох «агентів», – це: дослідники медіа, самі

медіа та їхня аудиторія. Ця схема із трьома сталими також потенційно передбачає змінне різноманіття взаємодії між ними, однак є константа, яка у ній є не очевидною, але вкрай необхідною, – це фаховий епістемологічний інструментарій.

Стенлій Джей Баран та Денніс Кей Девіс називають чотири основні категорії теорій комунікації – постпозитивізм, герменевтика, критична теорія та нормативна теорія, які відрізняються своїми цілями, онтологією, епістемологією та аксіологією. Постпозитивізм зосереджений на емпіричних спостереженнях і наукових методах, герменевтика – на інтерпретації текстів, критична теорія прагне до соціальних змін, тоді як нормативна теорія спрямована на оцінювання медіасистем відповідно до суспільних норм і цінностей (Baran & Davis, 2011, p. 19–20).

Нормативна теорія, зокрема, визначає ідеальні стандарти функціонування медіа, які залежать від соціального контексту. Вона базується на порівнянні реального стану медіасистем із цими стандартами. Водночас обмеження такого підходу стають очевидними, якщо використовувати одну нормативну систему для оцінки іншої. Аналізуючи нормативну теорію, важливо враховувати стабільність ідеальних стандартів, вплив суспільних і політичних факторів, а також підтримку цієї теорії в науковій спільноті (Baran & Davis, 2011, p. 14–16).

Нормативні теорії займаються завданнями та роллю, які ЗМІ повинні виконувати у суспільстві. Нормативні теорії медіа займаються описом та вивченням стандартів, які визначають і регламентують діяльність преси. Хоча можна також стверджувати, що ці стандарти не що інше, як суспільні очікування щодо роботи засобів масової інформації, включаючи погляди щодо того, як ЗМІ повинні бути організовані й діяти для забезпечення життя суспільства.

Отже, нормативні теорії ЗМІ вивчають їхнє функціонування у суспільстві, відштовхуючись від стандартів та соціальних очікувань щодо того, як медіа повинні функціонувати у конкретному соціокультурному контексті. Ці погляди можуть значною мірою варіюватися залежно від

конкретних соціальних, політичних та економічних обставин. Вкрай важливим фактором також є історичний контекст, в якому функціонують медіа, хоча й на наукові дослідження преси також впливають конкретні соціокультурні обставини, в яких вони відбуваються, а також характер політичної кон'юнктури.

Важливою працею в історії системного, компаративного вивчення медіа та нормативних теорій преси є книга «Чотири теорії преси...», що вийшла друком 1956 р. Її авторами були американські науковці Вілбур Шрам, Фред Сіберт і Теодор Петерсон. Основне завдання, яке вони перед собою ставили при її написанні, – віднайти відповідь на запитання: «Чому преса є такою, якою вона є; чому преса у різних країнах відрізняється одна від одної та служить різним цілям» (Siebert et al., 1956, р. 1). Хоча й поняття «преса» загалом охоплювало увесь спектр актуальних на той час засобів масової інформації – теле- та радіомовлення, кіно, газети та журнали, однак у цій праці йшлося саме про періодичні видання.

У книзі автори обґрунтовують центральну тезу, яка у вступі сформульована таким чином: преса набуває форми та забарвлення тих соціальних і політичних структур, у межах яких вона функціонує, що також відображає систему соціального контролю, засобом якого регулюються взаємини між членами цього суспільства та соціальними інститутами. На думку дослідників, ця теза також виражає основну ідею системного підходу вивчення преси. А на те, якою вона буде в тій чи іншій країні у певний період її історії, впливають також і ті можливості та ресурси, якими вона володіє, для того щоби утримувати необхідну для функціонування медіаінфраструктуру. І це при тому, що масовість поширення інформації залежить від рівня урбанізації суспільства цієї країни.

Фундаментальний для «Чотирьох теорій преси...» погляд на ЗМІ як на систему відповідав тенденціям тогочасної науки. Поняття системи, як це зазначає Терхі Рантанен, буквально було «віднайденим» низкою вчених, зокрема у соціальних та гуманітарних науках упродовж другої половини

XIX – першої половини XX ст. Системний погляд розвивали соціологи: Макс Вебер, Еміль Дюркгейм, Томас Хемфрі Маршал, Вільфред Парето, Талкотт Прасонс, антропологі Джордж Бейтсон та Маргарет Мід (Rantanen, 2024, р. 223).

Дослідниця припускає, що праця «Соціальна система» Т. Парсонса, яка вийшла друком у 1951 р., могла якось вплинути на авторів «Чотирьох теорій преси...». Вплив системного підходу Парсонса Т. Рantanen зауважує у самому трактуванні соціуму як системи, в якій діє преса, що є взаємозалежною та взаємофункціональною з іншими елементами соціальної системи, і відмінність між різними системами преси можна віднайти, лише беручи до уваги ті соціальні системи, в межах яких преса функціонує.

Однак, на думку тієї ж Терхі Рantanen, більш вірогідно, що на Сібєрта, Петерсона і Шрама вплинули ідеї математиків та теоретиків інформації Клода Шеннона та Воррена Вівера, а також цілком ймовірно, що ці науковці ще до виходу своїх праць регулярно обмінювалися ідеями та допомагали один одному поширювати результати своїх досліджень. Зокрема, саме В. Шрам інспірував випуск спільної праці К. Шеннона та В. Вівера «Математична теорія комунікації» у 1949 р. (Rantanen, 2024, р. 224).

За В. Шрамом, Ф. Сібєром, Т. Петерсоном, розуміння причин виникнення різних систем преси – питання, яке передусім є саме філософським, а не соціологічним. Для того, щоби розуміти пресу і те, як вона співвідноситься із соціумом, необхідно зрозуміти соціальну систему, в межах якої ця преса функціонує. Це можна зробити через осмислення сукупності переконань та вірувань, які домінують у тому чи іншому суспільстві щодо природи людини, суспільства, держави, знань, істини, та, врешті, ставлення індивідів держави чи інституту влади загалом і навпаки (Siebert et al., 1956, р. 1–2).

Про ці чотири теорії преси, яким присвячена однойменна праця та які описують основні типи друкованих медіа «західного світу», немає потреби вкотре детально розповідати, оскільки з часу свого формулювання ці теорії уже стали

своєрідною класикою наукового вивчення соціальних комунікацій. Зафіксуємо лише кілька основних концептуальних моментів.

Отже, логіку, за якою В. Шрам, Ф. Сіберт, Т. Петерсон описували процес становлення систем преси, можна охарактеризувати як еволюційну, або діахронічну.

Перша теорія преси у праці отримала назву авторитарної, й описує систему преси, яка сформувалася упродовж XVI–XVII ст. в Англії, однак станом на 50-ті рр. XX ст. моделі організації засобів масової інформації у низці країн світу усе ще мали авторитарні ознаки. Де-факто ця система преси походить від позиції абсолютної влади монарха в цій країні та уряду, який він очолює, що опосередковано також впливає і на характер усієї політичної культури, і на роль та значення преси. Концептуально обґрунтування цього абсолюту присутнє у працях різних мислителів минулого: від Платона і Макиавеллі до Гобса і Гегеля.

Основна її мета полягає у тому, щоби бути інформаційним засобом підтримки, зміцнення влади суверена та інструментом здійснення його політики. Однак у цій системі преси не обов'язково, щоби періодичні видання були власністю держави. Видавцем може бути будь-хто, хто отримав на це відповідний дозвіл, однак надалі увесь зміст кожного випуску строго контролюватиметься і цензуруватиметься на предмет критики державної влади чи будь-чого, що не відповідає б її політиці.

У 1688 р. у тій же Англії, а згодом – і в Північній Америці почала формуватися система, яка у книзі отримала назву лібертаріанської та яка ґрунтувалася на ідеях філософів Джона Мільтона, Джона Лока, Джона Стюарта Мілла та яка є своєрідним медійним виразником раціоналізму і концепції природного права. Преса у цій системі функціонує головним чином задля інформування громадськості щодо актуальних подій та щоби ревізувати державну владу, хоча у ній передбачені також розважальна та рекламно-комерційна ролі. Ця система преси є своєрідною протилежністю авторитарній, оскільки основний фокус у ній – на інтересах та потребах

вільних особистостей, роль держави полягає у тому, щоби ці інтереси забезпечити.

Медіа у лібертаріанській системі повинні регулюватися принципами самоствердної істини, вільного ринку ідей та судами. Самоствердна істина – це одна з концепцій Дж. Мільтона, згідно з якою істина має здатність відновлювати себе після спроби перекручення чи придушення. Все, що є істинним, незалежно від обставин, зрештою стане відомим і правда переможе. У вимірі теорії свободи слова і свободи преси це означає, що вільний обмін інформацією та знаннями у широкому сенсі веде до розкриття та розуміння істини. Водночас основою для свободи слова в суспільстві має бути свобода совісті, яка є власне підставою вільного обміну і поширення знань та можливістю для людей обирати і визначати з усього масиву знань самі ті, які є істинними.

Вільний ринок ідей – це метафора, яка описує концепцію свободи вираження думок та конкуренції ідей у відкритому та плюралістичному суспільстві. Вона підкреслює, що ідеї повинні бути вільно у вільному доступі, вони мають конкурувати поміж собою, знаходити свою підтримку через обговорення без усіякої цензури та обмежень. Ця концепція належить до поля ліберальних та демократичних принципів і часто асоціюється з ідеями Джона Стюарта Мілля та філософією плюралізму.

Теорія соціальної відповідальності преси пов'язана із діяльністю так званої Комісії Хатчинса, результатом роботи якої став, зокрема, документ «Вільна та відповідальна преса: Загальний звіт про масову комунікацію: газети, радіо, кінофільми, журнали та книги» (*A Free and Responsible Press: A General Report on Mass Communication: Newspapers, Radio, Motion Pictures, Magazines, and Books*) 1947 р. Сама потреба у створенні такого органу серед американських медійників пов'язана із проблемами, які постали в межах лібертаріанської системи преси, що також функціонувала та на яку впливали наслідки технологічного прогресу, урбанізаційні процеси. Той же вільний ринок ідей разом із вільною ринковою економікою призвів до того, що контроль над засобами

масової інформації зосередився в певному обмеженому колі їхніх власників, що передбачало також домінування в інформаційній, а отже, і в політичній, економічній та культурній сферах саме їхніх, а не загальносуспільних інтересів. І ці інтереси здебільшого стосуються мотиву персональної вигоди, зокрема збільшення прибутку.

Система соціальної відповідальності преси призначена для мінімізації негативних наслідків ринкової моделі медіа. Вона базується на ідеї комбінування приватної та державної власності, що забезпечує доступність інформації для різних соціальних груп і захищає незалежність ЗМІ від тиску. Засоби масової інформації повинні виконувати важливі суспільні завдання: інформувати громадськість, підтримувати економічну стабільність через рекламу та звітувати про діяльність органів влади.

Для зниження впливу приватного контролю пропонується два підходи. Перший підхід передбачає розширення суспільної власності на електронні медіа, щоби зробити їх доступними для широкого загалу та забезпечити різноманітність поглядів. Другий – полягає в утвердженні професійних стандартів журналістики, таких як об'єктивність, точність і збалансованість.

Контроль за роботою медіа здійснюється через громадську думку, дії споживачів та етичні норми. При цьому дотримуються права громадян і загальні соціальні інтереси. Якщо ЗМІ не виконують своїх обов'язків, система передбачає механізми впливу для відновлення відповідальності.

Щодо четвертої системи преси, то у книзі вона названа радянсько-комуністичною або радянсько-тоталітарною. Основне завдання усієї преси полягає у тому, щоби зміцнювати радянський суспільний устрій та бути рупором політики партії. На відміну від авторитарної системи, усі видання є власністю держави та контролюються нею. Теорія радянської преси може бути також використана і для опису медіасистем в інших країнах із тоталітарною політичною системою. Професіоналізм заохочується для створення етичного се-

редовища, але критика основних цілей партії залишається забороненою.

Основним завданням медіа в цій системі є пропаганда соціалізму та поширення комуністичної ідеології як у межах Радянського Союзу, так і за його межами. Ця місія відрізняє радянську модель від інших, хоча за своїм характером вона має багато спільного з авторитарними системами, особливо у сфері централізованого контролю.

Книга «Чотири теорії преси...» є своєрідною спробою представити системи медіа через філософські концепції та ідеологічні рамки. Її автори, незважаючи на відсутність чіткої методології, створюють ідеальні типи систем преси, які можуть бути використані для аналізу суспільства та їхньої політики. Привабливість цієї схеми полягає в її простоті та здатності робити складні явища зрозумілими навіть для неспеціалістів (Nerone, 2018, р. 2).

Однак критики цієї праці вказують на низку суперечностей. Теорії представлені не завжди послідовно: наприклад, соціальна відповідальність описується радше як утопічна модель, тоді як лібертаріанська та радянська комуністична теорії мають чіткіші історичні підґрунтя. Лібертаріанська система преси, яка «проростає» всупереч авторитарній та завдяки ідеям Просвітництва, теж отримує своєрідну реконструкцію (Rantanen, 2024, р. 225; Nerone, 2018, р. 3–4).

Особливу увагу приділено зв'язку між філософією преси та суспільством, у якому вона функціонує. Автори «Чотирьох теорій преси...» стверджують, що медіасистема відображає суспільні структури, але на практиці вони зосереджуються на ідеологічних засадах більше, ніж на емпіричному аналізі. Книга поєднує емпіричні матеріали з теоретичними концепціями, але робить це неоднорідно, оскільки кожен автор відповідав за свій розділ: Фред Сіберт був автором есе про авторитарну теорію та лібертаріанську теорію преси, Теодор Петерсон написав есе про теорію соціальної відповідальності преси, Вілбур Шрам – про радянську теорію преси.

Від часу виходу цієї праці вона неодноразово була об'єктом критики. Джон Нерон виокремлював її у дві умовні

групи (Nerone, 2018, р. 9). Перша – це критичні огляди, які зосереджувалися на концептуальних, методологічних, ідеологічних недоліках праці, друга група критики – ті статті та книги, що були спрямовані більше на те, чим не є «Чотири теорії преси...», в яких автори доводять думку, що нормативний та ідеалістичний підхід Ф. Сіберта, Т. Петерсона, В. Шрама дозволяє лише приблизно описати існуючі на той час медіасистеми, а отже, його інтерпретативна цінність є відносною.

Критики наголошують, що поняття «система преси» у книзі згадується рідко й використовується переважно загально. Водночас у цій праці пропонується важливий підхід до порівняння медіасистем через філософські та політичні ідеї, а не лише через їхню матеріальну основу. Це стало ключовим внеском книги, хоча методологічна невизначеність та різна глибина аналізу в окремих розділах обмежують її аналітичні спроможності.

Критики, які зосереджуються на змісті роботи, вказують на її недоліки, такі як обмежене представлення різноманітних медіасистем, філософій та журналістики. Вони відзначали, що особливо слабким є розділ про радянський комунізм, який не відображає широкий спектр неліберальних підходів. Друга критика спрямована на те, чого книга не врахувала, зокрема на її нездатність розглянути незахідні моделі медіасистем і надмірну залежність від нормативного стандартизуючого підходу.

З плином часу геополітичні зміни, такі як Рух неприєднання та ініціативи на кшталт Нового світового інформаційно-комунікаційного порядку (NWICO), підкреслили обмеженість західних уявлень про свободу преси, які ігнорували культурну специфіку країн, зокрема, Глобального Півдня. Ці процеси викликали спроби розширення класичної моделі нормативних теорій через введення нових, наприклад, теорії журналістики розвитку чи соціал-демократичних медіасистем. Проте критики вважають, що такі доповнення не вирішують глибинних проблем книги, оскільки її основа

залишається обмеженою парадигмою ліберальної ідеології (Nerone, 2018, р. 9–10).

Дослідники Даніел Холлін і Паоло Манчіні вказували на недоліки універсалізуючого підходу книги (Nerone, 2018, р. 15). Вони також запропонували альтернативні емпіричні методи аналізу, що спираються на реальні, а не ідеальні соціальні, політичні та економічні аспекти медіасистем, визначивши три моделі медіасистем у західному світі та уникаючи узагальнень щодо інших регіонів. Вчені, такі як Кліффорд Г. Крістіанс, Теодор Л. Глассер, Деніс Мак-Квейл, Каарле Норденстренг і Роберт А. Вайт, акцентували роль медіа у підтримці демократичних ідеалів, дотримуючись при цьому усе того ж нормативного підходу (Christians et al., 2009, р. VII).

Критика також висуває ідею, що медіасистеми потрібно оцінювати за їхньою реальною діяльністю, а не лише за гіпотетичними чи явними нормами й суспільним очікуванням щодо того, якою повинна бути преса. Водночас еволюція медіа, від старих до нових, ставить під сумнів традиційні підходи до їхнього аналізу (Nerone, 2018, р. 18). З'являється усвідомлення, що для відображення сучасного світу потрібні нові теорії, які враховуватимуть глобальні зміни й різноманіття соціальних порядків. Однак схоже, що серед науковців поки що немає загального консенсусу, який був би основою для створення універсальної моделі медіасистем.

Висновки. Нормативні теорії відіграють важливу роль у дослідженні еволюції медіа, оскільки вони пропонують систему стандартів для оцінки роботи ЗМІ в різних соціальних контекстах. В історичному контексті застосування таких теорій дозволяє побачити, як медіасистеми функціонували за різних історичних умов і як вони відповідали соціальним, політичним та економічним вимогам свого часу. Наприклад, вивчення нормативних моделей через призму історії преси може допомогти зрозуміти, чому в окремих періодах медіа виступали як агенти соціальних змін або, навпаки, як інструменти пропаганди.

Водночас застосування нормативних підходів, зокрема щодо дослідження історії преси, має свої обмеження. Перше

– це те, що нормативні теорії часто зазнають критики за надмірну універсальність й ідеалізацію стандартів медіа. Вони можуть не враховувати культурні, політичні та соціальні відмінності, що є особливо важливим для дослідження історії преси в контексті різних регіонів і періодів. Наприклад, застосування однакових нормативних стандартів для оцінки преси в різних країнах або епохах може бути неадекватним, оскільки суспільні та політичні умови були різними.

Преса, яка була основним інструментом масової комунікації до приходу цифрових технологій, суттєво змінилася за останні десятиліття. Дослідження преси вимагає врахування не лише еволюції медіатехнологій, а й постійного аналізу функцій медіа у суспільстві. У цій перспективі технологічні та соціальні зміни можуть зробити «класичні» нормативні теорії недостатньо ефективними для вивчення медіа в сучасних умовах, а також потребують додаткової апробації в контексті фундаментального дослідження історії преси.

Виходом із цієї ситуації може бути синтез традиційних нормативних підходів із новими теоретичними моделями. Тому для більш точного і гнучкого дослідження історії преси та її сьогодення необхідно інтегрувати нормативні теорії з іншими підходами, що дозволяють враховувати специфіку кожного етапу становлення медіа.

References

Al-Ahmed, M. S. (1987). *Mass media and society: The six normative theories and the role of social, political, and economic forces in shaping media institution and content: Saudi Arabia – a case study* (Doctoral thesis, Centre for Mass Communication Research, Leicester University). Leicester, 1987. https://figshare.le.ac.uk/articles/thesis/Mass_media_and_society_The_six_normative_theories_and_the_role_of_social_political_and_economic_forces_in_shaping_media_institution_and_content_Saudi_Arabia_-_a_case_study_/10188155?file=18358742.

Baran, S. J. & Davis, D. K. (2011). *Mass communication theory: Foundations, ferment, and future* (6th ed.). Cengage Learning.

Christians, C. G., Glasser, T. L., McQuail, D., Nordenstreng, K., & White, R. A. (2009). *Normative theories of the media: Journalism in democratic societies*. University of Illinois Press.

Didit, A. T. (2013). The Four Press Media Theories: Authoritarianism Media Theory, Libertarianism Media Theory, Social Responsibility Media Theory, and Totalitarian Media Theory. *Ragam Jurnal Pengembangan Humaniora*, 13(3), 194–201.

Jakubowicz, K. (1998). Normative models of media and journalism and broadcasting regulation in Central and Eastern Europe. *International Journal of Communications Law and Policy*, 2, 1–31.

McQuail, D. (2010). *McQuail's mass communication theory* (6th ed.). London. SAGE Publications.

Maira, T. V. (2017). *Four theories of the press: 60 years and counting*. New York. Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315160566>.

Nerone, J. (2018). Four theories of the press. *Oxford Research Encyclopedia of Communication*, 1–22. DOI: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.815>.

Nnanyelugo, O., & Abodunrin, K. (2019). Democratic participant media theory in the Nigerian context. *Covenant Journal of Communication (CJOC)*, 6(2), 89–107.

Nordenstreng, K. (1997). Beyond the four theories of the press. In book *Media & politics in transition: Cultural identity in the age of globalization* (pp. 97–109). Leuven. ACCO.

Oluwasola, O. (2020). The normative theories of the press in the digital age: A need for revision. *IMSU Journal of Communication Studies*, 4(2), 27–36. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3678282>.

Picard, R. G. (1982). Revisions of the «Four Theories of the Press» model. *Mass Communication Review*, Winter/Spring, 25–28.

Rantanen, T. (2017). A “crisscrossing” historical analysis of four theories of the press. *International Journal of Communication*, 11, 3454–3475.

Rantanen, T. (2024). *Dead men's propaganda: Ideology and utopia in comparative communications studies*. London. LSE Press, 209–243. DOI: <https://doi.org/10.31389/lsepress.wmf>.

Siebert, F., Paterson, T., & Schramm, W. (1956). *Four theories of the press: The authoritarian, libertarian, social responsibility, and Soviet communist concepts of what the press should be and do*. University of Illinois Press.

Toepfl, F. (2016). Beyond the four theories: Toward a discourse approach to the comparative study of media and politics. *International Journal of Communication*, 10, 1530–1547.

Roman Blikharskyi

PhD in Social Communications,
Research fellow
of the Research Institute for Press Studies
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
(Lviv, Ukraine)

**NORMATIVE PRESS THEORIES:
A REVIEW OF KEY CONCEPTUAL APPROACHES
AND ANALYSIS DIRECTIONS**

The article is dedicated to the conceptual analysis of normative theories of the press in the context of contemporary challenges facing media studies. The main objective of the research is to assess the validity and limitations of applying normative approaches to the study of media functions in different historical and social contexts, as well as their adaptation to the conditions of digital transformation. The tasks of the research include: identifying the main directions and conceptual approaches to formulating normative theories of the press; critically evaluating the limitations of the «four theories of the press» by Wilbur Schramm, Fred Siebert, and Theodore Peterson when analyzing media in different contexts; and addressing the issue of integrating classical models with new approaches in contemporary press studies.

The research methodology is based on a systematic review of scholarly publications analyzing the development and critique of normative theories of the press, particularly in the context of their adaptation to changing social, political, and technological conditions. The review includes an analysis of theoretical approaches to the study of media related to the evolution of press systems in different countries and historical periods.

It is established that, despite their significance in the study of media evolution, normative theories have limited effectiveness in contemporary conditions due to their universality and idealization of standards. They do not always take into account socio-cultural and political differences between countries and periods, as well as rapid changes in media technologies. A solution to this problem is proposed, which involves the synthesis of traditional

normative theories with new theoretical models, enabling a better understanding of the role and peculiarities of media functioning in modern society and offering a more effective approach to studying the history and present of the press.

The novelty of the work lies in the generalization of historiographical achievements and the critical rethinking of the role of normative theories in general, as well as the classical work of W. Schramm, F. Siebert, and T. Peterson in contemporary media studies.

Keywords: mass media, press system, normative media theories, «four theories of the press».

Василь Габор

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5482-4529>

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник

Науково-дослідного інституту пресознавства
Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника
(Львів, Україна)
vsgabor@gmail.com

УДК: 070:[94:329.17](477)"19"

РЕДАКЦІЙНА СТРАТЕГІЯ ГАЗЕТИ «РУСИНЬ» (1923 р.) У ВИСВІТЛЕННІ 120-ЛІТНЬОГО ЮВІЛЕЮ ОЛЕКСАНДРА ДУХНОВИЧА

DOI 10.37222/2786-7552-2024-5-2

Стаття присвячена редакційній стратегії газети «Русинь» та її ілюстрованого додатку «Недѣля Русина» у висвітленні 120-річного ювілею будителя закарпатських українців Олександра Духновича (1803–1865). У контексті демократичного устрою Чехословацької Республіки, до складу якої в 20–30-х рр. ХХ ст. входило Закарпаття як автономна область під назвою Підкарпатська Русь, редакція отримала можливість вперше об'єктивно проаналізувати суспільно-політичну, педагогічну та літературну діяльність О. Духновича, формування його світогляду та значення в національному відродженні історичного Закарпаття (включно з Пряшівщиною).

Метою дослідження є визначення пріоритетів редакції «Русина» у висвітленні постаті О. Духновича як визначного релігійного, громадсько-політичного та літературного діяча, а також актуальності його національних ідей. Для цього було проаналізовано статті, опубліковані на сторінках видання та його ілюстрованого додатку, присвячені життєпису О. Духновича, його релігійній та світській поезії. Особливу увагу приділено публікаціям щодо релігійно-рефлексійних

аспектів його творчості в контексті літературних здобутків інших слов'янських будителів.

Редакція газети «Русинь» прагнула висвітлити всі грані особистості О. Духновича, акцентуючи увагу на його національних і громадських поглядах, осмислити новизну його поезії й таким чином наблизити його до свого читача. Редакційна стратегія «Русина» і додатку «Недѣля Русина» у контексті відзначення 120-літнього ювілею О. Духновича сприяла тому, щоб ця подія стала символом єднання закарпатських русинів, їхнього громадсько-політичного піднесення, а ідеї будителя залишалися актуальними в їхньому національному відродженні.

З'ясовано, що автори «Русина» доходять висновку, що релігійно-рефлексійні особливості віршів О. Духновича помітно відрізняли їх від творів інших слов'янських будителів та відзначали у його поезії риси літературного класицизму та елементи «еротичного ліризму».

Ключові слова: Олександр Духнович, 120-літній ювілей, «Русинь», «Недѣля Русина», редакційна стратегія.

Постановка проблеми. Уперше найповніше осмислити постать будителя закарпатських русинів (українців) О. Духновича та його творчість змогли літературознавці, суспільно-політичні і релігійні діячі лише в умовах демократичної Чехословацької Республіки, до складу якої входило Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь на правах автономії у міжвоєнну добу. Адже під час угорського панування на Закарпатті творчість О. Духновича, який ревно боровся проти мадяризації краю і ратував за об'єднання угорських і галицьких русинів в окрему область у складі Австрійській імперії, за що зазнав репресій, була якщо не під заборону, то зовсім не толерувалася. Інтерес до постаті будителя закарпатських русинів у 1923 р. був зумовлений і тим, що офіційним гімном Підкарпатської Русі став вірш О. Духновича «Подкарпатские русины, / Оставьте глубокий сон», а відзначення 120-літнього ювілею автора дозволяло редакції

щоденного часопису «Русинь» по-новому осмислити основні його ідеї та багатогранну творчість.

Мета дослідження. Ми ставимо собі за мету комплексно дослідити редакційну стратегію щоденного часопису «Русинь» (1923) та його ілюстрованого додатка «Недѣля Русина» у висвітленні постаті О. Духновича як релігійного, громадсько-політичного та літературного діяча та актуальність його ідей – національної, в основі якої лежала самоідентичність та об'єднання русинів тогочасних Угорської Русі і Галицької Русі в Австрійській імперії; віри у власні сили та самопожертви і вірності своєму народові.

Об'єкт дослідження – публікації про О. Духновича та його творчість на сторінках щоденної газети «Русинь» (1923) й ілюстрованого додатка «Недѣля Русина» під час святкування 120-літнього ювілею будителя закарпатських русинів.

Аналіз останніх публікацій. Постать О. Духновича та його творчість завжди були в центрі уваги українських літературознавців та дослідників історії Закарпаття. Зазвичай до певних річниць його народження виходили як окремі видання про нього, так і багато публікацій в наукових виданнях. Зокрема, життя і творчість О. Духновича, формування світогляду, його філософські погляди та ідеї про національне відродження осмислювали Д. Федака (Федака, 2013), О. Гаврош (Гаврош, 2018), М. Тимчик (Тимчик, 2016), І. Ящук (Ящук, 2013), Н. Ребрик (Ребрик, 2015), М. Васи́лінка, Н. Лалак та А. Петьовка (Васи́лінка та ін., 2019), О. Малець, Н. Малець та С. Гавришко (Малець та ін., 2019), а до 150-літнього та 200-літнього його ювілеїв світ побачили окремі видання М. Вайди (Вайда, 1953), М. Беленя (Белень, 2003) і Д. Данилюка (Данилюк, 2003).

Методи дослідження. У дослідженні використано такі методи: описовий – для характеристики різножанрових публікацій про О. Духновича та його творчість; системний – для з'ясування особливостей редакційної стратегії газети «Русинь» в осмисленні постаті О. Духновича; аналітичний – для виокремлення тематичних домінант у публікаціях, взаємозв'язку між історичною епохою і суб'єктивним ав-

торським баченням, між специфікою обраного контенту і читацьким призначенням видання.

Виклад основного матеріалу. У 1923 р. громадськість історичного Закарпаття (зокрема і Пряшівщини) широко відзначала 120-літній ювілей з дня народження О. Духновича. Серед усіх закарпатських видань найглибше цю подію висвітлювала перша щоденна газета «Русинь» (1923) та її ілюстрований додаток «Недѣля Русина», які очолював відомий чеський науковець Франтішек Тіхий. До відзначення цієї пам'ятної дати та характеристики постаті О. Духновича редакція часопису підійшла з продуманою стратегією. Насамперед вона інформувала читачів про майбутні заходи, а згодом і висвітлювала їх, а самому ювілею присвятила декілька номерів «Русина» (ч. 55 від 22 березня і ч. 56 від 24 березня 1923 р.) і два з'єднані номери ілюстрованого додатка «Недѣля Русина» (ч. 9/10 від 7 квітня та ч. 11/12 від 22 квітня 1923 р.). Редакція «Русина» вперше опублікувала багато творів поета з рукопису «Дѣло от бездѣлія» 1852 р. і видала власним коштом книжку «Поздравленіе Русинов памяти Духновича 1803–1923», основу якої склали публікації у ч. 9/10 і 11/12 ілюстрованого додатка «Недѣля Русина».

Загалом на шпальтах «Русина» та його ілюстрованого додатка «Недѣля Русина» було опубліковано близько десяти аналітичних статей про життя і творчість О. Духновича таких відомих українських і чеських науковців, релігійних діячів і письменників, як Августин Волошин, д-р Діонісій Нярадій, д-р Василь Гаджега, д-р Франтішек Тіхий (редакція подавала написання його прізвища та імені як Франциск Тіхий, а сам він друкувався під криптонімом Ф. Т.), д-р Михайло Качанюк (виступав лише під псевдонімом М. Сѣрый), Дмитро Попович та ін., декілька передових статей з оцінкою творчості закарпатського поета авторства о. проф. Віктора Желтвая та М. Качанюка. Пам'яті О. Духновичу були присвячені також вірші Василя Гренджі-Донського «Арештованя А. Духновича» (Недѣля Русина. Ч. 11/12) та «Стеняніе Духновича» А. Тесловича (Русинь. Ч. 85), а в понад 30 різноматичних публікаціях автори згадували О. Духновича та його твори

або ж цитували його вірші. Газета «Русинь» упродовж року містила під вихідними даними висловлювання О. Духновича (разом з висловлюваннями Адольфа Добрянського і Томаша Гарріка Масарика): «Руськимъ потомъ я питанъ бывъ, руськимъ ишовъ расходомъ въ широкій свѣтъ; но не забывъ съ своимъ знатися родомъ».

Святкування 120-літнього ювілею з дня народження О. Духновича редакція газети «Русинь» розпочала публікацією оголошень культурно-освітніх товариств, зокрема головного відділу товариства «Просвіта» Підкарпатської Русі в Ужгороді (Русинь. Ч. 11) та «Союзу Руських Жінок» у Пряшеві (Русинь. Ч. 28). Зокрема, товариство «Просвіта» пропонувало визнати наступні дні народження поета національним святом та провести 24 квітня 1923 р. «Свято Духновича» з лекціями про життя і творчість діяча, зі співами і декламаціями його поезій, з постановкою п'єси «Добродѣтель превысшает богатство» тощо, щоб таким чином гідно пошанувати пам'ять будителя і підняти в день його свята руський дух і національну свідомість. «Кличиме всѣх, в кого беся щире руське серце, кому святе имя Духновича, спонити Його тестамент: Сами здоровы спѣвайте, / А на батька памятайте» (Русинь. Ч. 11). «Союз Руських Жінок» у Пряшеві у своєму зверненні повідомляв читачів про заснування Фонду Духновича для збору пожертв на зведення пам'ятника національному діячеві у Пряшеві та пропонував відзначити 120-й ювілей народження О. Духновича, «свого Великана, генія, соловея нашої Русі», як народне свято (Русинь. Ч. 28). Певною мірою, ці оголошення стали для редакції «Русина» і її ілюстрованого додатка «Недѣля Русина» поштовхом для вироблення редакційної стратегії в осмисленні рецепції постаті О. Духновича. Редакційна колегія, фактичний головний редактор часопису Ф. Тіхій і провідні автори насамперед акцентували увагу читачів на актуальності ідей О. Духновича, висвітлюючи його як самобутню особистість та детально аналізуючи поетичну творчість духовного провідника.

За словами Д. Нярадія, О. Духнович був одним із найбільших людей, яких зродила нам за тисячу літ Підкарпатська Русь, але вважав, що саме історики повинні оцінити, ким він був для свого краю в ХІХ ст., ким є для сучасників і ким буде для майбутніх поколінь (Нярадій, 1923). Та всебічну відповідь на всі ці запитання, на нашу думку, дали автори щоденного часопису «Русинь» уже в 1923 р. Головні ідеї творчості О. Духновича, які виокремила редакція часопису і звернула на них увагу читачів, можна б окреслити так: 1) національна ідея, в основі якої – самоідентичність та об'єднання русинів тогочасних Угорської Русі і Галицької Русі в Австрійській імперії; 2) віра у власні сили; 3) самопожертва та вірність своєму народові. Відображення цих базових принципів на сторінках щоденної газети «Русинь» і було головною стратегією редакції. Щоправда, автор передової статті від 26 квітня 1923 р. М. Качанюк, розповідаючи про гідне відзначення 120-літнього ювілею О. Духновича, зазначав із гіркотою, що русини цього року якнайменше шанували ідеї, які порушив Духнович, а ще менше намагалися віднайти їх, тож не дивно, що їх не побачив ніхто з русинів, а тільки чех, себто Ф. Тіхий, у статті «Александр Духнович и теперѣшность». На думку М. Качанюка, Ф. Тіхий, заглибившись у душу руського народу, зумів сказати про О. Духновича те, що саме має бачити тепер руський народ: «1) идея національна, котра сягає не только “од Бескида до Тисы”, але и поза Карпати» (Русинь. Ч. 59). Насправді у статті Ф. Тішого «Александр Духнович и теперѣшность», опублікованій в ч. 56 «Русина», через друкарську помилку не була чітко окреслена національна ідея. Важко це було зрозуміти і з редакційної «Поправки», що після зацитованих рядків («Первіи Поляки / род иногда власный, / выкоренить хотѣв / вас – сам несогласный») було пропущено речення, що «Духнович думав тут на українській народ под поляками» (Русинь. Ч. 57). Тож М. Качанюк у передовій статті від 26 квітня 1923 р. не лише чіткіше означив національну ідею О. Духновича («идея національна, котра сягає не только “од Бескида до Тисы”, але и поза Карпати»), а й конкретизував

її. Він писав, зокрема, що «Духнович позирав широко. Из Галицькою Русею був у тїсной душевной звязи» і, цитуючи слова будителя «Бо с в о и то за горами – не ч у ж и», підводив читача до ідеї О. Духновича про об'єднання русинів Закарпаття і Галичини (Русинь. Ч. 59). Однак у нових суспільно-політичних реаліях, коли Галичина опинилася у складі Польської Республіки, а Закарпаття п. н. Підкарпатська Русь увійшло до складу Чехословацької Республіки на правах автономії, про це вже не говорилося відверто.

З національною ідеєю О. Духновича автори щоденної газети «Русинь» тісно пов'язували право на рівність русинів серед слов'янських народів. Так, автор передової статті від 21 квітня 1923 р., ймовірно М. Качанюк, писав: «Мѣ е народ, котрий скинув довголѣтнѣ пута и хочемо стати мѣж славянскими народами, як ровный самостояный брат. И то е наша свята вѣра, яку носив глубоко в серцѣ сам Духнович» (Русинь. Ч. 55).

Значно детальніше автори «Русина» висвітлювали другу ідею О. Духновича – віру у власні сили. Зокрема, Ф. Тіхий підкреслював, що у вірші «Русин» О. Духнович висловив думку: «Не вѣрити никому на свѣтѣ – лиш своей власной працѣ и силѣ» і вважав, що її повинен почути кожен русин як свою власну. І далі Ф. Тіхий писав: «Маеме свободу, маеме автономію, але сю свободу и сю автономію можеме дати самѣ собѣ лиш опять мы самѣ – своею власною працею, своею власною силою» (Тіхий, 1923). Цю ідею О. Духновича підкреслював також М. Качанюк у передовій статті від 26 квітня 1923 р. Овіяний тодішнім романтизмом слов'янського відродження, О. Духнович також мріяв про «мамушку» Росію і любив її як кожен романтик-слов'янин – П. Шафарик, Й. Добровський, Я. Коллар, Вук Караджич та інші, але усвідомлював, що вона нічого не допоможе, і відчував від неї тільки духовне сирітство, тому й дійшов переконання, вважав М. Качанюк, що «только вѣра у своѣ власнѣ силы спасе руський народ!» (Русинь. Ч. 59). Віра у власні сили в О. Духновича тісно поєднувалася із безкорисним служінням людству і своєму народові.

Ідеї О. Духновича виявилися настільки актуальними для населення Підкарпатської Русі, вважав Ф. Тіхий, що спричинилися до великого народного піднесення під час святкування 120-ї річниці народження будителя. З цього приводу Ф. Тіхий писав: «Духнович не належит минулості, его творы, писанѣ для будучности, жиють и в нашой теперѣшности – и суть живѣ для нас зосѣбна правѣ теперѣ» (Тіхий, 1923). А про актуальність творчої спадщини О. Духновича, на думку Ф. Тіхого, свідчило й те, що він промовляв до тогочасної людини як поет не лише національного, а й релігійного спрямування, тому його рефлексивна поезія приносила людям надзвичайне підживлення релігійного чуття і великий мистецький пожиток (Тіхий, 1923).

Інший чеський вчений, А. Гартл, виокремлював такі дві ідеї О. Духновича: «отношения к Богу и отношения к народу» (Русинь. Ч. 61). Про це тогочасний читач зміг довідатися з короткої рецензії на окрему відбитку статті А. Гартла «Народный поет Подкарпатских Русинов».

У циклі з чотирьох передових статей, опублікованих під криптонімом М. (щоправда, криптонім зазначений лише в останній передовиці), М. Качанюк узяв як епіграфи до двох статей висловлювання з публікації Ф. Тіхого «Александр Духнович и теперѣшность», які були актуальними для тогочасної суспільно-політичної ситуації на Закарпатті, а саме (уже цитовані слова): «Маеме свободу, маеме автономію, але сю свободу и сю автономію можеме дати самѣ лиш опять мы самѣ – своею власною працею, своею власною силою» (Русинь. Ч. 60, підп.: Ф. Т.) та «Религія совѣм не е “переможене становище”, як ошибочно думае заходна “вольна думка”» (Русинь. Ч. 61, підп.: Ф. Т.).

Стодвацятилітній ювілей О. Духновича спонукав авторів задуматися над питанням, чи підкарпатські русини залишаються вірними ідеям свого будителя. З цього приводу В. Гаджега у статті «Ледви затихли...» описав розмову з О. Духновичем уві сні, в якому будитель запитував автора, чи можуть русини називати його своїм батьком, якщо не зберігають його скарбів? «Може народну идею, руську на-

родну душу, наш подкарпатській руській мові уже оторвати хочете от Бога, от вѣры и от церкви, но як називаєте мене тогды вашим “батьком”?» (Гаджега, 1923, ч. 61).

Розмірковуючи над цим питанням, В. Гаджега дійшов висновку, що саме у вірші «Я русин був, есьм и буду, я родився русином...», який радісно відлунював на увесь світ під час святкування ювілею О. Духновича й небувалого народного піднесення, і захована основна національна ідея будителя: «Сей наш гимн, и в нем наша народна идея, наш народный язык, наша народна руська душа, – наша минувость и наша – будущность» (Гаджега, 1923, ч. 61). Д. Попович дотримувався думки, що вшанування О. Духновича тільки тоді буде справжнім, якщо сприймати його ідеї і дотримуватись заповітів, – тоді збудуться його бажання, оживе наш народ і віддалиться від нього «неприятелей буря» (Попович, 1923, ч. 58). Отож можна стверджувати, що ідеї О. Духновича не лише виявилися актуальними для підкарпатських русинів, а й сприяли їхньому національному відродженню в нових суспільно-політичних умовах та кристалізації їхньої ідентичності.

Окрім осмислення головних ідей О. Духновича, редакція «Русина» помітну увагу приділяла висвітленню самотньої особистості будителя та аналізу його поетичного доробку. На жаль, історія не залишила нам фотографії О. Духновича, тож редакція «Русина» опублікувала його графічний портрет у ч. 9/10 ілюстрованого додатка «Недѣля Русина». На ньому зображений О. Духнович у гідній поставі, із усміхненим обличчям і в облаченні греко-католицького священника. Будовою тіла він нагадував міцну скелю – як своєрідний символ незламності духу русинського (українського) народу історичного Закарпаття.

Графічний портрет О. Духновича доповнювали цікаві історії про дитинство і твердий характер юнака, а також генеалогічне дерево його дружини з роду Герберіїв, опубліковане п. н. «Крєвняки Духновича» (Недѣля Русина. Ч. 11/12) та багато фотографій представників цієї гілки, зокрема прямих наймолодших крєвняків – родин Качиновських, о. В. Желт-

вая та дружини А. Волошина – Ірини Петрик. В історіях про О. Духновича, автором яких був В. Желтвай (у публікації його ім'я не зазначено), йшлося про те, що Олександр ще малим сиротою тривалий час перебував у родині священника Павловича, дружина якого була його рідною тіткою, що вся родина «спознавала его як твердого Русина» і що він завжди розмовляв по-руськи і вимагав («жадав») від інших розмовляти з ним по-руськи. Знали про це і вороги Олександра, тому це могло стати причиною, що взимку в 1849 р. вели його босого з Пряшева до Кошиць (Недѣля Русина. Ч. 11/12). (Авторство історій про О. Духновича п. н. «Анекдоты из життя Духновича» зазначено лише в їх републікації в книзі «Поздравленіє Русинов памяти Духновича 1803–1923»; тут вони вміщені під псевдонімом Вишнянський, який належав о. проф. В. Желтваю.)

Драматизм арешту емоційно і яскраво змальовував В. Гренджа-Донський у вірші «Арештованя А. Духновича»: «Рипнуло у дверѣ, аж стѣны дрожали / И ступив до хаты мадярський посол, / На дворѣ гук, гомін, багнеты блищали / [...] Сестриця зі плачом: «Воля нас минула, / Се всьо за тобою, щоб смерти оддать» (Недѣля Русина. Ч. 11/12). Про причини арешту О. Духновича тогочасні читачі мали змогу детальніше довідатися з полемічної статті М. Ів. Василенкова «Криза Русинов живучих под Карпатами (Отвѣт Е. Карпинцю)» (Василенков, 1923). З неї випливало, що основною причиною арешту О. Духновича була його стійка національна і громадянська позиція, яка викликала невдоволення провладних угорських кіл. Адже О. Духнович активно обстоював національну ідентичність підкарпатських русинів, гостро виступав проти мадяризації рідного краю, був прихильником об'єднання русинів Галичини й історичного Закарпаття (з Пряшівщиною включно) в Австрійській імперії і противником повстання Лайоша Кошута. Зокрема, М. Ів. Василенков зазначав, що революція 1848 р. під проводом Л. Кошута відбулася в інтересах виключно угорців, а не всіх народів, які населяли Угорщину. Повстання підтримали тільки ті русини, які душею вже стали угорцями, і частина

народу, обдуреного панами. Найбільші мужі-русини, провідники руського народу О. Духнович і А. Добрянський також виступали проти повстання Кошута. Бо не вірили угорцям, адже проголошені ними рівноправність, братерство і свобода щодо русинів були тільки на папері, тоді як русини Галичини отримали таки справжню свободу-самоврядування (Василенков, 1923, ч. 228). Тому О. Духнович, стверджував М. Ів. Василенков, радів, що Кошутове намагання не вдалося, і свою радість висловив у таких рядках вірша «Русин»: «Мадярам вы были / Всегда ненавистны, / В отечествѣ властном / Чужим не извѣстны...» (Василенков, 1923, ч. 229).

Як свідчить листування, підсумовував М. Ів. Василенков, О. Духнович після революції постійно жалівся, що мадяризація захопила багато руських голів, а хто не захотів залишити свою народність і стати мадяром, «тот премного терпѣль» (Василенков, 1923, ч. 228). Коли ж галицькі й угорські русини виявили бажання об'єднатися, тоді в Угорщині розпочалося політичне гоніння, а самого О. Духновича 27 квітня 1849 р. арештували за «quod ruthenicos scripserim libellos» («[за] те, що писав рутенські книжечки»), і політичну позицію на підтримку австрійського цесаря. Отож О. Духнович виступив із протестом проти угорського гніту словами «Я Русин был, есьм и буду» і закликав народ залишити глибокий сон (Василенков, 1923, ч. 229).

Цей голосний протест О. Духновича невідомий автор передової статті «Русина» від 21 квітня 1923 р., яким, ймовірно, був М. Качанюк, порівнював із Господньою сурмою (Русинь. Ч. 55). Д. Нярадій у пастирському листі зазначав, що протест О. Духновича проти мадяризації спричинився до того, що він став великою людиною і улюбленим всіма закарпатськими русинами (Нярадій, 1923).

Розповідаючи про арешт О. Духновича та взяття його під поліцейський нагляд, тогочасні автори, на нашу думку, спричинилися до витворення образу будителя підкарпатських русинів як стійкого патріота і мученика за свій народ. І це викликало у людей щире захоплення. Так, В. Желтвай (під псевдонімом Вышнянскій) у передовій статті від

26 лютого 1923 р. перераховував когорту славних русинів (короля Данила, князя Ф. Корятовича, М. Балудянського – першого ректора Петербурзького університету, І. Орлая – директора ліцею в Одесі, Ю. Гуцу-Венеліна – будителя болгар, Я. Земанчика і П. Лодія – професорів Львівського університету) і завершував цей перелік такими словами: «...а ци не импонуе нам всѣм героизм Духновича, коли р. 1849 босый мусѣв ити из Пряшева до Кошиць за причину “quod Ruthenicis scripserim libellos”, ци не грае наше серце з радостію, что высшеименованѣ были всѣ-всѣ подкарпатскѣ Русины?» (Русинь. Ч. 12).

Відзначимо, що в рецензії М. Качанюка на видання «Поздравленіє Русинов памяти Духновича 1803–1923» серед перерахованих творів О. Духновича згадано і його «Уривок из власноѣ біографіи», у якому подана вичерна відповідь на запитання, якою саме була причина арешту: «Явно исповѣмъ, что я 1847 года власнымъ розходомъ издалъ книжицу азъбучную; русски дѣти изъ ней по русски читати ся научили, а что книжица она по русски писана была, то и Мадяри узнали и про ню я свое вытерпѣвъ; бо едино про то, что я русски книжочки писалъ, отъ мятежниковъ поруганъ; – и до смерти не забуду 27 апріля 1849 года, якъ разбойникъ между орудіями ведень до Кошиць, где для мене шибеница строилася» (Поздравленіє Русинов памяти Духновича 1803–1923. Ужгород, 1923. С. 15). На жаль, цей уривок спогату О. Духновича, який упорядники книги передрукували із «Вѣстника для Русиновъ Австрійскои державы» (1851. Ч. 5), залишився поза увагою широкої читацької аудиторії, а отже – й поза газетним дискурсом.

У багатьох публікаціях автори «Русина» намагалися відповісти на питання, які джерела живили О. Духновича і чому він став національним символом для підкарпатських русинів. З цього приводу чеський вчений Ф. Тіхий у статті «Перша руська публична бібліотека имени Духновича» зазначав: «А. Духнович був чоловік в кождом напряду великій – и до сей величини вела его надзвычайна любов до народу, котра была рухомою силою цѣлого его житя» (Недѣля Русина.

Ч. 11/12). На думку Ф. Тіхого, вся велика культурна робота О. Духновича мала єдине стремління: служити народові, його широким масам. Для народу він написав «Азбуку», «Народну педагогію», «Добродитель перевысшает богатство», а коли пожертвував свою бібліотеку монастиреві, то чітко висловив у заповіті думку, щоб вона служила не лише монахам, а й народові (Тіхий, 1923).

В. Гаджега вважав невичерпним джерелом творчості О. Духновича підкарпатський руський народ, його живу мову, природу та віру (Гаджега, ч. 61). Однак особливий акцент він робив на глибокій релігійності О. Духновича, якому віра в Бога додавала сили працювати для свого улюбленого народу до останньої хвилини життя (Гаджега, ч. 61).

На думку Д. Поповича, О. Духнович як людина є великим для підкарпатських русинів тому, що досягнув досконалості, він жив своїм народом, переймався його радостями й болями. І не було сліз, які б він не побачив і не прагнув стерти їх із сумних облич бідних людей, а на альтруїстичну працю будителя найкраще вказує те, що в його хаті був справжній інтернат, у якому кожна бідна людина отримувала підтримку. Можна сказати, завершував міркування Д. Попович, що О. Духнович зовсім забув про себе самого, щоб мати змогу допомагати іншим (Попович, 1923, ч. 56). Однак найбільшим він був передовсім як проповідник, апостол руської народності і самопізнання, вважав Д. Попович. Гімн його авторства «Подкарпатські русини, оставте глубокий сон!» залунав на всі Карпати, пробуджуючи у русинів національну свідомість. О. Духнович не тільки писав і говорив, а й все своє життя пожертвував для втілення ідеї воскресіння рідного народу: видавав власним коштом книжки, спонукав народ до самопізнання, тобто проповідував свої ідеї пером, словом і справами (Попович, 1923, ч. 58).

Образ О. Духновича доповнювали публікації про його педагогічну діяльність. Про це вели мову В. Гаджега та чеський учений Ф. Тіхий. Зокрема, В. Гаджега назвав О. Духновича не лише великим будителем нашого руського народу, поетом, письменником, першим журналістом, безкорисли-

вим учителем, а й правдивим педагогом і філософом (Гаджега, ч. 61). А ми додали б – правдивим педагогом усього підкарпатського народу, який виховував людей не тільки своїми працями, а й власним прикладом. Цю рису характеру О. Духновича чеський учений Ф. Тіхий означив «великим соціальним чуттям». З точки зору соціальної опіки, вважав Ф. Тіхий, небувалою і величезною справою було Духновичеве «Общество св. Іоанна Крестителя» в Пряшеві, а його приватний будинок став місцем, де здійснювалася думка соціальна, навіть – *horribile dictu* – комуністична. «Батько» замешкував лише один покій, а весь будинок служив молоді, яка навчалася. Свої міркування Ф. Тіхий підсумовував: «Само собою, Духновичов соціал[и]зм и Духновичов комунизм е подкрашений національным и головно религиозным чувством; разумѣе ся, николи не е тым меншій» (Тіхий, 1923).

Ф. Тіхий звернув увагу і на О. Духновича як мецената та засновника першої руської публічної бібліотеки, пожертвувавши у 1859 р. свою бібліотеку Краснобродському монастирю (Недѣля Русина, Ч. 11/12). З цього приводу і М. Качанюк у рецензії на книжку «Поздравленіє Русинов памяти Духновича 1803–1923» відзначав «велику жертволюбивост поета» (Русинь. Ч. 90).

Однак з усіх виявлених публікацій на сторінках «Русина» та його ілюстрованого додатка «Недѣля Русина», на нашу думку, надзвичайно чітко окреслив величезне значення О. Духновича для підкарпатських русинів саме А. Волошин. Дотримуючись думки, що ми не можемо поставити нашого О. Духновича в один ряд із такими великанами поезії, як О. Пушкін, Т. Шевченко чи Ш. Петефі, що він не написав так багато, як І. Крилов, І. Франко чи угорський письменник А. Томпа, і не був таким досконалим стилістом, як М. Гоголь чи угорець Я. Арань, А. Волошин стверджував, що все ж таки він для підкарпатських русинів має таке ж велике значення, як ці велети для свого народу. Бо О. Духнович засяяв їм зіркою своєї поезії тоді, коли розпочався час швидкого занепаду народного життя, тож «Духновичова поезія подавала

нам ін'єкції в часах Летаргії, его сильний голос будив нас в ночах найглибшого нашого народного сна, и причинив то, что зоря народного воскресенія встрѣтила туй нас еще пред повным вынародовленьем». Вустами О. Духновича, вважав А. Волошин, говорить до нас поправді геній нашого народу, а його духовні очі дивилися в далеку будучність, він був пророком народної правди і наших народних ідей (Волошин, 1923). У цій статті, на думку М. Качанюка, А. Волошин поетичним стилем показав вплив О. Духновича «на національну свѣдомост народа» (Русинь. Ч. 90).

Автори «Русина» підкресливали й те, що О. Духнович до останніх днів свого життя вірив у майбутнє свого народу. З цього приводу Д. Нярадій писав, що він не втрачав надії на ліпшу будучність «свого солодкого народа» навіть серед найважчих обставин і вірив у перемогу правди (Нярадій, 1923).

На сторінках щоденної газети «Русинь» та ілюстрованого додатка «Недѣля Русина» особливо вражають поетичні означення О. Духновича, які викликають велику симпатію до цієї непересічної людини, як-от: вождь народа знаменитий, землі нашої муж великий (Русинь. Ч. 61) (О. Павлович), наш великий муж (Русинь. Ч. 40), руський поет, руський великий діяч, громадянин і свідомий руський патріот (Русинь. Ч. 56) (В. Желтвай), великий будитель нашого руського народа, поет, письменник, перший журналіст, безкорисливий учитель, правдивий педагог і філософ (Гаджега, 1923), народний поет підкарпатських русинів; поет, заступник і будитель руського народа (Русинь. Ч. 61) (А. Гартл), наш пробудитель (Русинь. Ч. 245), проповідник, апостол руської народності і самопізнання (Попович, 1923, ч. 58), наш Духнович (Волошин, 1923; Попович, 1923, ч. 56), найбільший син нашого народа (Русинь. Указкове число. 1(14) янв.), найбільший муж-русин (Василенков, 1923, ч. 228), батько, батько Духнович (Тіхий, 1923), наш батько (Русинь. Ч. 55), солоденький батько (Нярадій, 1923), люблячий батько (Русинь. Ч. 78), сокол наш сивенький (Русинь. Ч. 59) (О. Павлович), старий «Сокол» (Василенков, 1923, ч. 231), глибокий мис-

литель і рідний син своєї землі (Качанюк, 1923), великан, геній, соловей нашої Руси (Русинь. Ч. 28) та ін.

Аналіз публікацій дозволяє зробити проміжний висновок, що автори щоденної газети «Русинь» та ілюстрованого додатка «Недѣля Русина» надзвичайно яскраво відобразили образ О. Духновича як людини і будителя й з особливою силою підкресливали його жертвовність і вірність своєму народові. О. Духнович, на думку В. Гаджеги, «до смерти поостав Подкарпатским русином и сыном сего Подкарпатского народа в язицѣ, культурѣ и всей своей дѣяльности» (Гаджега, 1923, ч. 61), тому і справдилися передбачення О. Павловича, що «од Попрада аж до Тисы, / Под Бескидом горы, лѣсы / Духновича поминають... / ...Вожд народа знаменитый, / Не оден вѣк будет жити, / Земли нашей муж великий / Поживет в сердцах ей в вѣки» (Гаджега, 1923, ч. 61).

У 1923 р. на сторінках «Русина» було також опубліковано декілька статей, присвячених аналізу поетичної творчості О. Духновича. У той період видання рясніло й поетичними означеннями О. Духновича як поета. Його називали «нашим соловеєм» (Русинь. Ч. 11), «соловеєм нашої Руси» (Русинь. Ч. 28), «соловеєм Подкарпатской Руси» (Недѣля Русина. Ч. 11/12) (В. Желтвай), найбільшим поетом Підкарпатської Русі (Волошин, 1923), нашим найбільшим поетом (Русинь. Ч. 28, 40), нашим найбільшим підкарпатським поетом (Русинь. Ч. 245), найбільшим підкарпатсько-руським поетом (Русинь. Ч. 51) та ін.

Однак, ведучи мову про О. Духновича як поета, насамперед варто підкреслити те, що він увів у літературу Підкарпатської Русі, за словами М. Возняка, живу народну мову: «Свою живу родну мову увѣв у наше письменство Иван Котляревский у Надднѣпрянської Украинѣ, Маркіян Шашкевич у Галицькой землі, а Олександр Духнович на Подкарпатської Руси» (Возняк М. Письменство. Русинь. Ч. 180). Д. Нярадій вважав, що «о. Александеръ Духновичъ вложилъ въ письменство Подк. Руси народну идею, народну душу. Онъ положилъ ширши основы руському письменству своєю педагогичною, поетичною и драматичною працею.

Въ драмѣ “Добродѣтель перевысшае богатство” вказуе богатство народного языка, якій онъ учився на селѣ, якимъ опановавъ и якимъ умѣвъ выказати всѣ свои думки и понятя» (Нярадій, 1923).

Великою заслугою О. Духновича, як впливало з публікацій, було й те, що він видав народною мовою перший альманах «Поздравление Русиновъ на годъ 1851 отъ Литературнаго заведенія Пряшевскаго» у Відні. «Альманах Духновича, – зазначала редакція, – має епохальное значеня в исторіі нашого письменства. Се е перша поетична збѣрка Подкарпатскоѣ Руси, а не лиш се, “Поздравление Русиновъ” е одночасно манифестом першоѣ постоянноѣ школы руськоѣ, котра навколо Духновича сконцентровала ся» (Недѣля Русина. Ч. 9/10).

Найповніше поетичну спадщину О. Духновича проаналізували в 1923 р. М. Качанюк і Д. Попович у статтях відповідно «Духнович, як релігійный поет» та «А. Духнович, як поет природы».

Ведучи мову про релігійну поезію, яка в українській літературі XVI–XVIII ст. займає визначне місце, М. Качанюк зазначав, що вона не відбігла від життя і не витворила містицизму, як у Німеччині, а завжди стояла на найвному народному реалізмі. «Тому и А. Духнович, як родной сын своей земли, не е в релігійной поезіі мистиком, але як поет XIX в. ставит релігійнѣ проблемы з чисто философичного становища» (Качанюк, 1923, ч. 66).

О. Духнович як бистрий обсерватор зовнішнього світу, на думку М. Качанюка, звертає свій погляд угору: «Там неизмѣрна глубина / Все празность, пуста пучина, / И бездна безконечна!» («Вѣчность»), і той незнаний, безкінечний простір для нього є реальним змістом вічності, а вічність – атрибутом безкінечного простору. А простір, за О. Духновичем, – це «Безестественно естество, / Что было, есть, будет без творца, / Начала не знае, ни конца». Як глибокий мислитель, О. Духнович добре розумів, що з поняттям простору тісно пов’язано поняття часу. Адже перед обличчям вічності час не має теперішності, минувшості і будучності,

він – «все настоящее, им прошедше и будущее неискусно», а отже, час і простір – це ті первісні елементи, які «смерти не знають, непрерывну жизнь ощущают», і в свою безкінечність мусять загорнути всесвіт. Це в О. Духновича і є головним зміслом життя і всесвіту – як основа етики і пізнання, тож таємниця вічності для нього зрозуміла, і можна припустити, вважав М. Качанюк, що для нього поняття вічності є також поняттям Бога. Однак протилежно до вічності О. Духнович бачив у Бозі певний елемент творчий, мудрість і любов (Качанюк, 1923, ч. 66). Проте перед всемогутньою силою Бога поет відчуває себе смертним червом, тож схиляє голову і закликає: «Познай силу всевишняго, / Узнай свою нищету!», тому людина мусить визнати свою злиденність, бо є в руках Бога, є Його творінням, і її життя повністю залежне від Нього. Смерть, на думку Духновича, не є перериванням життя, а є його продовженням. Загробне життя – то «сладкій сон живоносный» («Вѣчность»), тому погляд поета на життя – оптимістичний. Він сприймає його з усіма болями і радощами, вміє радіти і плакати, гніватися і любити, жартувати і сумувати, але ніколи не переступає межі вищої Божої етики (Качанюк, 1923, ч. 68).

Етичний світогляд О. Духновича, на думку М. Качанюка, ніде не виявляє середньовічного аскетизму, як і його поезія ніде не переходить у порожній панегіризм. Його релігійні почуття є щирими душевними переживаннями з модерно-філософською рефлексією, а найглибші рефлексії містяться у вірші «Вѣчность», яскраво засвідчуючи про вплив на поета нової філософії початку ХІХ ст. Однак релігійно-рефлексійна риса творчості О. Духновича, підсумовував М. Качанюк, відрізняє його від інших слов'янських будителів, як також надає їй певного роду характеру літературного класицизму і частково відриває від широких мас селянства (Качанюк, 1923, ч. 68).

Особливе зацікавлення в аналізі поетичної спадщини О. Духновича викликає те, що вперше один із її дослідників, М. Качанюк, звернув увагу читачів на елементи еротичного ліризму. Автор статті підкреслював, зокрема, що О. Духно-

вич правдивої еротики не соромився, бо не був аскетом, а навпаки – повний життя і боротьби (Качанюк, 1923, ч. 68). А про нові вірші О. Духновича, вміщені в книжці «Поздравленіє Русинов памяти Духновича 1803–1923», дослідник писав, що вони виражають нову сторінку творчості О. Духновича: «Дай мнѣ сердце, чтоб умѣло / Для тебя свободным быть, / Дай такоѣ, чтоб хотѣло / Не одну тебя любить» («Пѣснь»). З цього бачимо, підсумовував М. Качанюк, що там, де поет наближається до народної пісні, його поезія стає лункою, легкою і живою, неначе б деяких модерних поетів (Русинь. Ч. 90).

На відміну від М. Качанюка, якого цікавили філософські проблеми, порушені у релігійній поезії О. Духновича, Д. Попович більше уваги звертав на джерела його поетичної творчості, її характерні риси та уміння просто і дохідливо висловлюватися, щоб його розуміли і зовсім не освічені та щоб його бесідою насолоджувалися і високоосвічені (Попович, 1923, ч. 57). Характерними рисами релігійної поезії О. Духновича, на думку Д. Поповича, були міцна віра, палка любов, істинна надія на Бога і вічне життя (Попович, 1923, ч. 57).

Особливо детально Д. Попович проаналізував поетичну творчість О. Духновича через призму його сприйняття природи. На думку автора, О. Духнович сприймав природу як Божий дар і вбачав у ній учителя, тож не дивно, що навіть «свѣтѣное сонце» просив: «Просвѣти рускій Народъ» (Попович, 1923, ч. 55). Щоб проілюструвати, як народжувалися вірші О. Духновича про природу, Д. Попович змалював яскраві картини написання таких творів, як «Пѣснь земледѣльца весною», «Незабудка» і «Муха». Він розповідав, як поет побачив у полі землероба за важкою працею, якому дав Бог у поміч доброго товариша – жайворонка, щоб йому не було сумно орати. І побачений образ ударив по струнах душі поета, і він почав співати: «Лѣтай, лѣтай жаворонку, / Въ воздуху кружи, / Заспѣвай мнѣ и легонько / Щечечь до души» (Попович, 1923, ч. 55). Поет побачив, продовжував Д. Попович, що пташка – вільна, а він сам також

високо цінує волю, тож закликав жайворонка подякувати за це вільне життя Богу, і за дари, які зіслав нам, і за той дощ із теплої хмари, що ранком випав... Пісня жайворонка спонукала поета до роздумів і над своєю долею після смерті.

У природі поет знаходив і душевний відпочинок після важкої праці. Він не лише спостерігав, а й чуйно вслухався у природу, і навіть у непривабливій жабі бачив Боже творіння – «роботу Всемогущого», і в написаному вірші «Жаба» вдало передав в голосі жаби все багатоголосся природи: «Скреже зубами: кра, кра, кра, / Дусить ся грудьми: ква, ква, ква, / Ачей дѣдко ся бавить? / То мереке, / То береке, / Коа, третре, тритри, тавъ / Гучить ги сова: гу-гу, гу, / Скучить ги туюк: ту, ту, ту, / Бреше ги песь: гавъ, гавъ, гавъ». Чи можна краще описати одну просту жабу і її голос?» (Попович, 1923, ч. 55) – запитував Д. Попович. Тут варто додати, що всі ці звуконаслідування та алітерації відчутно перегукуються з усною народною творчістю, засвідчуючи український характер поезії О. Духновича. Свої роздуми про О. Духновича як поета природи Д. Попович завершував висновком про те, що О. Духнович був справжнім поетом, на душу якого впливали щонайменші події в природі (Попович, 1923, ч. 55).

Під час святкування 120-го ювілею з дня народження О. Духновича редакція «Русина» вперше опублікувала багато його віршів та афоризмів із рукописної збірки «Дѣло от бездѣлія» та передрукувала знакові твори. Зокрема, ювілейні номери газети «Русинь» та її ілюстрованого додатка «Недѣля Русина» відкривалися віршами О. Духновича «Русин» (Русинь. Ч. 55) та «Вручаніє» [«Я Русинь былъ, емь и буду...»] (Недѣля Русина. Ч. 9/10). Провідною думкою творів О. Духновича була любов до свого рідного народу («На Бѣскидѣ в родном краю...») (Недѣля Русина. Ч. 9/10. 17 апрѣля), безкорисливе служіння йому («Кто для себя самого живет...») (Русинь. Ч. 56), осмислення його трагічної долі («Басня стыдящихся своей народности») (Недѣля Русина. Ч. 11/12), а також роздуми про свободу і совість тощо. Зокрема, один з афоризмів О. Духновича, вміщених у

добірці п. н. «Из рукописов Александра Духновича: Написы. Афоризмы», звучить так: «Свободность души и сердца есть истинное блаженство, а гдѣ свободы нѣтъ, там не есть блаженства» (Русинь. Ч. 74).

Отже, 120-літній ювілей О. Духновича спричинився до широкого зацікавлення його поетичною творчістю, у пресі було вперше опубліковано його нові вірші з рукописної збірки «Дѣло от бездѣлія», а також декілька статей, у яких глибоко і детально проаналізовані його релігійна і світська поезія та її джерела.

Ім'я О. Духновича сприймалося як символ єдності народу, а деякі з авторів «Русина» навіть називали його голосом Божим. Зокрема, так стверджував автор передової статті від 21 квітня 1923 р.: «Чуеш той голос Духновича, руський народе? То голос Божій, якій зве Тебе поцѣловати свою родну землейку, а не дивитися за чужим» (Русинь. Ч. 55). Словацький журналіст Антон Страка (під псевдонімом Сигма) у редакційному слові від 31 січня 1923 р. назвав О. Духновича безсмертним (Русинь. Ч. 1).

Про відзначення 120-літнього ювілею О. Духновича зворушливо писав чеський учений Ф. Тіхий. На його думку, свято О. Духновича в Ужгороді стало для всіх великою несподіванкою. Бо, будучи неофіційним, стало спонтанною, щирою, сердечною маніфестацією усього народу, на яку прийшли його заступники від Попрада до Тиси, а такої численної руської публіки міський театр досі не бачив (Тіхий, 1923).

Урочистості з нагоди цього ювілею О. Духновича, як засвідчують публікації у часописі «Русинь», пройшли про всій Підкарпатській Русі, зокрема в Мукачеві, Рахові, Великому Бичкові та багатьох селах. Однак на ювілейний рік припала й одна неприємна подія, яка, на нашу думку, помітно вплинула на дискредитацію світлого імені О. Духновича. Русофіли Підкарпатської Русі заснували товариство його імені як «Русское культурно-просветительное общество имени А. В. Духновича» (коротша назва – «Общество имени Александра Духновича»). Закарпатські русофіли, взявши ім'я О. Духновича на свої знамена і прикриваючись ним, уже в 1923 р.

розпочали свою руйнівну політику і тривалий період паплюжили ідеї будителя закарпатських русинів та його світлий образ. Про перебіг цих подій редакція газети «Русинь» детально інформувала читачів. Вона повідомляла, що 22 березня 1923 р., після Мукачівського конгресу опозиційних партій, відбулися «основують збори культурного товариства імени Духновича, котре товариство є заложено опозиціонерами розвитку народної культури» (Русинь. Ч. 39).

Особливо яскраво описав цю подію А. Волошин у передовій статті. Вже на першому засіданні прихильники Йосипа Камінського і Андрія Гагатка розгорнули широку дискусію, «яким язиком мають писати». Так, як писав Духнович, – пропонували одні. Інші ж заперечували, запевняючи, що так не можна робити, й радили писати так, як говорив Духнович. Тоді достатньо підтримати товариство «Просвіта», а не засновувати нове, сказали перші, але «праві» захотіли заснувати інше товариство, спрямоване проти «Просвіти», бо вважали, що «народный напрям веде ко украинизації, а не ко “объединеню”», тож вирішили, що нове літературне товариство повинно «писати п о в е л и к о р у с с к и». Всі наче б погодилися з таким рішенням, але тут один практичний «просвѣтитель народа» сказав: «Панове, та для кого будете вы по великорусски писати? Тадь тогда вас никто не порозумѣе, бо народ наш говорить по малоруськи (украински), а не по москальски!». Задумалися засновники літературного товариства, та врешті їх виручив «філолог» Юричко, учитель, який запропонував «по Карпати Futár-у» таку резолюцію: «Приняти карпаторуській выговор, но з великорусским правописом!». «Приняли напрям, котрый остро противиться принципам модерного языкознанства...» (Русинь. Ч. 39). Ця подія стала ложкою дьогтю під час всенародного святкування 120-літнього ювілею з дня народження О. Духновича.

Висновки. Аналіз рецепції О. Духновича в щоденній газеті «Русинь» та її ілюстрованому додатку «Недѣля Русина» дозволив нам зробити такі узагальнені висновки. У наявних публікаціях означених періодичних видань яскраво

відображено постать О. Духновича як будителя, патріота і мецената, мислителя і педагога – людини, яка власним прикладом виховувала у молоді жертвовність і віру в кращу долю підкарпатських русинів (українців).

Тогочасні автори чітко окреслили й охарактеризували головні ідеї О. Духновича, а саме, національну, в основі якої лежить самоідентичність і об'єднання русинів тогочасних Угорської Русі і Галицької Русі в Австрійській імперії; віри у власні сили та самопожертви й вірності своєму народові.

Уперше українські дослідники ґрунтовно проаналізували релігійну і світську поезію О. Духновича та її джерела і звернули увагу читачів на еротичний ліризм у його віршах та тонке відображення природи. Там, де О. Духнович зближувався до народної пісні, його поезія ставала дзвінкою, легкою і живою, як у деяких модерних поетів, а в тих віршах, де зображено багатоголосся природи, відчутно споріднювала з усною народною творчістю. Релігійно-рефлексійні особливості поезії О. Духновича, яка помітно відрізнялася його від літературних здобутків інших слов'янських будителів, надавала його творчості певних прикмет літературного класицизму і дещо відсторонювала від широких мас селянства.

Упродовж 1923 р. автори «Русина» з великим пієтетом згадували О. Духновича та його твори, активно цитували їх з метою аргументації своїх тверджень та наводили у своїх публікаціях багато поетичних і пестливих означень, які яскраво виражали всенародну любов до будителя. Ювілейного 1923 року О. Духнович став символом єднання русинів історичного Закарпаття, а його ідеї виявилися не лише актуальними для них, а й сприяли їхньому національному відродженню в нових політичних умовах і спричинилися до всенародного піднесення.

Література

Белень, М. О. (2003). *Александрь Духновичь: до 200-річчя від дня народження О. Духновича*. Ужгород.

Вайда, М. (1953). *Великий пробудитель Закарпаття: в пам'ять 150-літнього ювілею народження о. А. Духновича*. Філадельфія.

Василинка, М. І., Лалак, Н. В., Петьовка, А. В. (2019). Філософія О. В. Духновича у контексті сучасних виховних тенденцій. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія, 1*, 132–135.

Василенков, М. Ів. (1923). Криза Русинов живучих под Карпатами (Отвѣт Е. Карпинцю). *Русинь, 226*, 29(16.XI) новембра; *228*, 1(18.XI) децембра; *229*, 2(19.XI) децембра; *231*, 6(23.XI) децембра, 2; *233*, 9(26.XI) децембра.

Волошин, А. (1923). Памяти Духновича. *Недѣля Русина, 9/10*, 7 апрѣля, 34–35.

Гаврош, О. (2018). *Загадковий Духнович*. Тернопіль.

Гаджега, В. (1923). Ледви затихли... *Русинь, 61*, 29(16.IV) апрѣля; *62*, 1(18.IV) мая.

Данилюк, Д. (2003). Видатний культурно-освітній і духовний діяч: до 200-річчя з дня народження О. Духновича. *Новини Закарпаття*, 25 січ.

Іванович, Г. (1923). Листы селянина до руськоѣ интеллигенціѣ. *Русинь, 218*, 18(5.XI) новембра; *220*, 21(8.XI) новембра; *227*, 29(17.XI) новембра; *234*, 11(28.XI) децембра; *236*, 12(30.XI) децембра; *237*, 14(1.XII) децембра; *242*, 21(8.XII) децембра; *243*, 22(9.XII) децембра.

[Качанюк, М.]. (1923). Духнович, як релігійный поет. *Русинь, 66*, 6(23.IV) мая; *68*, 9(26.IV) мая. Підп.: М. Сѣрый.

Малець, О. О., Малець, Н. Б., Гавришко, С. Г. (2019). Філософсько-світоглядні орієнтири в творчості Олександра Духновича. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія, 2 (2)*, 16–19. DOI: [https://doi.org/10.31339/2413-3329-2019-2\(10\)/2-16-19](https://doi.org/10.31339/2413-3329-2019-2(10)/2-16-19).

Нярадій, Д. (1923). О. Александеръ Духновичъ (Изь пастырского листа). *Русинь, 59*, 27(14.IV) апрѣля.

Попович, Д. (1923). А. Духнович, як поет природы. *Русинь, 55*, 22(9.IV) апрѣля.

Попович, Д. (1923). Почему е великій Александер Духнович. *Русинь, 56*, 24(11.IV) апрѣля; *57*, 25(12.IV) апрѣля; *58*, 26(13.IV) апрѣля.

Ребрик, Н. Й. (2015). Василь Довгович та Олександр Духнович: «Має оплески той, хто добре зіграв...». *Вісник Закарпатського художнього інституту, 6*, 36–40.

Тимчик, М. П. (2016). Політико-історичний та ідеологічний контекст формування світогляду Олександра Духновича. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка. Серія: Педагогічні науки*, 32, 199–205.

[Тіхий, Ф.]. (1923). Александер Духнович и теперѣшность. *Русинь*, 56, 24(11.IV) апрѣля. підп.: Ф. Т.

Федака, Д. М. (2013). *Олександр Духнович. Сходинки у безсмертя*. Ужгород.

Ящук, І. (2013). Ідеї Олександра Духновича про національне відродження народу через виховання «нової людини». *Обрії*, 2, 31–33.

References

Belen, M. O. (2003). *Aleksander Dukhnovych: do 200-richchia vid dnia narodzhennia O. Dukhnovycha* [Alexander Dukhnovych: to the 200th anniversary of the birth of O. Dukhnovych]. Uzhhorod [in Ukrainian].

Danyiuk, D. (2003). Vydadniy kulturno-osvitniy i dukhovnyy diiach: do 200-richchia z dnia narodzhennia O. Dukhnovycha [Prominent cultural, educational, and religious figure: to the 200th anniversary of the birth of O. Dukhnovych]. *Novyny Zakarpattia*, 25 sich. [in Ukrainian].

Fedaka, D. M. (2013). *Oleksandr Dukhnovych. Skhodynky u bezsmertia* [Oleksandr Dukhnovich. Steps to immortality]. Uzhhorod [in Ukrainian].

Hadzheha, V. (1923). Ledvy zatykhly... [Almost fell silent...]. *Rusyn*, 61, 29(16.IV) aprilia; 62, 1(18.IV) maia [in Ukrainian].

Havrosh, O. (2018). *Zahadkovyi Dukhnovych* [Mysterious Dukhnovich]. Ternopil [in Ukrainian].

Ivanovych, H. (1923). Lysty selianyna do ruskoi intelyhentsii [Letters of a peasant to the Rutenian intelligentsia]. *Rusyn*, 218, 18(5. XI) novembra; 220, 21(8.XI) novembra; 227, 29(17.XI) novembra; 234, 11(28.XI) detsembra; 236, 12(30.XI) detsembra; 237, 14(1.XII) detsembra; 242, 21(8.XII) detsembra; 243, 22(9. XII) detsembra [in Ukrainian].

[Kachaniuk, M.]. (1923). Dukhnovych, yak relyhiinyj poet [Dukhnovich as a religious poet]. *Rusyn*, 66, 6(23.IV) maia; 68, 9(26. IV) maia. pidp.: M. Siryj [in Ukrainian].

Malets, O. O., Malets, N. B., Havryshko, S. H. (2019). *Filosofsko-svi-tohliadni oriientyry v tvorchosti Oleksandra Dukhnovycha* [Philosophical and worldview orientations in the work of Oleksandr Dukhnovych]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu, Seriya: Pedahohika ta psykholohiia*, 2(2), 16–19 [in Ukrainian]. DOI: [https://doi.org/10.31339/2413-3329-2019-2\(10\)/2-16-19](https://doi.org/10.31339/2413-3329-2019-2(10)/2-16-19).

Niaradij, D. (1923). O. Aleksander Dukhnovych (Iz pastyrskoho lysta) [Fr. Alexander Dukhnovych (From Pastor's Letter)]. *Rusyn*, 59, 27(14. IV) aprilia [in Ukrainian].

Popovych, D. (1923). A. Dukhnovych, yak poet pryrody [A. Dukhnovich as a poet of nature]. *Rusyn*, 55, 22(9.IV) aprilia [in Ukrainian].

Popovych, D. (1923). Pochemu e velykii Aleksander Dukhnovych [Why Alexander Dukhnovych is great]. *Rusyn*, 56, 24(11.IV) aprilia; 57, 25(12.IV) aprilia; 58, 26(13.IV) aprilia [in Ukrainian].

Rebryk, N. Y. (2015). Vasyl Dohovych ta Oleksandr Dukhnovych: «Maie oplesky toi, khto dobre zihrav...» [Vasyl Dohovych and Oleksandr Dukhnovich: «The one who played well gets applause...»]. *Visnyk Zakarpatskoho khudozhnogo instytutu*, 6, 36–40. [in Ukrainian].

[Tikhij, F.]. (1923). Aleksander Dukhnovych y teperishnost [Alexander Dukhnovich and the present]. *Rusyn*, 56, 24 (11.IV) aprilia. pidp.: F. T. [in Ukrainian].

Tymchyk, M. P. (2016). Polityko-istorychni ta ideolohichni kontekst formuvannia svitohliadu Oleksandra Dukhnovycha [Political, historical, and ideological context of alexander dukhnovych's worldview formation]. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnogo universytetu im. O. Dovzhenka, Serii: Pedahohichni nauky*, 32, 199–205 [in Ukrainian].

Vaida, M. (1953). *Velykyi probudytel Zakarpattia: v pamiat 150-litnogo yuvileiu narodzhennia o. A. Dukhnovycha* [The great awakener of Transcarpathia: in memory of the 150th anniversary of the birth of Fr. A. Dukhnovych]. Filadelfia [in Ukrainian].

Vasylenkov, M. Iv. (1923). Kryza Rusynov zhyvuchykh pod Karpatamy (Otvit E. Karpynysiu) [The crisis of Rusyns living near the Carpathians (Response by E. Karpintsiu)]. *Rusyn*, 226, 29 (16.XI) novembra; 228, 1 (18.XI) detsembra; 229, 2 (19.XI) detsembra; 231, 6 (23.XI) detsembra; 233, 9 (26.XI) detsembra [in Ukrainian].

Vasylynka, M. I., Lalak, N. V., Petovka, A. V. (2019). Filosofiia O. V. Dukhnovycha u konteksti suchasnykh vykhovnykh tendentsii [The philosophy of O. V. Dukhnovych in the context of modern educational trends]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnogo universytetu, Serii: Pedahohika ta psykholohiia*, 1, 132–135 [in Ukrainian].

Voloshyn, A. (1923). Pamiaty Dukhnovycha [In memory of Dukhnovych]. *Nedilia Rusyna*, 9/10, 7 aprilia, 34–35 [in Ukrainian].

Yashchuk, I. (2013). Idei Oleksandra Dukhnovycha pro natsionalne viprovdzhennia narodu cherez vykhovannia «novoi liudyny» [Alexander

Duchnovyc ideas of national renaissance people through education «new man»). *Obrii*, 2, 31–33 [in Ukrainian].

Vasyl Gabor

PhD in Philology, Senior Research Fellow,
Senior Researcher of the Research Institute for Press Studies
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
(Lviv, Ukraine)

THE EDITORIAL STRATEGY OF THE NEWSPAPER «RUSYN» (1923) IN COMMEMORATING THE 120th ANNIVERSARY OF OLEKSANDER DUKHNOVYCH

The article is dedicated to the editorial strategy of the newspaper «Rusyn» and its illustrated supplement «Nedilia Rusyna» in covering the 120th anniversary of the birth of the awakener of Transcarpathian Ukrainians, Oleksander Dukhnovych (1803–1865). In the context of the democratic system of the Czechoslovak Republic, to which Transcarpathia belonged in the 1920s and 1930s as an autonomous region under the name Subcarpathian Ruthenia, the editorial board gained the opportunity to objectively analyze for the first time Dukhnovych's socio-political, pedagogical, and literary activities, the formation of his worldview, and his significance in the national revival of historical Transcarpathia (including the Pryashivshchyna).

The purpose of the study is to identify the priorities of the «Rusyn» editorial board in highlighting the figure of Dukhnovych as an outstanding religious, socio-political, and literary figure, as well as the relevance of his national ideas. For this purpose, articles published in the newspaper and its illustrated supplement, dedicated to Dukhnovych's biography and his religious and secular poetry, were analyzed. Particular attention was paid to publications discussing the religious-reflective aspects of his works in the context of the literary achievements of other Slavic awakers.

The editorial board of «Rusyn» sought to explore all facets of Dukhnovych's personality, emphasizing his national and social

views, analyzing the novelty of his poetry, and thus bringing him closer to their readership. The editorial strategy of «Rusyn» and its supplement «Nedilia Rusyna» in the context of celebrating the 120th anniversary of Dukhnovych's birth contributed to this event becoming a symbol of the unification of Transcarpathian Rusyns, their socio-political revival, and the enduring relevance of the awakener's ideas in their national revival.

It was determined that the authors of «Rusyn» concluded that the religious-reflective features of Dukhnovych's poetry significantly distinguished his works from those of other Slavic awakeners. His poetry was noted for elements of literary classicism and traces of «erotic lyricism».

Keywords: Oleksander Dukhnovych, the 120th anniversary, «Rusyn», «Nedilia Rusyna», editorial strategy.

Мар'яна Комариця

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2951-1237>

докторка філологічних наук, старша наукова співробітниця,
завідувачка відділу Науково-дослідного інституту пресознавства,
Львівська національна наукова бібліотека України
імені В. Стефаника (Львів, Україна)
komar_mar@ukr.net

УДК 070:[94:325.81]-055.2(477)"19"

**ДІАЛОГ КУЛЬТУР І ЕМАНСИПАЦІЯ:
ЗА ПУБЛІКАЦІЯМИ ЖУРНАЛУ «ЖІНОЧА ДОЛЯ»**

DOI 10.37222/2786-7552-2024-5-3

Мета статті – простежити різноаспектність і специфіку висвітлення емансипаційного руху редакцією та авторами журналу «Жіноча Доля» (Коломия, 1925–1939). Комплексний підхід до об'єкта дослідження дає змогу ввести окремі факти в історичну ретроспективу та національний контекст традицій різних народів, простежити вплив історичних, релігійних, політичних факторів, зокрема процесу деколонізації, у таких країнах, як Чехословаччина, Туреччина, Японія, Китай, Канада, США, Індія тощо. Завдання дослідження полягає у виокремленні, систематизації та аналізі часописних публікацій, які відкривали перед читачками широкі географічні й культурні обрії, стали вікном у світ різноманітних національних традицій та історичних реалій, розкритті суспільного резонансу здобуття жінками виборчого права, права на освіту, рівну з чоловіками оплату праці та участь у різноманітних громадських товариствах і організаціях. Методи дослідження: аналітичний (зокрема контент-аналіз), описовий, історичний та компаративний. Новизна статті полягає у тому, що вперше матеріали коломийського часопису «Жіноча Доля» проаналізовані під кутом зору дослідження системного процесу емансипаційного руху в різних країнах світу. Тривалий період виходу видан-

ня дає змогу сформувати картину, хронологічні межі якої сягають півтора десятиліття, а широкий географічний ареал увиразнює різні форми утисків жіночих прав в історико-культурному контексті. Висновки. Аналіз широкого тематичного, проблемного, географічного спектрів публікацій засвідчує комплексність проблеми жіночої рівності, необхідність її законодавчого закріплення, врахування ваги історичних, національних і релігійних традицій, потреби обміну досвідом жіночих організацій різних народів.

Ключові слова: емансипаційний рух, «Жіноча Доля», Олена Кисілевська, міжкультурний діалог.

Постановка проблеми. Емансипаційний рух хоча й почався ще в кінці XIX ст., однак особливо інтенсивного розвитку набув у міжвоєнну добу. Для цього були об'єктивні підстави: чоловіки більшості європейських країн були мобілізовані на фронти Першої світової війни, не всі повернулися з них, тож жінки освоювали маловідомі чи й невідомі їм професії, заповнюючи офіси, урядові будівлі й промислові підприємства. Водночас відчутною була суспільна інерція: багато ініціативних жінок змушені були долати упередження щодо «нежіночих» сфер та утверджувати себе як фахівців. Публікації «Жіночої Долі» ознайомлювали як із діяльністю жіночих товариств у Галичині та еміграції, так і з успіхами на «гендерному фронті» ініціативних жінок у різних країнах світу. Контент журналу дає змогу здійснити компаративний аналіз ситуації на різних континентах, а також запозичити цінний досвід боротьби за свої права видатних зарубіжних представниць жіночого руху.

Мета дослідження – простежити специфіку висвітлення емансипаційного руху редакцією та авторами журналу «Жіноча Доля» у контексті політичних та культурних традицій різних народів, впливу національних і релігійних факторів, зміни політичної влади та процесів деколонізації у таких країнах, як Чехословаччина, Туреччина, Японія, Китай, Канада, США, Індія та ін.

Об'єкт дослідження. Джерельною базою для розвідки стали статті, замітки, дописи, інформаційні повідомлення часопису «Жіноча Доля» (Коломия, 1925–1939), що висвітлювали боротьбу жінок за свої права у різних країнах і на різних континентах. Мультикультурний проблемний зріз увиразнює суто національні завдання українського жіноцтва, що захищало свої права конституційними методами на теренах Галичини, Чехословаччини та Румунії, інформуючи водночас про ситуацію в УРСР.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання розвитку емансипаційного руху, відображення його на шпальтах української жіночої преси загалом і журналу «Жіноча Доля» зокрема було предметом уваги дослідників у різних аспектах. Варто згадати бібліографічний покажчик Валентини Передирій «Українські періодичні видання для жінок в Галичині (1853–1939 рр.)» (Передирій, 1996), задекларований авторкою як «анотований каталог», статті Степана Костя «Жіноча преса» (Кость, 2007), Наталі Олійник «Жіноча преса в Україні: минуле та сучасність» (Олійник, 2003), Марії Павлюх «Коломийський політичний часопис “Жіноча Доля” (1925–1939): формування образу жінки-громадянки» (Павлюх, 2022), дисертаційне дослідження Любомира Кліща «Коломийський журнал “Жіноча Доля” (1925–1939) в літературному процесі Галичини початку ХХ ст.» (Кліщ, 2006) та ін.

Методи дослідження. У статті застосовано аналітичний (зокрема контент-аналіз), описовий, історичний та компаративний методи. Комплексний підхід до об'єкта дослідження дає змогу висвітлити широкий проблемний спектр публікацій, ввести окремі факти в історичну ретроспективу та національний контекст, а компаративний аналіз визначає спільне та відмінне в боротьбі жінок різних народів за свої права, вплив політичного, етнічного, релігійного й економічного чинників на ці процеси.

Новизна. Вперше матеріали коломийського часопису «Жіноча Доля» проаналізовані під кутом зору дослідження системного процесу емансипаційного руху в різних країнах

світу. Тривалий період виходу видання дає змогу сформувати картину, хронологічні межі якої сягають півтора десятиліття, а широкий географічний ареал увиразнює різні форми утисків жіночих прав, що були пов'язані з історичними, культурними й релігійними чинниками.

Виклад основного матеріалу. Серед галицької жіночої преси, початок якої датується 1853 роком, журнал «Жіноча Доля» вирізнявся тим, що виходив не у Львові, як більшість видань, а в Коломиї. Однак завдяки редакторці Олені Кисілевській, яка побачила чимало світу, бо любила подорожувати, він не замикався у рамках провінційності, а відкривав перед читачками широкі географічні й культурні обрії. Більшість публікацій присвячені порадам щодо ведення господарства, догляду за власним здоров'ям та своїх дітей, друкувалися також поетичні й прозові твори, розповіді про подорожі, про жіночий рух у світі та його представниць в інших країнах у контексті політичних та культурних традицій різних народів.

Перша світова війна докорінно змінила суспільний устрій, пришвидшивши освоєння жінками «чоловічих» професій: «Колиж жіноцтво показалося в праці рівновартне з чоловіками, то і права такі, як для чоловіків писані, їм належаться теж. І справді, держави признали їм право виборче, значиться політичне. Та щоб жінки могли мати з того користь, треба їх просвітити, бо темна людина не використає як слід горожанських прав. Отож поклали ми собі метою просвітити нашу меншу сестру і зробити її гідною, стати побіч чоловіка за наше горожанське право» (Від Редакції, 1925). Редакція декларувала також намір писати про суспільне становище жіноцтва серед різних народів від найдавніших часів до тогочася, про видатних жінок, актуалізувати нагальні завдання боротьби за національну свободу та громадянські права.

Однією із найрезонансніших була новина про вручення Нобелівської нагороди молодій норвезькій письменниці Сігрід Унсет за трилогію «Крістін, дочка Лавранса», що була перекладена майже всіма європейськими мовами. Допис «Досягнення сучасних визначних жінок» знайо-

мив із життєписом письменниці та її шляхом до успіху. Сігрід намагалася поєднувати творчу працю з домашніми обов'язками матері й господині: вона відмовилась дати інтерв'ю журналістам напередодні Різдва, демонструючи таким чином власні пріоритети. Ця ситуація нагадує про полеміку між українськими письменницями Софією Яблонською та Іриною Вільде у «Новій Хаті»: що повинно бути важливішим для жінки-митця – хатні обов'язки чи творчість? Якщо позиція Софії була суголосною з Сігрід, то Вільде наполягала, що творча жінка повинна виборювати в сім'ї право й час на письменницьку працю. У дописі п. н. «Отвертий лист до Софії Яблонської-Удінової» вона обґрунтовує разючу різницю громадської думки щодо ставлення до чоловіка-митця й жінки-мисткині: якщо в першому випадку жінка повинна зректися себе, перебрати на себе всі побутові клопоти й жити «відблиском його слави», то в іншому суспільність нерідко дорікала, навіщо така жінка одружується, хай би жила сама. Тож Вільде обстоює паритетність: «Нехай чоловік, оцей наш вірний друг, турбується тим всім, що могло б нас відривати від нашої мистецької праці, нехай він старається створити нам таку атмосферу, так унормувати відносини, щоб ми могли працювати» (Вільде, 1938, с. 5).

Поставало й питання юридичного обґрунтування суспільного статусу жінки. У статті «Правовий стан жінок в Ч.С.Р.» наголошено, що президент Томаш Масарик реалізував декларацію, яку проголосив свого часу в Вашингтоні, що жінки в Чехословацькій Республіці «будуть поставлені політично, соціально й культурно на один рівень з муштинами» (Правовий стан жінок в Ч.С.Р., 1926), матимуть право на освіту, однакову з чоловіками платню, право працювати в усіх державних установах, бути членами партій, виборцями чи ж обраними до сенату. Жінки-сенаторки згодом лобювали закони про перехід освітніх установ під опіку держави, покращення становища учнів і студентства, організацію дитячих захоронок та притулків, що засвідчує

допис Софії Русової «Український “Дитячий Притулок” в Чехо-Словацькій Республіці» про заклад неподалік Праги.

Постать Масарика була популярною в галицькій пресі з огляду на його прихильну до українців політику. Марія Омельченкова наголошувала, що він і як науковець розумів: питання статусу жінки виникло не спонтанно, а викликане природним розвитком суспільних процесів. Тим, хто вважав, що жінка не може бути хірургом, бо у неї слабкі нерви, відповідав: а чому ці вчені нічого не мають проти жінок сестер-жалібниць, а тим, хто заявляв про шкоду надмірної релігійності жінок, нагадував, що Папа Римський і священники – це виключно чоловіки. Тому «не може бути окремого жіночого питання, а лише вселюдське» (Омельченкова, 1927, с. 2). Подібну думку висловив у 20-ті роки на шпальтах журналу «Поступ» о. Йосафат Скрутень: він трактував «жіноче питання» як усвідомлення існуючої суперечності між вимогами розумної суспільної організації та справжнім становищем жінки, «отже реакція й природний спротив на придавляючий суспільний конфлікт і на нахабний, так сказати, суспільний нетакт, сотворили жіночий рух і становлять по часті суть жіночого питання» (Скрутень, 1921, с. 35).

Про напрями діяльності польського жіноцтва інформував допис «Як організуються наші сусідки». Пріоритетним було заснування гуртків сільських господинь з метою господарсько-патріотичного виховання, залучення жіноцтва до участі в суспільному житті та «піднесення під взглядом господарським, моральним, суспільним» (Як організуються..., 1927). Для жінок-селянок видавалася щомісячна газета та двотижневий додаток до господарської газети, а при гуртках організовувалися курси, лекції, виставки та з'їзди.

Подібні труднощі, як українки в межах чужої польської держави, мали словенські жінки, долаючи колоніальний спадок сусідньої Італії. Марія Омельченкова відзначала високу культуру словенців, які хоч і вели свого часу «тяжку боротьбу з турками, німцями, еспанцями, римлянами й т. д., та не зважаючи на це, добре заховали свої властиві національні ознаки життя-буття» (Омельченкова, 1928).

У добу фашистської влади меншостям в Італії загрожувало повне винародовлення, тож жінки-словенки не тільки бойкотували, подібно до індінок, чужоземні товари, а й наполегливо працювали над освітою молоді. Учасниці «Добродійного товариства» у Трієсті понад двадцять років вели боротьбу проти денационалізації, опікувалися сиротами та вбогими, організовували фахові курси, будували школи, майстерні народного промислу, видавали ілюстрований місячник «Жіночий Світ». У серці Словенії Любляні – теж було жіноче товариство «Коло югослов'янських сестер», яке десятиліття очолювала Франя Тавчарева. Український журнал розповів про ювілейні здобутки та перенесення осередку національного й емансипаційного руху до Любляни через утиски словенців владою Муссоліні. Осередки «Кола югослов'янських сестер» були також у Белграді та Загребі (Франя Тавчарева..., 1931).

Заснована 1896 р. «Норвезька жіноча громадська асоціація народного здоров'я» за чверть століття зуміла організувати курси для сестер милосердя для війська і забезпечити їх перев'язувальними матеріалами. Товариство опікувалося не тільки пораненими, а й хворими, маючи 572 філії, 4 школи, із яких вийшли понад 800 сестер милосердя, тож «не можна не вітати таку енергійну, перейняту гуманізмом працю» (Русова, 1927), – наголошувала Софія Русова.

«Наш вік – це доба виборювання для жіноцтва прав у родині, громаді чи державі, нарівні з мужчинами. Є народи, де жінки досягнули майже повні політичні й громадянські права, а є й такі, де жінка ще по давньому упосліджена, безправна» (Сіменович, 1928), – зазначав Володимир Сіменович у статті «Початок нової ери для жінки в Туреччині». Дискусії на тему емансипації не сходили там з газетних шпальт. Стаття інформувала про позитивний вплив реформ першого лідера демократичної партії президента Ататюрка на суспільне життя: жінкам було надано виборчі права, дозвіл ходити з відкритим обличчям, без супроводу чоловіка, запроваджено світську освіту, а «заведене одноженство зробило

з жінки друга, товариша й помічника своєму чоловікові, господиню дому і матір одної родини» (Сіменович, 1928). У країні була навіть перша жінка-міністерка.

Про життя жіноцтва в Індії інформувала стаття Володимира Кисілевського «Сароджині Найду. Провідниця індійських націоналістів». Справу Махатми Ганді, його намагання створити національний уряд на принципах самоврядування розвинула Сароджині Найду. Поетка прагнула об'єднати країну ідейно, але водночас мала авторитет серед британців, навчалася у Кембріджі і «була любимцем лондонського літературного світа» (Кисілевський, 1926а). Тоді ще ніхто не сподівався, що з часом вона стане провідницею свараджистів, «заступницею могутнього месії». У світлі проголошеного Ганді бойкоту англійських тканин вона скинула «дорогий убір високих каст» – шовкове сарі – та одяглася в одяг з домотканого полотна.

У контексті розмови про обрядові традиції порушувалися і правні питання: незважаючи на те, що в сусідній Туреччині на той час уже відбулися кардинальні реформи, у Боснії та Герцеговині процес укладення шлюбу все ще визначався давніми мусульманськими традиціями: процес знайомства, втечі з рідного дому в супроводі нареченого та його друзів, вінчання за відсутності молодих, яких представляють «повновласники», весілля без присутності батьків молодої та, зрештою, «примирення» обох родин докладно висвітлювала стаття Ірени Співак «Турецьке весілля в Босні», що її публікувала редакція як «цікавий опис чужих звичаїв» (Співак, 1926). Саме релігійна складова впливала на правне становище жінки: В. Кисілевський наголошував у статті «Турецька жінка», що безправність мусульманок обґрунтовувалася на основі ісламу: «Релігія вчила, що жінка не має душі, значиться і прав, які прислугують мушчині» (Кисілевський, 1926б).

У Китаї теж тривала боротьба між прихильниками давніх традицій та їх опонентами. В. Сіменович у статті «Рятунок Китаю в китайській жінці й матері» назвав першочерговим успіхом здобуття права на вільне пересування (без

супроводу чоловіка), освіти, громадську діяльність, працю у сферах медицини, банківської справи, юриспруденції, право провадити власний бізнес. Докторка Марія Стон, що навчалася в Британії, придбала медичне обладнання у США та відкрила в Китаї приватну клініку й медичну школу, звідки вийшло багато китайських лікарів. Не меншими були успіхи на ниві освіти: жінки ставали ректорками, організовували вчительські семінарії, які «були першими розсадниками ідей визволення китайської жінки. В [них]... виховалося тисячі китайських дівчат-учительок, які роз'їхалися по цілій країні, голосячи всюди про свободу жінки» (Сіменович, 1927, с. 9).

Школу як основу формування світогляду розглядала Олена Рейтер з Харбіна у статті «Школа в Японії». Вона вбачала певну історичну паралель між відомим афоризмом про роль шкільного вчителя у перемозі Німеччини над Францією в 1870 р. та Японії над Росією в 1904–1905 рр., бо система виховання «є основою сили й витривалості Японії, є її найсильнішою зброєю» (Рейтер, 1932, с. 7). Сукупність географічних та історичних чинників сприяли формуванню у японців холодної розваги в небезпеці аж до презирства до життя, спокою перед обличчям смерті, а вплив філософії буддизму сприяв закріпленню цих характеристичних рис народного характеру. Однак безрозсудна хоробрість не вважалася чесною, а пов'язувалася радше з моральною сферою: за Конфуцієм японці визначають хоробрість через її протилежність, тобто знати, що є справедливим і правильним, але не робити так – це прояв браку хоробрості.

Про цікавий бізнес у сусідній з Китаєм Японії розповів В. Кисілевський. Пані Суяма плекала й продавала співучих комах і водночас була власницею і директоркою торгового дому, що складався із трьох станцій: «Мені здається, що мало хто з європейців догадається, відвідуючи Япон, що це гармонійне сокотання по вишневих садках, це не випадковий збір комах, але обдуманий добір співаків, закуплений в великому торговому домі – Йошіноя! І це величезне підприємство провадить жінка!» (Кисілевський, 1928).

Та чи не найбільше уваги редакція журналу присвятила жіночому рухові за океаном – у США та Канаді. Вже у 2-му числі 1925 р. був започаткований «Відділ американський», що переріс наступного року у «Відділ американсько-канадський», змінивши згодом назву на «Американсько-канадський світ». Його матеріали ознайолювали з життям українок за океаном, організацією там осередків національних жіночих товариств та їх діяльністю. Тривалий час просвіта селян в Америці стосувалася лише чоловіків, бо потрібен був їх голос на виборах, а жінки-селянки не мали права голосувати, хоча саме вони мали виховати національно свідомих дітей.

Справжнє становище українок-емігранток розкривав допис Пелагії Дембіцької. Авторка застерігала від ідеалізації «вільної країни», бо багато чоловіків були проти участі своїх жінок у громадській діяльності (мовляв, «як ідеш на засідання, то бери дітей зі собою»), був навіть такий курйозний випадок, що чоловіки, члени «Ліги горожан української народности», постановили забрати зібрані жіночою громадою кошти для допомоги інвалідам і надалі заборонити організовувати будь-які збірки без дозволу чоловіків. «І так тутешнє жіноцтво зводить ще боротьбу так одинцем, як і громадно за найскромніші права людини, – послугуватись своєю власною думкою» (Дембіцька, 1927, с. 10), – іронічно підсумувала авторка.

Про діяльність жіночих організацій на теренах США й Канади інформували публікації «Жіночий рух за морем» О. Кисілевської, «В яких царинах працюють американські жінки» В. Кисілевського, «Як в Америці жінки собі помагають» і «Взірець жіночої підприємливості в Америці» В. Сіменовича, а також дописи «Жінки й кооперація в Канаді», «Запомогове Товариство Українських Жінок в Шікагу», «З жіночого руху в Едмонтоні» та багато інших. Редакторка газети відвідала американський континент особисто 1929 р., розповідаючи про свої враження у серії публікацій на шпальтах «Жіночої Долі». Заокеанські осередки намагалися ма-

теріально підтримати редакцію не тільки передплачуючи журнал, а й надсилаючи кошти як пожертву.

Упродовж 28 травня – 8 червня 1926 р. у Парижі тривав міжнародний жіночий конгрес. У його роботі взяли участь і представниці України, зокрема, передали до президії звіт про діяльність «Союзу українок»: «Наша делегація почувала себе серед 44 прочих представництв як рівна з рівними, і цих 10 днів спільної праці з жінками всіх народів без ріжниць нації, релігії й політичних переконань остане ясным спомином на ціле життя» (Шепарович, 1926, с. 6). Редакція вмістила групове фото під назвою «Наші представниці на Конгресі» із підписом: «п. Лотоцька-Токаржевська, п. Мишківська, п. О. Шепаровичева і п. Авдиковичева» (усі делегатки проживали тоді в Парижі). Серед дискутованих на форумі питань – однакова оплата праці чоловіків і жінок, заборона торгівлі жінками та посилення покарання за цей злочин, матеріальний і соціальний захист матерів, що самі виховують дітей, що особливо актуальним було в повоєнний час. Водночас репрезентація українського жіноцтва на загальноєвропейському конгресі засвідчувала, що емансипаційний рух на теренах Галичини ставив на порядок денний суголосні питання зі світовим.

Висновки. Редакція та автори коломийського журналу різнопланово висвітлювали «жіночу долю» в різних країнах світу та методи боротьби за її покращення, розповідали про політичних діячок і мисткинь у країнах Європи, Азії та Америки, спонукала читачок до громадської активності й захисту своїх національних і соціальних прав. Широкий тематичний, проблемний, географічний спектри публікацій засвідчують розуміння комплексності проблеми жіночої рівності, необхідності її законодавчого закріплення та водночас ваги історичних, національних і релігійних традицій.

Література

- Від Редакції. (1925). *Жіноча Доля*, 1, 1. Коломия.
 Вільде, Ірина (1938). Отвертий лист до Софії Яблонської-Удінової. *Нова Хата*, 5, 5–6. Львів.

Дембіцька, П. (1927). Американська українка в правдивому світлі. *Жіноча Доля*, 14, 9–10. Коломия.

Кисілевський, В. Ю. (1926а). Сароджині Наїду. Провідниця індійських націоналістів. *Жіноча Доля*, 10, 7. Коломия.

Кисілевський, В. Ю. (1926б). Турецька жінка. *Жіноча Доля*, 8, 4. Коломия.

[Кисілевський, В.] В. ю. к. (1928). Чим займається п-ні Т. Суяма? *Жіноча Доля*, 1–2, 19. Коломия.

Кліщ, Л. (2006). *Коломийський журнал «Жіноча Доля» (1925–1939) в літературному процесі Галичини початку ХХ ст.* https://chtyvo.org.ua/authors/Klisch_Liubomyr/Kolomyyskiy_zhurnal_Zhinocha_dolia_1925-1939_v_literaturnomu_protsezi_Halychyny_pochatku_KhKh_stolit/.

Кость, С. (2007). Жіноча преса. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*, 30, 123–141.

Олійник, Н. (2003). Жіноча преса в Україні: минуле та сучасність. *Незалежний культурологічний часопис «І»*, 27. <https://www.ji.lviv.ua/n27texts/oliynyk.htm> Львів.

Омельченко, М. (1928). Словінські жінки в Італії. *Жіноча Доля*, 1–2, 11. Коломия.

Омельченко, М. (1927). Т. Г. Масарик і його погляди на жіноче питання. *Жіноча Доля*, 6, 2–3. Коломия.

Павлох, М. (2022). Коломийський політичний часопис «Жіноча Доля» (1925–1939): формування образу жінки-громадянки. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, 1(12), 65–75. Луцьк.

Передирій, В. (1996). *Українські періодичні видання для жінок в Галичині (1853–1939 рр.): анотований каталог*. Львів: Науково-видавниче підприємство «Мета». 190 с.

Правовий стан жінок в Ч.С.Р. (1926). *Жіноча Доля*, 10, 6. Коломия.

Рейтер, О. (1932). Школа в Японії. *Жіноча Доля*, 7, 7–8. Коломия.

Русова, С. (1932). Діяльність норвезьких жінок. *Жіноча Доля*, 11, 8. Коломия.

Сіменович, В. (1928). Початок нової ери для жінки в Туреччині. *Жіноча Доля*, 6, 6. Коломия.

Сіменович, В. (1927). Рятунок Китаю в китайській жінці й матері. *Жіноча Доля*, 24, 8–9. Коломия.

Скрутень, Й. (1921). Жіноче питання. *Поступ*, 2–3, 34–37. Львів.

Співак, І. (1926). Турецьке весілля в Босні. *Жіноча Доля*, 3, 5. Коломия.

Франя Тавчарева та «Коло югословянських сестер» в Любляні (З приводу 10 літнього ювілею Кола. (1931). *Жіноча Доля*, 39, 4. Коломия.

Шепарович, О. (1926). Міжнародній жіночий конгрес в Парижу. *Жіноча Доля*, 8, 5–6. Коломия.

Як організуються наші сусідки. (1927). *Жіноча Доля*, 8–9, 9. Коломия.

References

Dembitska, P. (1927). Amerykanska ukrainka v pravdyvomu svitli [An American Ukrainian Woman in the True Light]. *Zhinocha Dolia*, 14, 9–10. Kolomyia [in Ukrainian].

Frania Tavcharieva ta «Kolo yugoslovianskykh sester» v Lubliani (Z pryvodu 10 litnioho yuvileyu Kola) [Franja Tavčar and the «Circle of Yugoslavian Sisters» in Ljubljana (On the Occasion of the 10th Anniversary of the Circle)]. (1931). *Zhinocha Dolia*, 39, 4. Kolomyia [in Ukrainian].

Klishch, L. (2006). *Kolomyiskyi zhurnal «Zhinocha Dolia» (1925–1939) v literaturnomu protsesi Halychyny pochatku XX st.* [Kolomyian Magazine «Women's Fate» (1925–1939) in the Literary Process of Galicia at the Beginning of the 20th century]. https://chtyvo.org.ua/authors/Klishch_Liubomyr/Kolomyiskyi_zhurnal_Zhinocha_dolia_1925-1939_v_literaturnomu_protsesi_Halychyny_pochatku_KhKh_stolit/ [in Ukrainian].

Kost, S. (2007). Zhinocha presa [Women's Press]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya zhurnalistyka*, 30, 123–141. Lviv [in Ukrainian].

[Kysilevskiy, V.] V. Yu. K. (1928). Chym zaimayetsia p-ni T. Suyama [What Does Ms. T. Suyama Do]? *Zhinocha Dolia*, 1–2, 19. Kolomyia [in Ukrainian].

Kysilevskiy, V. Yu. (1926a). Sarodzhini Naidu. Providnytsia indiiskykh natsionalistiv [Sarojini Naidu. Leader of Indian Nationalists]. *Zhinocha Dolia*, 10, 7. Kolomyia [in Ukrainian].

Kysilevskiy, V. Yu. (1926b). Turetska zhinka [Turkish Woman]. *Zhinocha Dolia*, 8, 4. Kolomyia [in Ukrainian].

Oliinyk, N. (2003). Zhinocha presa v Ukraini: mynule ta suchasnist [Women's Press in Ukraine: Past and Present]. *Nezalezhyi kulturolohichni chasopys «Yi»*, 27. <https://www.ji.lviv.ua/n27texts/oliinyk.htm> [in Ukrainian].

Omelchenkova, M. (1928). Slovynski zhinky v Italii [Slovenian Women in Italy]. *Zhinocha Dolia*, 1–2, 11. Kolomyia [in Ukrainian].

Omelchenkova, M. (1927). T. H. Masaryk i yoho pohliady na zhinoche pytannia [T. G. Masaryk and his Views on the Women's Question]. *Zhinocha Dolia*, 6, 2–3. Kolomyia [in Ukrainian].

Pavliukh, M. (2022). Kolomyiskyi politychnyi chasopys «Zhinocha Dolia» (1925–1939): formuvannya obrazu zhinky-hromadianky [Kolomyian Political Magazine «Women’s Fate» (1925–1939): Shaping the Image of a Female Citizen]. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta regionalni studii*, 1(12), 65–75. Lutsk [in Ukrainian].

Peredyrii, V. (1996). *Ukrainski periodychni vydannia dlia zhinok v Halychyni (1853–1939 rr.): anotovanyi kataloh* [Ukrainian Periodicals for Women in Galicia (1853–1939): Annotated Catalog]. Lviv: Naukovo-vydavnyche pidpryyemstvo «Meta» [in Ukrainian].

Pravovyi stan zhinok v Ch.S.R. [Legal Women’s Status of in the CSR] (1926). *Zhinocha Dolia*, 10, 6. Kolomyia [in Ukrainian].

Reiter, O. (1932). Shkola v Yaponii [School in Japan]. *Zhinocha Dolia*, 7, 7–8. Kolomyia [in Ukrainian].

Rusova, S. (1932). Diyalnist norvezkykh zhinok [Norwegian Women’s Activities]. *Zhinocha Dolia*, 11, 8. Kolomyia [in Ukrainian].

Sheparovych, O. (1926). Mizhnarodnii zhinochy kongres v Paryzhu [International Women’s Congress in Paris]. *Zhinocha Dolia*, 8, 5–6. Kolomyia [in Ukrainian].

Simenovych, V. (1928). Pochatok novoi ery dlia zhinky v Turechchyni [The Beginning of the New Era for Turkish Women]. *Zhinocha Dolia*, 6, 6. Kolomyia [in Ukrainian].

Simenovich, V. (1927). Riatunok Kytayu v kytais'kii zhintsi y materi [The Salvation of China in a Chinese Woman and Mother]. *Zhinocha Dolia*, 24, 8–9. Kolomyia [in Ukrainian].

Skruten, J. (1921). Zhinoche pytannia [A Woman’s Question]. *Postup*, 2–3, 34–37. Lviv [in Ukrainian].

Spivak, I. (1926). Turetske vesillia v Bosni [A Turkish Wedding in Bosnia]. *Zhinocha Dolia*, 3, 5. Kolomyia [in Ukrainian].

Vid redaktsii [From the Editors]. (1925). *Zhinocha Dolia*, 1, 1. Kolomyia [in Ukrainian].

Vilde, Iryna. (1938). Otvertyi lyst do Sofii Yablonskoi-Udinovoi [Candid Letter to Sofia Yablonska-Udinova]. *Nova Khata*, 5, 5–6. Lviv [in Ukrainian].

Yak orhanizuyutsia nashi susidky [How our Neighbors are Organized] (1927). *Zhinocha Dolia*, 8–9, 9. Kolomyia [in Ukrainian].

Mariana Komarytsia

Dr. habil. in Philology, Senior Research Fellow,
Head of the Department of the Research Institute for Press Studies
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
(Lviv, Ukraine)

**DIALOGUE OF CULTURES AND EMANCIPATION:
BASED ON PUBLICATIONS FROM THE MAGAZINE
«ZHINOCHA DOLIA»**

The aim of the article is to trace the multifaceted nature and specifics of how was presented the emancipation movement by the editors and authors of the journal «Zhinocha Dolia» (Women's Fate, Kolomyia, 1925–1939). A comprehensive approach to the research object allows for the inclusion of individual facts into the historical retrospective and national context of various nations' traditions. It also enables the study of the influence of historical, religious, and political factors, including the process of decolonization in countries such as Czechoslovakia, Turkey, Japan, China, Canada, the USA, India, and others. The research objective is to identify, systematize, and analyze the journal's publications that introduced readers to broad geographic and cultural horizons as a window into the world of diverse national traditions and historical realities. The study also examines the societal response to women's acquisition of voting rights, access to education, equal pay with men, and participation in various public associations and organizations. Research methods include analytical (content analysis), descriptive, historical, and comparative approaches. The novelty of the article is in its first-ever analysis of materials from the Kolomyian journal «Zhinocha Dolia» focused on of studying the systematic process of the emancipation movement in different countries around the world. The journal's long publication period provides a chronological framework spanning a decade and a half. At the same time, its extensive geographic scope highlights various forms of women's rights oppression in a historical and cultural context.

Conclusion: The analysis of the wide thematic, problematic, and geographical spectrum of the publications demonstrates the

complexity of the issue of women's equality, the need for its legislative enshrinement, taking into account the importance of historical, national, and religious traditions, and the necessity of exchanging experiences among women's organizations of different nations.

Keywords: emancipation movement, «Zhinocha Dolia», Olena Kysilevska, intercultural dialogue.

Ігор ПавлюкORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8698-3498>

доктор наук із соціальних комунікацій, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, професор кафедри української преси Львівського національного університету імені Івана Франка,
(Київ, Україна)
Pihor@ukr.net

УДК 070.15:321.6]:[821.161.2-92:801.6](477)"1939/1945"

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ВІРШОВАНОГО ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ТЕКСТУ ВОЄННОГО ПЕРІОДУ (1939–1945 рр.): ПРЕСОВИЙ КОНТЕКСТ

DOI 10.37222/2786-7552-2024-5-4

Вперше в українському пресо- та літературознавчому дискурсі українська віршована публіцистика періоду Другої світової війни розглядається як окреме культурно-інформаційне явище. Метою статті є дослідження цієї публіцистики у контексті публіцистики як окремого роду художньої літератури та в дискурсі функціонування тогочасної преси різних суспільно-політичних сил (пронімецької, радянської та часописів ОУН-УПА) як основних платформ для оприлюднення віршованих публіцистичних текстів їх відповідних поетів-апологетів. Підкреслено диференціацію понять-термінів: «публіцистики» як власне окремого роду літератури за формозмістовими характеристиками (стаття, нарис, репортаж, памфлет, фейлетон) та елементи «публіцистичності» стилю інших видів, родів та жанрів «красного письменства» (публіцистична поезія, публіцистична проза, публіцистична драма, літературознавча критика), взявши предметом дослідження саме публіцистику та публіцистичність, творену у формі вірша, які за естетичними критеріями не завжди були поезією у екзистенційному розумінні цього терміна, а лише власне «віршованою» публіцистикою, в основі якої

головним є не художній образ, етично-естетичний підтекст, а факт, ідеологема, то перед чи поряд із характеристикою будь-якого публіцистичного тексту подано контекст історичного процесу досліджуваного часопростору та світоглядні орієнтири поетів-публіцистів, у поєднанні й одночасно розрізненні історії віршованої публіцистики та історії преси (журналів, газет, альманахів), на сторінках якої тексти віршованої публіцистики опубліковані. Акцентовано також гносеологічну інакшість понять-термінів «україномовна» та «українськомовна» віршована публіцистика періоду війни. Простежено динаміку зміни формозмісту віршованої публіцистики її авторів, серед яких були не лише поети, але й громадські діячі, представники інших видів та родів літератури (прозаїки, есеїсти, драматурги), журналісти, які репрезентували три основні суспільно-політичні групи (пронімецької, радянської та упівської) протягом Другої світової війни на території України.

Ключові слова: віршована публіцистика, воєнна преса, тоталітаризм, нацизм, колабораціонізм, сталінізм, поезія УПА.

Постановка проблеми. З нападом німецьких нацистів на Україну 22 червня 1941 р. українці приступили до відновлення національної культури, зокрема преси, театру, літератури, які були деформовані радянською владою, але нові окупанти також підпорядкували їх гострій цензурі до осені 1944 р., – коли геополітично об'єднана Україна перебувала між нацистським і радянським тоталітарними режимами одночасно без системного захисника національних інтересів і своєї державності, яку найвиразніше у той час презентував провід Організації Українських Націоналістів, тому підпільна україномовна преса, а з нею і література, на цьому часопросторі пов'язані зі збройними з'єднаннями «Поліська Січ», УПА та україноцентричними письменниками, зокрема тими, які творили віршовану публіцистику – як духовну зброю, яка протистояла прорадянським та пронімецьким публіцистичним дискурсам, продовжуючи шевченківську,

січовострілецьку традицію вітчизняної літератури опору, однією із форм якої була віршована публіцистика.

Мета статті – типологічний аналіз текстів української віршованої публіцистики в історичному контексті (як боротьби ідеологічних «ізмів»: антибільшовизм, антифашизм, антисемітизм, антиглобалізм), художньо-мистецькому підтексті (міра художньої майстерності) та екзистенційному метатексті (філософсько-психологічного узагальнення) у конкретній суспільно-політичній системі координат на українському пресовому культурно-інформаційному полі.

Об'єкт дослідження. Вивчення українсько- та україномовної віршованої публіцистики у пресовому контексті ангажує періодичні видання, видавництва різних суспільних груп, де віршовані публіцистичні тексти були надруковані: преса ОУН-УПА («Вісті з фронту УПА», «Вільна Україна», бюлетень політвідділу УПА «До зброї!»), «Лісовик», «Наш шлях», «Наша культура», «Наші дні», «Розбудова нації», «Самостійність», «Слово і зброя»), прорадянські часописи (газета «Правда», «За Радянську Україну!», «За честь Батьківщини!», «Комуніст», «Літературна Україна», «Україна», «Українська література», «Перець», «Радянський письменник»), пронимецькі періодичні видання («Волинь», «Літаври», «Наші дні», «Пробоем», «Українське слово», «Український Вісник», «Український засів», «Українське видавництво»).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ця стаття – інтегративно-субстанціональна тема наших власних наукових праць: «Письменники у пресі: українськомовний культурно-інформаційний простір Полісся, Холмщини, Підляшшя (1917–1944) та Волині 1917–2000 років (Павлюк, 2010), та «Українська письменницька публіцистика 1920–2000-х років (Павлюк, 2019) та їх апробацій-публікацій окремими статтями у наукових виданнях, як-от: «Українська письменницька публіцистика другої половини Другої світової війни (Павлюк, 2016) тощо, де віршована публіцистика не досліджувалася як окремішне культурно-інформаційне явище, але де зафіксовано і проаналізовано фундаментальний

кейс дотичних до теми цієї статті досліджень про історично закономірні та ідеологічно деструктивні тенденції існування офіційної та опозиційної (національно-патріотичної) письменницької публіцистики у тоталітарних державах у контексті знакових історичних подій, потенційного поглиблення в ній демократичних свобод, виходу на глобальні загальнолюдські проблеми, а самі наші наукові публікації про публіцистику ХХ ст. послужили нам джерелознавчою та теоретично-методологічною базами, опертими насамперед у контексті письменницької (зокрема віршованої) публіцистики на статтю А. Погрібного «До розуміння феномена письменницької публіцистики» (Погрібний, 2007, с. 45), де, зокрема, зазначено, що «письменницька публіцистика настільки ж органічна для кожної з сучасних літератур, як і будь-який із її основних жанрів – прозових, поетичних чи драматургійних», монографію В. І. Шкляра «Поет і газета: Радянська віршована публіцистика: специфіка, жанри, майстерність», яку присвячено віршованій публіцистиці 1970-х років, але корисна нам у контексті спостереження розвитку основних тенденцій української віршованої публіцистики, про яку професор В. І. Шкляр пише, що газети та журнали активніше друкували віршовану публіцистику – газетний вірш, віршовану текстівку, віршований коментар; поетично-пропагандистські жанри: поетичний нарис, поему-репортаж, поему-нарис, поетичний щоденник, поетичний лист; віршовану сатиру: пародію, епіграму, мініатюру, байку, віршований фейлетон, віршований памфлет; поетичний репортаж – як художньо-публіцистичний жанр» (Шкляр, 1985). Закономірно, що у процесі вивчення публіцистики зазначеного періоду ми використовували як історичне джерело фундаментальні праці А. Жуковського, О. Субтельного «Нарис історії України» (Жуковський & Субтельний, 1991), «Україна і Німеччина у Другій світовій війні» В. Косика (Косик, 1993), колективну монографію «Бій ішов святий і правий: Українська радянська література в роки Великої Вітчизняної війни» (Бій ішов святий і правий, 1986), статтю «Коли ми вмирили, нам дзвони не грали... ОУН-УПА в боротьбі

за державність України. 1942–1953 рр.» (Голубенко, 1993), дослідження Ю. Романишина «Підпільна преса ОУН-УПА (1942–1950 рр.)» (Романишин, 2000), антологію української поезії, присвячену УПА і революційно-визвольній боротьбі 1942–1967 рр. «Слово і зброя» (Слово і зброя, 1968), щоденник О. Довженка «Україна в огні» (Довженко, 1989), спогади У. Самчука «На білому коні» (Самчук, 1993) тощо.

Методи дослідження. Методи і методика цього дослідження – це групування текстів віршованої публіцистики за їх авторством, авторів – за приналежністю до певних суспільно-політичних груп, а періодичних видань, де опубліковані авторські тексти, – за місцем їх друку і за жанрово-тематичною спрямованістю. Застосовано індуктивно-дедуктивний аналіз надрукованих текстів як культурно-історичних джерел із застосуванням системно-хронологічного, проблемно-тематичного, жанрово-видового наукових методів дослідження, виокремлення із об'єкта і предмета дослідження інформаційно-аналітичної полемічно-пропагандистської (публіцистичної) парадигми із проукраїнським, пронацистським, прорадянським та навпаки – антибільшовицьким, антинацистським тощо суспільно-політичними векторами, ідеологічно-міфологічним маркером понять «українськомовна» та «україномовна» преса, що в масовокомунікативній площині перетворюють вірші у пресі у віршовану публіцистику, мета-текст, модальність якого може ідентифікувати як конструктивний (державотворчий), так і негативний (деструктивний) зразки функціонування масмедіа на колонізованій національним ворогом/ворогами території. Серед застосованих у статті методик: феноменологічна (неупереджений опис), компаративна (порівняння опублікованих у пресі текстів та самих пресових органів між собою), психоаналітичний (зондування архетипів, етичних та естетичних матриць), ігровий (розкриття механізмів розвитку феномену), герменевтичний (проникнення у скриті смисли текстів), семіотичний (дешифровка знаків), деконструктивістський (пошук маргінальних значень у текстах та смислах свідомості).

Новизна. Вперше в українському пресо- та літературознавчому дискурсі українська віршована публіцистика періоду Другої світової війни досліджується як окреме культурно-інформаційне явище у єдності та боротьбі протилежностей, внутрішніх та зовнішніх протистоянь предмета та об'єкта досліджень: текстів віршів та формозмістів часописів, на сторінках яких ті вірші опубліковані.

Виклад основного матеріалу. Початок першого етапу Другої світової війни 1 вересня 1939 р., який, як відомо, супроводжувався падінням Польщі, призвів до встановлення на окупованих Радянським Союзом землях Західної України репресивного режиму [...]. Близько 550 тис. українців Лемківщини та Холмщини, що на східних окраїнах Польщі, ввійшли до німецької окупаційної зони (Жуковський & Субтельний, 1991, с. 116–128). Українські письменники, які до цієї дати репрезентували інші держави, ворожі ідеології, змушені були обмінятися офіційними дружніми посланнями, які були широко оприлюднені у пресі. Так у зверненні «Письменники Радянської України до письменників Західної України» читаємо: «Ми з особливою радістю вітаємо вас у вікопомні дні, коли звільнений народ Західної України готується до своїх перших Народних Зборів [...]. Ми певні, що разом з своїм народом письменники на своїй ділянці культурного фронту зроблять усе, щоб викоринити ворогів народу, мерзенну агентуру польських панів, буржуазних націоналістів і створять всі умови для швидкого зростання нової культури. До роботи, товариші! Хай живе радянська влада! Хай живе радянська культура! Хай живе армія миру і гуманізму – Червона Армія її залізний маршал, син українського народу товариш Ворошилов!». Їм відповіли західноукраїнські «інженери людських душ» В. Пачовський, К. Студинський, В. Щурат, Д. Лукіянович, П. Козланюк, Я. Галан, Я. Кондра, М. Рудницький, І. Керницький, Я. Цурковський, А. Волощак, Ірина Вільде [...] у своєму зверненні «До письменників Радянської України», заявляючи: «Ми, західно-українські письменники, виростили з народу, з народом зрослись і з народом підемо по шляху нової доби [...]. Хочемо виявити вам,

брати-визволителі, палку, глибоку вдячність і то на ділі [...]. Хай живе улюблений вождь народів, наш учитель Йосиф Віссаріонович Сталін [...]» (Павлюк, 2010, с. 110–111).

Такі були тогочасні ідеологічні реалії літературно-мистецького та інформаційного простору, в яких навіть про геноцидний голод в Україні 1930-х років радянські публіцисти писати не мали права. Радянська політика з початком Другої світової війни була спрямована на цілковите знищення української преси, а з нею і публіцистики (зокрема віршованої) через уніфікацію, русифікацію, централізацію, ліквідовуючи практично всі українськомовні періодичні видання, створюючи свої пресові органи комуністичної пропаганди.

Сподівання на те, що більшовики і фашисти знищать одне одного, виявились помилковими, адже, за твердженням У. Самчука, «німці вимагали перемоги тотальної, абсолютної, неподільної, а їхні противники – того самого. Перед нами стояв не німецько-російський фронт, а німецько-світовий. Хоч і хто з них переміг би – для нас там не було місця. Що для нас залишалось – нелегальщина. Для збереження обличчя» (Самчук, 1993, с. 89). Усі культурні товариства, включаючи «Просвіту», наукові установи, бібліотеки, музеї німецька окупаційна влада ліквідувала, дискримінуючи національну автокефальну церкву, фаворизуючи Автономній, що визнавала Московську патріархію (Жуковський & Субтельний, 1992, с. 122, 123).

У таких умовах легальна українська колаборантська (пронімецька та прорадянська) преса часів періоду Другої світової війни на території України була чи не єдиним, хоч і спотвореним нацистською та більшовицькою пропагандами, українським вікном у світ, адже національний дух пресували як нацистськими, так і більшовицькими каральними органами: як чинили німці зі спробою О. Теліги, І. Рогача, О. Чемеринського видавати у Києві «Українське слово» та «Літаври», У. Самчука й І. Тиктора заснувати українське фундаментальне видавництво на Волині (газета «Волинь»), радянська цензура з «Україна в огні» О. Довженка, «Любіть Україну» В. Сосюри.

Отже, із початком Другої світової війни кожен із українських письменників мусив світоглядно визначитися: «на чийому боці барикад» він «прирівнюватиме перо до штика»: одні з них (як О. Довженко, А. Малишко) ставали радянськими військовими кореспондентами, публіцистами, нарисовцями, памфлетистами, авторами патріотичних пісень та віршів, сатиричних плакатних текстів, інші (У. Самчук, приміром) – кореспондентами, редакторами чи просто дописувачами колаборантської преси, ще інші – були публіцистами підпільної української преси (Романишин, 2000, с. 77–85).

На першому етапі війни метою публіцистичних виступів українських письменників, які належали до різних, ворогуючих між собою, соціально-військових таборів і зазнали непоправних втрат внаслідок репресій («розстріляного відродження») 30-х років, була оперативна агітація у правоті репрезентованих ними ідеологій, применшення поразок та гіперболізація перемог тих чи інших армій і вождів, поступового створення міфів непереможності презентованих ними режимів та їх символів – А. Гітлера, Й. Сталіна, С. Бандери.

Патріотична віршована публіцистика українських радянських письменників з'явилася у пресі вже 23–24 червня 1941 р.: у центральному органі ЦК КПРС (газеті «Правда») – українською мовою був надрукований вірш П. Тичини «Ми йдемо на бій» із рядками: *«Ти, земле наша, рідная, святая! / Ти, Батьківцино любя, золотая! / Це знову напад? З ворогом двобій? / Ми чуєм, нене! Ми йдемо на бій!»*. У цей же час по радіо звучала «Клятва» М. Бажана, віршована публіцистика М. Рильського, Л. Первомайського, Д. Бакуменка – «Пеан побратимства» (26 червня 1941 р.) із присвятою Олесеві Гончару, з яким автор їхав на фронт: *«Так і ми тоді сказали, – / Клятва воїнів одна. / Нас навіки поєднала / Всерозлучниця війна»*.

Частина радянських поетів (членів «бойового загону партії») опинилася в «домашній» евакуації (м. Уфа), окремі залишилися на окупованій нацистами території України. 109 членів Спілки письменників України із 200 її членів були на фронті, куди добровольцями пішли поети М. Бажан, А. Ма-

лишко, Л. Первомайський та інші, деякі стали активними авторами фронтових періодичних видань: «За Радянську Україну!», «За честь Батьківщини!», «Комуніст».

Популярними стали тоді публіцистичні вірші: «Клятва» М. Бажана, «За землю рідну» М. Рильського, «За все ми відплатим тобі» П. Тичини, «Ми переможемо» В. Сосюри, «Я зростав на оцій непокірній землі» Л. Первомайського, «Руді вітрила підняла, пливе...» В. Булаєнка. Із подібних лірично-публіцистичних текстів професійні композитори та народні співці (кобзар Павло Носач, наприклад) творили «похідні пісні», які співали бійці на фронті.

У газеті «Волинь» (1941–1944 рр.), перше число якої вийшло друком у Рівному 1 вересня під редакцією У. Самчука, в якій активно співпрацював поет Є. Маланюк, розміщене авторське гасло С. Петлюри «Наша сила в єдності, а порука успіху наших змагань в державній слухняності». У цій же газеті опубліковано тексти поетеси, члена ОУН, організаторки Спілки українських письменників в окупованому Києві, видавця тижневика літератури і мистецтва «Літаври» Олени Теліги, зокрема її вірш «Поворот» із рядками: *«І часто серце запалає болем, / А що гаряче, аж за горло стисне, / Коли над рідним, тим же самим полем / Зависне інша, незнайома пісня»* (Павлюк, 2001, с. 183). О. Телігу, як відомо, 9 лютого 1942 р. нацисти розстріляли у Бабиному Яру в Києві, перед тим у листопаді 1941 р. ліквідувавши проукраїнську Національну раду, а часопис «Українське слово», членів редакції якого розстріляно у грудні 1941 р., замінили вірнопідданою німцям газетою «Нове українське слово», яку редагував К. Штепа.

Нацистські репресії заганяли патріотичну українську поетичну публіцистику у глибоке підпілля, на шпальти нелегальної преси, яку видавали проводи ОУН-УПА на окупованій Україні: «Вісті з фронту УПА», «Самостійність», «Вільна Україна», «Наша культура», «Розбудова нації», «Наш шлях», «Наші дні», «Лісовик», бюлетень політвідділу УПА «До зброї!», де друковано упівську публіцистичну поезію національно-визвольного руху опору нацистам та

більшовикам. «Ще перед другою світовою війною, – зазначено у передмові до антології, присвяченої УПА, «Слово і зброя», – почав формуватися тип українського письменника, поета, як діяча, що, відроджуючи в собі шевченківський дух і традиції, свідомо скеровував свою творчість, а нерідко і сам збройно боровся за неї» (Слово і зброя, 1968). Тобто упівська поезія засвоювала творчий досвід поетів-воїнів попередніх історичних епох, співзвучна з поезією стрілецькою, традицію якої продовжила. Серед поетів-публіцистів цього, націонал-патріотичного, напрямку – Юрій Клен, Тодось Осьмачка, Євген Плужник, Грицько Чупринка, поети так званої «квадриги» – львівських «вісниківців»: Юрій Липа (автор публіцистичної за духом збірки поезій «Суворість»), Євген Маланюк, Леонід Мосендз, Олена Теліга, Олег Ольжич, а також ті, хто друкувався поза редагованим Д. Донцовим львівським «Вісником»: Вадим Лесич, Ярослав Курдидик, Роман Завадович, Богдан Кравців, Володимир Янів. Авторами поетично-публіцистичних творів, що зайняли помітне місце в історії літератури опору знищенню української культури двома тоталітарними режимами (нацистським та більшовицьким), були автор збірки поезій «Ультрамарин і бронза» Павло Євтушенко, автор збірок «Гомін Полісся» та «Іду з тобою» Іван Хміль, автор щоденникових віршів «Зимою в бункері» Степан Хрін, автор лірично-публіцистичної збірки «Вчора – нині – завтра» Дмитро Грицько (Цяпка), Богдан Бора, Олекса Веретенченко, Микола Верес, Ігор Калиненко, Оксана Киянка, Алла Коссовська, Андрій Легот, Ольга Лубська, Лариса Мурович, Леонід Полтава, Яр Славутич та ін.

Знаковим прикладом цієї (альтернативної радянській) національно-патріотичної української публіцистики – була активна письменницько-журналістська та організаційна діяльність відомого письменника І. Багряного, який, окрім написання відомих романів «Тигролови» та «Сад Гетсиманський», редагував у німецькому підпіллі газету «Голос Охтирщини»), очолював пропагандистський центр ОУН-УПА, творив поетично-публіцистичні патріотичні коломийки,

пісні, які закликали до боротьби за визволення і з «комуно-більшовицької», та з-під німецько-фашистської окупації. Публіцистичний епос воєнного часу презентований також поемою-епопеєю Ю. Клена «Попіл імперій» (1942–1944), де з позицій гуманізму, наслідуючи ренесансні («пекельні») традиції Данте, показана зруйнована двома (гітлерівським і сталінським) тоталітарними владами Європа, викрито переваги і принади, агресивність більшовицького міфу про соціалізм. Загалом же більшість письменників, які воювали у лавах УПА, загинули безіменними.

Радянська Спілка письменників України разом із редакціями її часописів, видавництвами була евакуйована в м. Уфа, де з грудня 1941 р. під редагуванням І. Кочерги щотижнево виходила у світ газета «Література і мистецтво», а з 1943 р. – щомісячний громадсько-політичний і літературний журнал «Україна» (редактор Ю. Смолич). Ю. Яновський редагував там же журнал «Українська література», де, як зазначив П. Тичина у виступі на поширеній президії СП СРСР у січні 1942 р. в Москві, «марш і лозунг, байка, памфлет, викривальне посланіє й частівки, – звучать в усіх українських поетів, як у тих, про яких я вже говорив, так і в Павла Усенка, Сави Голованівського, Миколи Шеремета, Сергія Воскресенка, Івана Неходи, Михайла Стельмаха й інших». Характерною рисою воєнної поетичної публіцистики була сатиричність-гумористичність: так поет Д. Білоус у своїх лаконічних і формально простих віршованих текстах пропонував читачам жартівливі і дотепні вислови, як-от: «Відповіді по суті»: *«Німці тюпають додому, – каже наш Микита. – Б'ють їх добре: от у чому собака зарита!»* (Перець. 1945. № 5-6).

Різноманітні виступи самих учасників пропагандистсько-публіцистичної війни із внутрішніми та зовнішніми противниками, організованої різними політичними силами, доповнювалися злободенними творами поетів-класиків: Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, Б. Лепкого та ін., що активно друкувалися в українських радянських, колаборантських та ОУН-івських виданнях. При чому (що сумно

прикметно) у непримиренних між собою пропагандистських та контрпропагандистських виданнях знаходимо одні й ті ж твори – лише з іншими коментарями та ідейно-політичними акцентами. У своїй творчості тогочасні українськомовні поети (які належали до антагоністичних таборів: УПА, радянські поети, пронимецькі поети) використовували гуманістичний досвід попередніх епох, зверталися до національного фольклору, шукали опори в історичних паралелях, загальнолюдських і релігійних цінностях (під час війни компартійна цензура за приписом Й. Сталіна була більш поблажливою). У поетичній публіцистиці воєнного часу в перебільшено романтично-епічній манері яскраво змальовується історія походу князя Ігоря, Лавра, Золоті ворота, Свята Софія, Дніпро, образи билинних героїв тощо, героїчні факти української історії, визвольно-патріотичної боротьби: «Благородні тіні борців за діло народу були незримо присутні в бійцівських лавах. Северин Наливайко, Богдан Хмельницький, Іван Богун, Максим Кривоніс, Іван Гонта, Устим Кармалюк, Олекса Довбуш, Тарас Шевченко, Григорій Котовський, Олександр Пархоменко – лицарі великої правди і героїства!», – зазначав Ю. Яновський у статті «За кожную п'ядь землі!». М. Бажан у цей час створив поему «Данило Галицький». Ці твори написані у стилі «соціалістичного реалізму», пафосні, іноді брутально насмішкуваті («Дурень» В. Суходольського), покликані інсценізувати перемогу «геніального стратега Йосипа Сталіна», влада якого помістила у спецхови національну історію, літературу, а до ГУЛАГівських таборів – неугодних їй митців. Таку ідеологічну інформаційну прогалину намагалася компенсувати національно свідома віршована публіцистика ОУН-УПА, а по іншому боці, у Харкові (потім у Кіровограді, 1942–1943 рр.), під редагуванням В. Домонтовича і протекцією відділу пропаганди німецької армії в Райхскомісаріаті Україна побачили світ три номери літературного журналу «Український засів». У Львові виходив щомісячник «Наші дні», функціонувало «Українське видавництво», у Кракові інтенсифікував альтернативний радянському літературний процес часопис «Краківські вісті»,

у Празі – журнал «Пробоем» (у ньому, зокрема, друкувалися твори членів закордонного проводу ОУН Д. Андрієвського, В. Мартинця, Є. Онацького, Я. Стецька, М. Сціборського, О. Чемеринського), у Берліні – часопис Українського Національного Об'єднання «Український Вісник», які публікували віршовану публіцистику.

Основним жанром публіцистичної лірики після 1942 р. стали балада і сюжетний вірш, над розвитком яких працювали П. Воронько, А. Малишко, Л. Первомайський, де між печаллю і радістю конкретної людини і Вітчизною з великої букви зникає «дистанція страху», острах сказати щось «не так». Інакше кажучи, віршована публіцистика стає інтимнішою, що прикметно продемонстровано у віршах «Україна» П. Воронька, «Київ» А. Малишка, «Моєму краєві» М. Рильського, «Коли додому я прийду» В. Сосюри, «Я утверждаюсь» (1943) П. Тичини із рядками: *«Я єсть народ, якого правди сила ніким звойована ще не була...»*: сильний єдиний народ постає з індивідуальних доль, а тому його «колективна свідомість» не втрачається в абстракції.

Характерним явищем фронтової публіцистики була партійно-комуністична преса для радянських партизанів і населення окупованих гітлерівцями областей України, зокрема газета «За Радянську Україну», перший номер якої датовано 31 липня 1941 р. Вірш редактора цього видання М. Бажана «Клятва» із рядками *«В нас клятва єдина і воля єдина, / Єдиний в нас клич і порив: / Ніколи, ніколи не буде Вкраїна / Рабою німецьких катів!»* був у цей час надзвичайно популярним. Популярною була і його поема «Данило Галицький» (1942), яка незважаючи на патріотично-агітаційне звучання має і незалежну від умов створення естетичну цінність як ґрунтовна розробка конкретної історичної теми. М. Бажан на загальних зборах Академії наук УРСР, які відбулися на четвертий день війни, заторкнув тему «визволеної Західної України», з її українським «буржуазним» націоналізмом, який поет назвав «агентурою Гітлера», підкресливши, що даремною була надія Гітлера на цю «п'яту колону». Відтоді, виконуючи наказ радянського

керівництва, українські радянські письменники усіма засобами художньо-поетичної публіцистики «викривали» «сепаратистську» діяльність націонал-патріотів, агресивно означаючи їх найзневажливішими, найуїдливішими епітетами: «мерзенні зрадники», «запроданці», «лакузи», «бандерівські виродки» тощо.

Водночас різножанрова віршована публіцистика виходила також з-під пера українських нерадянських поетів, зовнішніх і внутрішніх емігрантів, серед них – Богдан Кравців, Євген Маланюк, Олег Ольжич, Олена Теліга.

Отже, українці у тій війні воювали не лише на два фронти, а й між собою («радянські партизани часто вступали у сутички з УПА, намагаючись ліквідувати її провід і підірвати базу підтримки» (Жуковський & Субтельний, 1991, с. 123–124), тому про радянізацію Західної України О. Довженко у «Щоденнику» зазначив: «Про цю трагедію написати б роман, на тисячі три градусів температури і вилити в нього увесь свій біль, усю тугу, усі свої скорботи» (Довженко, 1989, с. 132, 198).

Альтернативна прорадянській «підпільна» українськомовна та україномовна публіцистика, яка підтримувала розвиток і утвердження національних пріоритетів, сприяла активній політичній діяльності на окупованій німцями території України та організації збройної відсічі ворогові. Ця публіцистика (найчастіше у формі безіменних звернень, відозв, листівок, закликів), у творенні якої брала участь західноукраїнська національно свідомо інтелігенція, стала дієвою пропагандистською зброєю ОУН-УПА. Так, у листівці «Звернення до українських націоналістів з нагоди першої річниці проголошення незалежної Української держави у Львові 30 червня 1942 року», зокрема, зазначено: «...Ми ніколи не розмінємо нашу свободу на шмат хліба іноземного загарбника, на “нову вищу культуру” чи на антилюдську ідею. Ми бажаємо мати свою власну культуру, свій власний хліб, ми хочемо бути вільними і щасливими... Що б не відбувалося на Україні, якими б не були ідеї та теорії, що намагатимуться нам нав’язати чужоземні загарбники,

український народ ніколи не зіб'ється зі свого істинного шляху. Ще не вмерла Україна!» (Косик, 1993, с. 578).

Тому для війни «на два фронти» (проти «комуно-більшовизму», проти «німецького націонал-соціалізму») на окупованій території України була створена результативна, розгалужена мережа україномовної преси: 189 газет і журналів – друкованих ідеологічно-публіцистичних органів ОУН-УПА (Голубенко, 1993, с. 12) – попервах з гітлерівським окупаційним режимом, а згодом – зі сталінсько-беріївським.

Компрадорська (пронімецька преса українською мовою), що виходила на окупованих землях України, стараннями українсько-, але далеко не завжди україномовних, публіцистів лише агітувала українське населення: а) їхати до Німеччини на роботу; б) боротися за «Великонімеччину і Фірера» зі зброєю в руках; в) горлала про перемоги німецької зброї скрізь і всюди навіть тоді, коли вона вже остаточно програла; г) лаяла большевиків-жидів, «Черчілля, Рузвельта, Сталіна», пізніше – українців, ОУН-УПА, Україну (Павлюк, 2001, с. 248).

На початок цієї війни українські радянські поети майже всі відгукнулися віршами, спрямованими на підняття духу співвітчизників, тож оперативно (уже 30 червня 1941 р.) у київському видавництві «Радянський письменник» був підписаний до друку збірник віршів «Пощади ворогу не буде!», в якому П. Тичина у вірші «Ми підемо на бій» пророкує швидку перемогу: *«Ворожа ставка – ой же буде бита: / Червона Армія — вся славою повита! / Ми переможем! В нашій бо землі / І правда й сила, й Сталін у Кремлі»*, М. Бажан у перейнятому гнівом вірші-заклику «Летить, орли!» (присвяченому радянським пілотам), зазначає: *«Штиком і танком, бомбою й снарядом / Ми смерть несем оскраженілим гадам, / Ми їх стріляєм, нищим ряд за рядом – / Нема рятунку кровожерним псам!»*, а М. Рильський у «Слові гніву», наголошує: *«Ми – сталінська, непереможна сила, / Ми – заповіт священний»*, таврує ганьбою нацистів – завойовників світу, проти яких «стане до бою» «земля сама...», хто «чеські білі села в пута куті повив», «веселу Францію одяг у жалобу

чорну». У цьому ж збірнику вміщено публіцистичні твори-лозунги Степана Крижанівського, Леоніда Первомайського, Агати Турчинської та інших поетів.

У роки війни написані і надруковані публіцистично-поетичні з патріотичною тематикою окремі збірки П. Тичини: «Ми йдемо на бій» (1941 р.), «Перемагать і жить!», «Тебе ми знищимо – чорт з тобою» (1942 р.), «День настане» (1943 р.). «Великий Радянський народ», написаний з дотриманням офіційного тоді стилю «відданості сталінській партії і міжнародному єднанню трудящих», засвідченого рядками «З полів України, з грузинських садів, / З російського поля, з казахських степів / Росте-виростає гартована рать, / Ніколи нікому її не зламать!» вже 4 липня 1941 р. був опублікований в «Літературній Україні» і передрукований іншими українськими радянськими газетами. Ліричну поему М. Рильського «Слово про рідну матір», Білецький, визначаючи ідею і жанр твору, називав «величним хоралом», а Л. Новиченко – «новітньою одою, в якій стверджувалась ідея безсмертя народу, нездоланності його духу», уперше прозвучала 29 листопада 1941 р. в Саратові на радіостанції ім. Т. Шевченка. Художня своєрідність цієї поеми у показі грізного й незламного «ми» – символу агітаційно-публіцистичної лірики – через конкретизацію, відхід від плакатного узагальнення, талановиту зорієнтованість на поезику давньоруського «Слова о полку Ігоревім», наповнення її новими художньо-філософськими реаліями і деталями.

А. Малишко, який у 1941–1944 рр. служив військовим кореспондентом у Радянській Армії, вже у перший рік війни створив героїко-трагічний цикл із п'яти віршів «Україно моя!» (*Україно моя, далі, грозами свіжо пропахлі, / Польова моя мрійнице. Крапля у сонці з весла. / Я віддам свою кров, свою силу і ніжність до / краплі, Щоб з пожегу ти встала, тополею в небо росла.*) – одне з найяскравіших національних поетичних явищ воєнних років. До того ж він видав у ці роки сім публіцистичних за змістом збірок поезій: «До бою вставайте!» (1941 р.), «Україно моя!» (двічі виходила

1942 р.), «Понад пожари» (1942), «Слово о полку» (1943 р.), «Битва» (1943 р.), «Полонянка» (1944 р.).

Визначальною ознакою у перший період війни була публіцистичність навіть інтимної, пейзажної лірики, пісень, балад, елегій, послань, листів, присяг, посьвят у поетичній чи модифікованій прозовій формі, як-от: «Відповідь бійцям на фронт», «Українському народові» П. Тичини, «Бійцям Південного фронту» і «Лист Янки Купали» М. Рильського, «До рідних країв, до мого народу» М. Бажана, «Україні» А. Малишка, «До бійця», «Пісня для мого друга Мартинюка» Л. Первомайського, «Лист до земляків» В. Сосюри. Фольклорними елементами інкрустований епос публіцистичної поеми М. Шеремети «Генерал Орленко». Культурно-історичні паралелі використовує Марія Пригара в поемі «Ярославна» (1943 р.). Усі подальші значні явища жанру поеми – рух художньої думки вглиб душевно-духовного космосу людини в екстремальних (воєнних) умовах. Так В. Сосюра переносить філософські акценти своєї ліроепіки зі сфери загальносуспільної на особистісну – і навпаки: після плакатно-публіцистичних «Син України» й «Кошовий» він пише інтимно-публіцистичну поему «Мій син» (1942–1944 рр.), у центрі якої – живий, не декларативний образ обтяженого провинною перед синами батька, що надає ліричному герою людських рис. А поява таких лірико-філософських творів, як «Зелений дім» Л. Первомайського (1944–1945 рр.), свідчила про демократизацію жанру поеми.

Починаючи від листопада 1942 р. відбувається тематично-проблемне, жанрово-стильове урізноманітнення художньо-публіцистичної творчості поетів. Разом із творенням нових легенд, міфів про «непереможність захисників Батьківщини» історично обумовлена запитами воєнного часу віршована публіцистика закономірно вимагала іншої – діаметрально протилежної характеристики її як масово-комунікаційного тексту: тісної близькості до зображуваного, фактографічної (тенденції фактів) та емоційної (історії емоцій) правдивості, – як об'єктивної (звернення поезії до показу реальних подій і людей), так і суб'єктивно-ліричної,

характерні приклади чого – поезії А. Малишка, присвячені товаришеві дитинства, – «Був у мене друг хороший», доньці «Валюшці», чи вірші Л. Первомайського «Солов'ї», «Лист із Будапешта».

У цей же час українські радянські письменники не припиняли публіцистично цькувати і проклинати тих українських національно свідомих і патріотично налаштованих митців, які творили на другому боці барикад, – в ОУН-УПА і бачили майбутнє українців не в більшовицько-російській чи фашистсько-німецькій імперіях, а у незалежній, вільній державі Україна.

Наприкінці війни українські радянські публіцисти опрацьовували нові теми, «умовлені пафосом визволення й наближенням до Перемоги», зокрема тема народних жертв з образами полонених жінок і дітей (кілька віршів А. Малишка, «Галька» В. Швеця, «Олеся» Я. Шпорти). Перемога у війні проявлялася у публіцистиці радістю через вигнання окупанта за межі СРСР і журбою через руйновища, скоєні ворогом на українській землі («Київські етюди» М. Бажана), тож битва «заради життя, щастя і свободи» стає вже ідеєю поетично-публіцистичних творів не лише про бойовий, але й трудовий героїзм: «На пожарищі люди уже новий будують дім» (Л. Первомайський). Мотив наближення мирного життя звучить у віршах А. Малишка, В. Сосюри. Радянські поети-публіцисти писали про духовну міць, відроджену гідність, здобуту на війні велич духу, відчуття єдності з друзями і ненависті до ворогів: «*В огні вся нечисть погоріла, вся гидь пов'яла на ножі – осталось чисте срібло тіла і щире золото душі*» (І. Вирган), «*Що для безсмертя народилось, від зброї смертних не умре! Ми всі збратались і зсестрились, Новим овіявши старе*» (М. Рильський).

Разом із тим для тогочасної радянської преси 1945 р. визначальним є величезна кількість апологетних текстів на честь компартії і її «вождя – великого Сталіна», йому присвячувалися колективні «величальні» книги, серед авторів яких практично усі тодішні класики української літератури. Хоча у 1945 р. війна не завершилася для українців, які

воювали по іншій стороні барикад – в УПА. Вони чекали американо-радянської війни, яка не відбулася, і припинили воєнізований опір Радянському Союзові аж наприкінці 1950-х років (Жуковський & Субтельний, 1991, с. 133–134).

Фронтowa тема у творчості поетів різних груп (приналежних до УПА, радянського табору чи орієнтованих на Німеччину) характерна двома визначальними тональностями у духовному звучанні: спочатку війни – трагічну спрямованість, і оптимістичну – згодом, які для деяких письменників були тавровані німецьким полонem (І. Муратов, В. Мисик) і повоєнними проблемами з радянською владою, радянськими виправно-трудовами таборами (І. Вирган). Проте всі поети спробували, за визначенням Л. Новиченка, «щоденного і тривкого, “чорного хліба” літератури у всякі часи, а в незвичайні, у воєнні – особливо» (Бій ішов святий і правий, 1986).

Багато авторів віршованої публіцистики, серед яких – П. Артеменко, В. Булаєнко, Д. Вакаров, О. Гаврилюк, К. Герасименко, Л. Зимний, Д. Каневський, І. Коперник, Л. Левицький, Ф. Мицик, Д. Надійн, І. Нехода, П. Рудь, Є. Фомін, Ф. Швiндiн, М. Шпак, М. Шуть, не повернулися з цієї війни, залишивши, як-от Кость Герасименко, про життя в оточенні смерті зворушливі поетичні рядки, присвячені дружині та доньці: *«А коли я впаду від рани, / Вражі знищуючи слiди, / Ти на полі, серед туману, / На стерні десь мене знайди»*. Або – строфа з вірша В. Булаєнка: *«Осінь в димах. Підводь, мати, коня. Витри сльози. – Війна навколо Сиву шапку потяг зняв Над німим і печальним полем...»*.

Тема війни після її завершення ще тривалий час не залишала літературу, і чимало поетів, які воювали, увійшли в літературу у перші повоєнні роки саме творами про війну.

Висновки. Вивчення публіцистики, зокрібна віршованої, – своєрідний типологічний аналіз ідеологічної боротьби «ізмів» (антибільшовизм, антисемітизм, антифашизм, антиамериканізм), оприявленних з певною мірою художньої майстерності, філософсько-психологічного узагальнення, у тій чи іншій суспільно-політичній системі координат. Тому, вникаючи у зміст надрукованих у пресі текстів української

віршованої публіцистики періоду Другої світової війни, у яких відображено боротьбу ідеологій, расових, класових, гендерних тощо стереотипів, культури і цивілізації загалом, переконаємося, що це найоб'єктивніша історія емоцій суспільного життя певного часопростору та кожної окремої людини. За роки війни віршована україномовна та українськомовна віршована публіцистика, незважаючи на жорстку цензуру, українізувала значний тоталітаризований художньо-інформаційний простір. Вона розвинулася від ідеологічних гасел та схематизованого ліричного героя – до героїчного епосу, художніх моделей етично-естетичного відродження духу вільної особистості, колективної свідомості народу, опoетизованої демонстрації ментальних зв'язків між індивідуальними, національними та загальнолюдськими духовними цінностями. Художня рафінованість (глибина і тривожність думки, емоційна готичність, естетична орієнтація на вершини світової поезії), світоглядна незалежність окремих зразків поетичної публіцистики воєнного часу разом із її виключно ілюстративними, ідеологічними функціями дає підстави досліджувати її як окремий, самостійний напрям у публіцистиці та літературі загалом. У характерній своєю межевою, екзистенційною концентрацією «життєвого потягу» (за А. Тойнбі) кожної людини зокрема і націй загалом у літературі (зокрема у віршованій публіцистиці) періоду Другої світової війни, залучений весь відомий на той час арсенал літературно-мистецьких засобів, стилів, – аби висвітлити і звеличити людину-воїна, патріота, націю, яка бореться за свою незалежність, зневаживши будь-яку агресію, антигуманістичну суть окупаційних (нацистських та більшовицьких) суспільно-політичних режимів.

Література

Бій ішов святий і правий. (1986). *Українська радянська література в роки Великої Вітчизняної війни*. Київ: Дніпро.

Голубенко, І. (1993). «Коли ми вмирили, нам дзвони не грали... ОУН-УПА в боротьбі за державність України. 1942–1953 рр. *Дзвін*, 2-3, 12.

Довженко, О. (1989). *Україна в огні. Кіноповість. Щоденник*. Київ: Радянський письменник.

Жуковський, А., Субтельний, О. (1991). *Нарис історії України*. Львів: Вид-во наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові.

Косик, В. (1993). *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. Париж; Нью-Йорк; Львів: Українознавча бібліотека НТШ у Львові.

Павлюк, І. (2010). *Письменники у пресі: українськомовний культурно-інформаційний простір Полісся, Холмицини, Підляшшя (1917-1944) та Волині 1917-2000 років*: монографія. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня».

Павлюк, І. (2001). *Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмицини та Підляшшя 1917-1939, 1941-1944 роки*: монографія. Львів: Каменяр.

Павлюк, І. (2016). Українська письменницька публіцистика другої половини Другої світової війни. *Слово і час*, 9, 64–78.

Павлюк, І. (2019). *Українська письменницька публіцистика 1920-2000-х років*: монографія. Саарбрюккен: LAP LAMBERT AcademicPublishing.

Погрібний, А. (2007). До розуміння феномена письменницької публіцистики. *Слово і час*, 4, 45–52.

Полтава, Л. (упоряд.). (1968). *Слово і зброя. Антологія української поезії, присвяченої УПА і революційно-визвольній боротьбі 1942–1967*. Торонто.

Романишин, Ю. О. (2000). Підпільна преса ОУН-УПА (1942–1950 рр.). *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*, 6, 77–85. Львів.

Самчук, У. (1993). На білому коні. *Дзвін*, 2-3, 89.

Шкляр, В. І. (1985). *Поет і газета: Радянська віршована публіцистика: специфіка, жанри, майстерність*. Київ, Одеса: Вища школа.

References

By ishov svyatyuy i pravyy [The battle was holy and righteous]. (1986). *Ukrayins'ka radyans'ka literatura v roky Velykoyi Vitchyznyanoyi viynu*. Kyuyiv: Dnipro [in Ukrainian].

Dovzhenko, O. (1989). *Ukrayina v ohni. Kinopovist'. Shchodennyk* [Ukraine on fire. A film story. A diary]. Kyuyiv: Radyans'kyu pys'mennyk [in Ukrainian].

Holubenko, I. (1993). «Koly my vmyraly, nam dzvony ne hraly... OUN–UPA v borot'bi za derzhavnist' Ukrayiny. 1942–1953 rr. [When

we were dying, no bells played for us... The OUN-UPA in the Struggle for the Statehood of Ukraine. 1942–1953]. *Dzvin*, 2-3, 12 [in Ukrainian].

Kosyk, V. (1993). *Ukrayina i Nimechchyna v Druhiy svitoviy viiny* [Ukraine and Germany in the Second World War]. Paryzh; N'yu-York; L'viv: Ukrayinoznavcha biblioteka NTSH u L'vovi. [in Ukrainian]

Pavlyuk, I. (2010). *Pys'mennyky u presi: ukrayins'komovnyy kul'turno-informatsynnyy prostir Polissya, Kholmshchyny, Pidlyashshya (1917–1944) ta Volyni 1917–2000 rokiv* [Writers in the press: Ukrainian-language cultural and information space of Polissya, Kholmshchyna, Podlasie (1917–1944) and Volyn (1917–2000)]: monohrafiya. Luts'k: VAT «Volyns'ka oblasna drukarnya» [in Ukrainian].

Pavlyuk, I. (2001). *Ukrayins'ka lehal'na presa Volyni, Polissya, Kholmshchyny ta Pidlyashshya 1917–1939, 1941–1944 rokiv* [The Ukrainian legal press of Volyn, Polissya, Kholmshchyna and Podlasie in 1917–1939, 1941–1944]: monohrafiya. L'viv: Kamenyar [in Ukrainian].

Pavlyuk, I. (2019). *Ukrayins'ka pys'mennyts'ka publitsystyka 1920-2000-kh rokiv* [Ukrainian writerly journalism of the 1920s–2000s]: monohrafiya. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2019 [in Ukrainian].

Pavlyuk, I. (2016). *Ukrayins'ka pys'mennyts'ka publitsystyka druhoyi polovyny Druhoyi svitovoyi viyny* [Ukrainian writerly journalism of the second half of the Second World War]. *Slovo i chas*, 9, 64–78 [in Ukrainian].

Pohribnyy, A. (2007). *Do rozuminnya fenomena pys'mennyts'koyi publitsystyky* [Towards an understanding of the phenomenon of writerly journalism]. *Slovo i chas*, 4, 45–52 [in Ukrainian].

Poltava, L. (uporiadn.). (1968). *Slovo i zbroya. Antolohiya ukrayins'koyi poeziyi, prysvyachenoyi UPA i revolyutsiyno-vyzvol'niy borot'bi 1942–1967* [Word and Weapon. Anthology of Ukrainian poetry dedicated to the UPA and the revolutionary liberation struggle of 1942–1967]. Toronto [in Ukrainian].

Romanyshyn, YU. O. (2000). *Pidpil'na presa OUN-UPA (1942–1950 rr.)*. [The OUN-UPA underground press (1942-1950)]. *Ukrayins'ka natsional'na ideya: realiyi ta perspektyvy rozvytku*, 6, 77–85. L'viv [in Ukrainian].

Samchuk, U. (1993). *Na bilomu koni* [On a white horse]. *Dzvin*, 2–3, 89 [in Ukrainian].

Shklyar, V. I. (1985). *Poet i hazeta: Radyans'ka virshovana publitsystyka: spetsyfika, zhanry, maysternist'* [The poet and the newspaper:

Soviet verse journalism: specificity, genres, and craftsmanship]. Kyiv, Odesa: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

Zhukovs'kyy, A., Subtel'nyy, O. (1991). *Narys istoriyi Ukrayiny* [An outline of the history of Ukraine]. L'viv: Vyd-vo naukovoho tovarystva im. T. Shevchenka u L'vovi [in Ukrainian].

Ihor Pavlyuk

Dr. habil. in Social Communications, Senior Research Fellow,
Leading Research Fellow at the Taras Shevchenko Institute of Literature
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Professor of the Department of Ukrainian Press
at the Ivan Franko National University of Lviv
(Kyiv, Ukraine)

TO THE HISTORY OF UKRAINIAN POETIC JOURNALISM DURING THE WARTIME PERIOD (1939–1945): THE PRESS CONTEXT

For the first time in the Ukrainian press and literary discourse, Ukrainian poetic journalism of the Second World War period is considered as a separate cultural and informational phenomenon. The purpose of the article is to study this journalism in the context of journalism as a separate kind of literature and in the discourse of the functioning of the press of various socio-political forces of the time (pro-German, Soviet and Ukrainian Insurgent Army journals) as the main platforms for the publication of poetic journalistic texts by their respective poets-apologists. The differentiation of concepts and terms is emphasized: «journalism» as a distinct literary genre with specific form-content characteristics (article, essay, report, pamphlet, feuilleton) and elements of «journalistic» style of other types, genres and genres of «finewriting» (journalistic poetry, journalistic prose, journalistic drama, literary criticism), taking as the subject of research exactly journalism and journalism created in the form of a poem, which, according to a esthetic criteria, were not always poetry in the existential sense of the term, but only «poetic» journalism it self, which is based not on anartistic image, ethical and aesthetic connotation, buton a fact, anideologeme, the context of the historical process of the time period und erstudy

and the worldview of the poets-publicists are presented before or alongside the description of any journalistic text, in combination and simultaneously distinguishing between the history of poetic journalism and the history of the press (magazines, newspapers, almanacs), on the pages of which the texts of poetic journalism were published. The author emphasizes on the epistemological difference between the concepts of «Ukrainian-language» and «Ukrainian-speaking» poetic journalism of the war period. The author traces the dynamics of changes in the form/content of poetic journalism by its authors, including not only poets, but also public figures, representatives of other types and genres of literature (prosewriters, essayists, playwrights), and journalists representing the three main socio-political groups (pro-German, Soviet, and Ukrainian Insurgent Army) during the Second World War in Ukraine. The conclusions emphasize that the texts of poetic journalism published in the press of the studied period reflected the struggle of ideologies, racial, class, gender, etc. stereotypes, culture and civilization in general and, despite strict censorship, ukrainianized a significant totalitarian artistic and information space.

Keywords: poetic journalism, military press, totalitarianism, Nazism, collaborationism, Stalinism, Ukrainian Insurgent Army poetry.

Микола Тимошик

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7011-3022>

доктор філологічних наук, професор

Київський національний університет культури і мистецтв

(Київ, Україна)

tymoshyk.m@gmail.com

УДК: 070.23-024.72:334.724.4-047.64](477)

БАГАТОТИРАЖНІ ГАЗЕТИ: ТИПОЛОГІЯ, СТАТУС, ФУНКЦІЇ, ПРОБЛЕМАТИКА

**(за архівними документами та матеріалами
Буковини)**

DOI 10.37222/2786-7552-2024-5-5

Уперше в українському журналістикознавстві осмислено феномен багатотиражних газет як низової ланки сукупності засобів масової інформації комуно-більшовицької системи, що зумовлює новизну дослідження, метою якого є визначити типологію цього сегмента преси, з'ясувати час і порядок її заснування, охарактеризувати особливості її функціонування.

Цей специфічний вид радянських видань – винахід суто тоталітарної системи, одна з ланок контрольно-репресивного механізму, за допомогою якого й могла так довго існувати така система.

Така преса у статті розглядається як важливий засіб організації трудящих міста і села для зомбування свідомості простих радянських людей головними ідеологемами системи. Місцями заснування аналізованих газет зазвичай були економічно міцні виробничі підприємства, великі колгоспи, державні установи, навчальні заклади, військові частини, міжколгоспні машинно-тракторні станції.

Разом із районними, обласними, республіканськими та всесоюзними газетами вони склали єдину систему ЗМІ.

Проаналізована типологія цього сегмента преси. Вона охарактеризована такими різновидами: фабрично-заводські,

колгоспні газети, газети політвідділів машинно-тракторних станцій (МТС), навчальних закладів.

В організаційному аспекті характеризуються засновники, фінансові засади видань, періодичність, обсяги та наклад.

У висновках підкреслено, що на практиці контроль за тематичною спрямованістю багатотиражних газет, як також і підбір керівних кадрів для них, належали до сфери компетенції відділу пропаганди і агітації обкому партії. Однак, зважаючи на те, що цей сегмент преси був збитковим і фінансувався здебільше самими засновниками – підприємствами колгоспами чи навчальними закладами, тому партійний контроль за дотриманням періодичності, обсягу, оформлення був слабшим порівняно з вимогами до районних газет. Натомість відділи пропаганди райкомів та обкому партії більше контролювали зміст, ідеологічну спрямованість публікацій.

Ключові слова: багатотиражні газети, низова преса, місцеві журналісти, колгоспи, підприємства, машинно-тракторні станції, навчальні заклади, ідеологічна робота, трудові колективи.

Постановка проблеми та її актуальність. Пізнання й осмислення уроків радянської журналістики як складової системи тоталітарного суспільства актуалізується нині, в новочасну російсько-українську війну.

За пропагандистською та організаторською функціями партійно-радянської преси стояло прагнення правлячої партії засобами друкованого слова сформувати серед українців новий тип взаємовідносин, побудований на усупільненні виробництва, ствердженні комуністичної ідеології, нехтуванні в свідомості селян національного, особистісного, приватного, індивідуального.

У сформованій здебільшого у 20–30-ті та ствердженій остаточно в 50-ті рр. XX ст. системі засобів масової інформації і пропаганди комуно-більшовицької доби правляча компартія великого значення надавала місцевій пресі, однією

з ланок яких були багатотиражки. Незважаючи на тривалий час існування, значне поширення в суспільному середовищі, явище багатотиражок залишається досі не вивченим і не осмисленим в уроках тоталітарної журналістики.

Об'єкт дослідження – організаційні та проблемно-тематичні аспекти діяльності редакцій багатотиражних газет Чернівецької області від початків заснування в 1940 р. до пори горбачовської перебудови середини 80-х рр. ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Чи не одинокою дослідницею цієї проблематики в Україні можна вважати Ольгу Вакульчук. Упродовж 2019–2021 рр. вона оприлюднила кілька статей про цей вид періодики в контексті історичної науки, а в 2022 р. захистила докторську дисертацію на відповідній спецраді в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. Тема дослідження звучить так: «Багатотиражні газети України як феномен радянської преси (1917–1941 рр.)» (Вакульчук, 2022).

У журналістикознавчій науці означені в заголовку статті аспекти діяльності багатотиражних газет упродовж усього історичного періоду їх існування (типологія, періодичність виходу, накладу, тиражна політика, управління, контроль змісту) ставляться вперше.

У цьому вбачається актуальність теми та її новизна.

Завдання дослідження. Автор поставив за мету з'ясувати: типологію багатотиражних газет, передумови їх виникнення, засновників, періодичність виходу, накладу, змістові акценти та форми і засоби контролю за їх діяльністю.

Виклад основного матеріалу

Періодичність виходу, обсяги та накладу

Феномен існування цього сегмента радянської друкованої періодики в тому, що в питаннях організаційного характеру для них були певні послаблення. Скажімо, щодо періодичності випуску. Зазвичай ця графа заповнювалася в установчих документах, однак майже повсюди не виконувалася. Все залежало від фінансових можливостей засновників та кадрового потенціалу редакцій.

Найбільший порядок у цьому питанні спостерігається в сегменті багатотиражок політвідділів МТС. За статистичними даними 1951 р., з 18 газет 14 стабільно виходили у світ двічі на тиждень (отож, по 103–104 випуски за рік).

Для прикладу, редакція багатотиражки Чернівецького текстильного комбінату «Текстильник Буковини» упродовж календарного року здійснила 47 випусків, фактично цим підтвердивши заявлений від початку статус тижневика¹.

Інша картина у сегменті колгоспних багатотиражок. Тут спостерігається разюча контрастність. Оперуємо даними за 1959 рік.

Із діючих в області 45 колгоспних газет відносно близькими до щотижневиків були хіба що «Фальківський лісозаготівельник» (Фальки-Берегомет, Вижниччина) та «Колгоспне життя» (колгосп ім. Сталіна, Глибока) – по 39 випусків.

Лише чотири редакції могли прозвітувати, що дотримувалися періодичності виходу тричі на місяць: «Вперед» (колгосп «Червоний Прапор», с. Карапчів, Вашківеччина), «Зоря» (колгосп «Зоря Комунізму», с. Черногузи, Вижниччина), «Колгоспник Прикарпаття» (колгосп ім. Ю. Федьковича, с. Верхні Лукавці, Вижниччина) та «Ленінським Шляхом» (колгосп «Заповіт Ілліча», с. Давидівка, Сторожинеччина).

Утім, більшість багатотиражок із цього списку впродовж року приходили до читачів двічі або раз на місяць. Від шести до дев'яти разів на рік «засвітилися» газети в Порубному, сторожинецькому Банилові, Вікні, Чагорі, глибоцькому Карапчеві. Ледь витягнули на кварталники (чотири випуски на рік) у Динівцях, Сергіях, Розтоках, Сокирянській райспоживспілці. Завершує список аутсайдерів газета «Вяца колхозніка» (колгосп «Радянський прикордонник», с. Тарасівці Новоселицького району) – за рік вийшло у світ лише три числа².

¹ Статистичні дані про роботу політвідділів газет Чернівецької області за 1951 рік. Державний архів Чернівецької області (далі –ДАЧО). Ф. 1. Оп. 22. Од. зб. 41. Арк 41.

² Список багатотиражних газет, які виходили в Чернівецькій області за станом на 1 січня 1959 року. ДАЧО. Ф. 1. Оп. 22. Од. зб. 143. Арк. 7.

Щодо накладів. Вони залежали від кількості працюючих на підприємстві та затвердженого кошторису. В середньому одне число мало від 300 до 800 примірників. Кількість примірників окремих чисел деяких видань доходила до тисячі.

Для прикладу, в Новоселицькому районі в 1951 р. виходило аж сім колгоспних багатотиражок: три з них – українською, три – молдавською і одна – російською мовами. «Зірка» (колгосп «Червона Зірка»), «Шлях до комунізму (колгосп ім. Шевченка), «Стягул ленініст» (колгосп ім. К. Маркса, с. Динівці), «Вяца Ноуе» (колгосп ім. Жданова, с. Маршинці), «Кировец» (колгосп ім. Кірова, с. Мамалига) та «Вяца колхозніке» (колгосп «Радянський прикордонник», с. Тарасівці) друкувалися накладом по 500 пр., а «Де друмул ленініст» (колгосп ім. Ватутіна, с. Костичани) – 550 пр.³

Фабрично-заводські багатотиражки

Зважаючи на те, що Чернівці від початку не були крупним промисловим центром, тут до 1959 р. видавалася одна багатотиражка – «Текстильник Буковини» (Чернівецький текстильний комбінат).

У середині 1960-х рр. цей процес пожвавився. Так, бюро Першотравневого (у Чернівцях) райкому партії приймає 17 листопада 1965 р. таке рішення: «Враховуючи пропозиції партійних, комсомольських та профспілкових організацій, просити обком партії увійти з клопотанням перед ЦК Компартії України про заснування багатотиражних газет та виділення ставок редакторів багатотиражок на панчішному комбінаті, машинобудівному заводі і виробничих об'єднаннях “Буковина”, “Трембіта”»⁴.

До цього сегмента можна віднести низку багатотиражних газет відомих в області лісокомбінатів та ліспромгоспів (у Путилі, Вижниці, Фальках) та газету будівельно-монтажного управління в Кельменцях.

³ Список багатотиражних газет, які виходять у колгоспах Новоселицького району (на 1951 р.). ДАЧО. Ф. 1. Оп. 22. Од. зб. 143. Арк. 41.

⁴ Про заснування багатотиражних газет на підприємствах району: постанова бюро Першотравневого райкому КП України від 17 листопада 1965 року. ДАЧО. Ф. 1. Оп. 22. Од. зб. 216. Арк. 26.

Колгоспні багатотиражки

Усіх таких багатотиражок на область було 33. Найбільше – в Новоселицькому (7), Вашківському, Путильському (по 4), Глибоцькому (3), в інших районах – по 2. З назв тут переважає слово *колгоспник*: «Колгоспне життя» (Банилів), «Колгоспна правда» (Витилівка), «Колгоспник Прикарпаття» (Верхні Лукавці), «Колгоспник» (Борівці). Дуже мало трапляється назв, які прив'язані до місця й позбавлені політичного присмаку.

Із часом кількість колгоспних багатотиражок в області збільшувалася. Часто з ініціативою заснувати багатотиражку виступали правління колгоспів. Аргументи, які вони наводили, були різними, але частіше повторювалося таке: «потреба вдосконалення й ефективності внутріколгоспної інформації», «необхідність посилення антирелігійної пропаганди серед населення». Принаймні так доводили необхідність заснувати газети при парткомах колгоспів «Росія» та ім. Ю. Федьковича в поданні Вишницького райкому партії на бюро обкому партії⁵.

Зазвичай на такі подання відмов не було.

Так, рішенням секретаріату обкому партії від 4 березня 1970 р. затверджений випуск чотирьох багатотиражних газет: «Колгоспне життя» (колгосп «Росія» Вишницького району), «Прапор Перемоги» (колгосп ім. Ю. Федьковича цього ж району), «Колгоспна Зоря» (колгосп ім. 28 червня Сторожинецького району) та «Колгоспник Верховини» (колгосп «Зоря Карпат» Путильського району)⁶.

Інша річ, що дотримуватися встановлених правил ведення газетної справи в низці колгоспів нерідко забували. В архівних документах трапляються службові записки відповідних контролюючих органів про різні порушення. Скажімо, партійна організація колгоспу «Зоря Карпат» Путильського району видавала свою газету «Колгоспник Верховини» коли

⁵ Про заснування багатотиражних газет у районі. Подання Вишницького райкому партії до Чернівецького обкому партії. ДАЧО. Ф. 1. Оп. 22. Од. зб. 275. Арк. 7.

⁶ Доповідна записка начальника управління з охорони державних таємниць у пресі М. Царьова секретарю Чернівецького обкому партії від 7 липня 1970 р. про нові багатотиражні газети. ДАЧО. Ф. 1. Оп. 22. Од. зб. 275. Арк. 8.

хотіла: станом на 15 червня 1970 р. вийшло лише чотири числа замість одинадцяти. А ось про дивне самоуправство в колгоспі ім. 28 червня Сторожинецького району: газету видають справно, але не з тією назвою, яку затвердив обком партії, – замість «Колгоспної Зорі» виходить просто «Колгоспник». Парторганізація і правління колгоспу ім. Кірова того ж району зігнорували рішення обкому партії припинити видавати там газету «Колгоспник Прикарпаття» через системні порушення. Після отримання рішення про закриття газети її продовжували видавати. Про це довідуємося із доповідної записки обкому партії начальника управління з охорони державних таємниць у пресі М. Царьова⁷.

Багатотиражки політвідділів МТС

У перші роки колективізації буковинського села новостворені колгоспи не мали можливості купувати техніку. Первинно влада концентрувала її довкола більших сіл у формі *машинно-тракторних станцій* (МТС). Це були державні підприємства, за допомогою яких ще не зміцнілі економічно колгоспи одержували можливість за договірними зобов'язаннями брати в оренду трактори, комбайни та автомобілі, ремонтувати та обслуговувати їх. Повсюдне створення МТС почалося на Великій Україні після виходу 5 червня 1929 р. постанови Ради праці та оборони СРСР «Про організацію МТС» (доти були окремі тракторні загони). Проіснували до кінця 50-х рр. у формі реорганізованих після 1957 р. ремонтно-технічних станцій. Поступово усе технічне начиння МТС продавалося колгоспам.

Загалом для зміцнення матеріально-технічної бази МТС на Буковині офіційний Київ надіслав наприкінці зими 1941 р. 143 комбайни і 200 інших сільськогосподарських машин з необхідним технічним начинням – сівалками, плугами, боронами. Тієї ж весни вони виорали понад 6000 гектарів, засіяно майже 3000 гектарів зерновими. Своє виробниче

⁷ Доповідна записка начальника управління з охорони державних таємниць у пресі М. Царьова секретарю Чернівецького обкому партії від 7 липня 1970 р. про нові багатотиражні газети. ДАЧО. Ф. 1. Оп. 22. Од. зб. 275. Арк. 8–9.

завдання МТС виконали на 131,6 відсотка (У сім'ї народів-братів, 1969).

Від тієї пори на Буковині було створено 18 машинно-тракторних станцій. За місцем розташування: 12 – у райцентрах (окрім Чернівецького району, де МТС не було, та Вашківців, МТС якої розмістили у Валах) та 6 – у найбільших селах буковинської «глибинки», довкола яких формувалися своєрідні сільські кущі.

Перелічимо їх за районами: Веренчанська і Вікнянська МТС у Заставнівському, Вартиківська у Кельменецькому, Клішківська у Хотинському, Романківецька у Сокирянському, Стальнівецька в Новоселицькому районах.

Більшість багатотиражних газет при них отримали назви з іменами вождів пролетарської держави.

З іменем Сталіна було аж чотири газети («Сталінець» у Глибоці, «Сталінська Правда» у Клішківцях, «Сталінський Прапор» у Вікні, «Сталінський Шлях» у Садгорі).

Натомість з іменем Леніна – три газети («Прапор Леніна» в Новоселиці, «Ленінець» у Романківцях та «Ленінський Шлях» у Валах).

Зі словом «більшовик» – також три газети («Більшовицьке Слово» (Вартиківці), «За Більшовицькі колгоспи» (Стальнівці), «Більшовицька правда» (Хотин)⁸.

На Буковині МТС існували до початку 1960-х рр. З остаточним розформуванням цих виробничих підрозділів з обслуговування колгоспів перестали існувати і їхні періодичні друковані органи, які упродовж років були своєрідним «недремним оком» невсипущого партійного контролю за всім, що відбувалося в українському селі.

Багатотиражки навчальних закладів

В області такою була одна – «За сталінські кадри» при Чернівецькому держуніверситеті. Перше число багатотиражки вийшло у світ 1 вересня 1947 р., а першим редактором був П. Василенко. Газета після того двічі перейменовувалася:

⁸ Статистичні дані про роботу політвідділівських газет Чернівецької області за 1951 рік. Переписка с издательствами, с ЦК КП Украины по вопросу работы Министерств, печати и культпросветучреждений. ДАЧО. Ф. 1. Оп. 11. Од. зб. 22. Арк. 68.

1956 р. – на «Радянський студент», 1990 р. – на «Університетський Вісник».

У різний час редакторами її були відомі вчені та журналісти. Серед них – автор першого в Україні словника журналістських термінів Д. Григоращ, дослідник української діаспори І. Руснак, українознавець В. Антофійчук. Наклад цього видання в різні роки становив від 400 до тисячі примірників.

«Колгоспник Буковини» як дзеркало радянського села

Із 45 багатотиражок, що діяли на Буковині наприкінці 1950-х рр., оберемо для аналізу «Колгоспник Буковини» – орган політвідділу Вижницької МТС.

Цей вибір обумовлений двома чинниками.

Перший: збереглася підшивка цього видання.

Другий: віднайдено архівні матеріали з розгляду діяльності її редакції на бюро обкому партії. Йдеться, зокрема, про довідку інструктора відділу пропаганди і агітації обкому партії Б. Привалова⁹.

Отож, є достатньо матеріалу, аби повернути з архівних тек фактично невідомі сторінки з життя цього специфічного сегмента тоталітарної журналістики. Він уже давно відійшов у небуття, однак уроки його все ще не пізнані й не засвоєні.

І з аналізу підшивки, і з архівної довідки постає не вельми оптимістична картина буття багатотиражок тієї пори на Буковині.

Умови праці

У приміщенні редакції немає світла, відсутня точка для радіоприймача, телефонний апарат – на одному номері з редакцією районної газети «Верховина». До редакції не надходить за передплатою жодна обласна чи республіканська газета. Відсутня будь-яка довідкова чи фахова література. Тривалий час не заповнена посада відповідального секретаря, фактично випускає газету одна людина – редактор Ф. Горбовий.

⁹ Привалов Б. Справка о работе газеты «Колгоспник Буковини» – органа политотдела Вижницкой МТС. *Архів «Радянської Буковини»*. Папка «Довідки». Арк. 112.

Стан із передплатою та поширенням

Наклад газети – 750 примірників.

Як він поширюється?

282 примірники віддрукованого числа «залягли» в редакції як нереалізовані. В колгоспах «Червона Буковина» та ім. Федьковича на друге півріччя не передплачено жодного примірника «свої» газети. У колгоспі «Шлях Соціалізму» – всього лише три передплатники. Газета не популярна серед механізаторів МТС. Якщо в 1951 р. серед цієї категорії потенційних читачів було 120 передплатників, то в 1952 р. – лише вісім.

Тематика газетних виступів

Головна претензія до змісту «Колгоспника Буковини» (як, до речі, й інших багатотиражок) є зловживання передруками – переважно із центральних чи республіканських, рідше – обласних газет. Цілком очевидно, що бракувало власних матеріалів. Однак у цьому питанні панує нерозбірливість. Ті передруки бодай дотично хай би мали хоч якийсь стосунок до місцевого життя. Натомість читачам гірського району пропонувалися великі за обсягом статті про вигул корів у... Саратовській області, травосіяння у колгоспах Львівщини, осушування боліт на Волині, оранку в Криму...

Ще одна серйозна вада цієї газети як органу політвідділу однієї з машинно-тракторних станцій в області – фактична відсутність на шпальтах проблематики самої МТС. Скажімо, в матеріалах «На зборах колгоспу “Радянська Буковина”» (4 січ.), «За що критикували правління колгоспу ім. Федьковича» (25 січ.), «Глибше вникати в економіку колгоспу» (5 лют.), «Виправити становище» (14 берез.), «Увагу тваринництву» (14 квіт.) та в низці інших – жодного слова про цю важливу міжколгоспну структуру, яка технічно обслуговує ці колгоспи і власне забезпечує їхню життєдіяльність. Це ж стосується передових статей, де подаються здебільше директиви влади для правління чи партійних організацій колгоспів. І в них також жодним чином не заторкується проблематика МТС, чийм органом є газета.

Хто і як контролював зміст?

На практиці контроль за тематичною спрямованістю багатотиражних газет, як також і підбір керівних кадрів для них, належали до сфери компетенції відділу пропаганди і агітації обкому партії. У щорічних планах його роботи не обходилося без заслуховування звіту про діяльність тої чи тої редакції багатотиражної газети. Для обговорення пропонувалися дві доповіді: звіт самого редактора та критичний огляд газети, який попередньо доручали зробити одному з відповідальних працівників обкому партії. Часто такі огляди готував за дорученням обкому партії редактор котроїсь із районних газет або й обласної. Структура такого огляду мала типовий характер. На початку – коротко про найбільш позитивне. Далі – критика, що в обсязі займала від трьох до семи сторінок тексту. Завершувалися огляди рекомендаціями та настановами.

За результатами обговорення постанова бюро обкому партії із цього питання надсилалася до редакцій усіх газет області для орієнтиру та врахування зазначених, зазвичай типових, недоліків та рекомендацій і вказівок у подальшій роботі редакцій.

Документ про рішення бюро складався із скороченого викладу двох доповідей та резолютивної частини. В останній найчастіше були пункти про звільнення з роботи редактора чи винесення йому одного з виявів партійних стягнень – зауваження, догани, суворої догани без занесення та із занесенням в облікову партійну картку.

Конкретизуємо суть питання на прикладі засідання бюро Чернівецького обкому партії від 3 липня 1952 р., на якому обговорювалася діяльність редакції газети політвідділу Вижницької МТС «Колгоспник Буковини».

Зі звітом виступив редактор газети Ф. Горбовий, співдоповідач – інструктор відділу пропаганди і агітації М. Привалов.

Уже з першого абзацу прийнятої постанови – жодного позитивного слова про газету, суцільний «розгром»: «Бюро

відзначає, що газета “Колгоспник Буковини” ведеться на вкрай низькому ідейно-політичному рівні і незадовільно виконує свою роль у справі комуністичного виховання мас»¹⁰.

Далі в документі – низка критичних закидів, радше – претензій до роботи редакції. Спробуємо вникнути в їхній зміст, виділяючи місця в документі, за якими редакції згодом мають «вжити заходів з усунення вказаних недоліків».

Претензії до висвітлення колгоспного життя:

«Газета **поверхово висвітлює** роботу тракторних бригад, колгоспів і партійних організацій, **погано веде роботу** за своєчасне виконання машинно-тракторними станціями і колгоспами планово-сільськогосподарських робіт і зобов’язань перед державою».

Претензії до висвітлення діяльності парторганізацій:

«Редакція **працює у відриві** від партійних організацій, не залучає до виступів у газеті секретарів парторганізацій».

Претензії до висвітлення пропагандистської і масово-політичної роботи:

«Газета **слабо висвітлює** зміст, форми, методи роботи пропагандистів. В газеті **відсутні змістовні матеріали** про досвід роботи агітколлективів, про організаційно-масову роботу в тракторних і польових бригадах, **недостатньо висвітлюються** питання партійного керівництва комсомолом і політико-виховною роботою серед сільської молоді».

Претензії до висвітлення теми дружби радянських народів:

«В опублікованих матеріалах **слабо відбиваються** питання про комуністичне виховання трудящих, дружбу російського і українського народів, радянський патріотизм, сталінський план перетворення природи, великі будови комунізму».

Як назвати те з партійного документа, що процитоване вище?

¹⁰ О работе редакции газеты политотдела Вижницкой МТС «Когоспник Буковини». *Архів редакції газети «Радянська Буковина»: постановлення бюро Черновицького обкома КП(б)України от 3 июля 1952 г. Папка «Директиви: Листування з обкомом партії за 1949–1952.*

Не більше не менше це схоже на словесну полову, політичну тріскотню, бюрократичне словоблудство. З такого тексту не видно конкретної справи, не зрозуміло, як її вдосконалювати чи виправляти.

Не менш «цікаво» сприймається сьогодні і постановочна частина документа. Тут на дві сторінки про те, що має зробити газета, щоб виправити виявлені недоліки.

Подамо окремі фрагменти:

- поліпшити роботу з авторським активом;
 - ширше залучати до участі в газеті передовиків виробництва;
 - підняти ідейно-політичний рівень газети;
 - більше друкувати матеріалів на допомогу агітаторам і пропагандистам;
 - яскравіше й дохідливіше висвітлювати діяльність МТС.
- Знову ж виникають запитання.

Навіщо ставити завдання, належного виконання якого фактично нереально перевірити?

Де критерій чи межа абстрактних вказівок «поліпшити», «підняти», «більше», «яскравіше»?

Отож, ідеться про постанову, яка ні про що.

Те ж стосується і директивних партійних завдань на найближчу перспективу і цієї, і всіх інших редакцій газет області.

Ось «перли» щодо таких директив радянських газет від їхніх засновників та партійних контролерів у добу тоталітаризму:

«Всю діяльність газети спрямувати на виховання трудівників села в дусі суворого дотримання Статуту сільськогосподарської артілі, на підвищення їхньої свідомості, мобілізації всіх колгоспників і механізаторів на виконання головного завдання в сільському господарстві – значне підвищення врожайності всіх сільськогосподарських культур, подальше збільшення поголів'я громадського тваринництва за одночасного значного зростання його продуктивності.

Першочерговим завданням газети є мобілізація трудівників села на зразкове і своєчасне проведення догляду

за посівами і підготовки до збирання урожаю та заготовок хліба й інших сільськогосподарських продуктів.

Організаторську і виховну роль газети необхідно використати на подальше підняття політичної і виробничої активності трудівників сільського господарства з тим, щоб, незважаючи на погодні умови цього річної весни, *добитися високих урожаїв всіх сільськогосподарських культур і з честю виконати зобов'язання, взяті перед товаришем Сталіним*¹¹.

Постанова ця підписана секретарем обкому партії Д. Гапієм.

До речі – про міру покарання. Традиційно середні для тоталітарної пори, без заміни редактора (бо не було на кого). Стосувалося чотирьох об'єктів критики.

Редактору – догана й вимога «усунути відзначені в цій постанові недоліки та вжити необхідних заходів з поліпшення роботи редакції».

Начальнику політвідділу Вижницької МТС тов. Дорошенку – вказано «за відсутність належного контролю і керівництва роботою редакції політвідділівської газети».

Вижницькому райкому партії – вказівка «посилити контроль і надати необхідну допомогу».

Начальнику політсектору облуправління сільського господарства Г. Чалому – зобов'язання «укомплектувати апарат редакції газети політвідділу Вижницької МТС»¹².

Гострота й високий градус критичності обговорюваного на засіданні бюро обкому цього питання не були випадковими. Розгром однієї з багатотиражних газет Вижницького району став першим пунктом комплексу заходів, які розробляли партійні функціонери на виконання постанови ЦК КП(б)У від 23 червня 1952 р. «Про багатотиражні газети

¹¹ О работе редакции газеты политотдела Вижницкой МТС «Когоспник Буковини». *Архів редакції газети «Радянська Буковина»: постановлення бюро Черновицького обкома КП(б)України от 3 июля 1952 г. Папка «Директиви: Листування з обкомом партії за 1949–1952. Арк. 4.*

¹² О работе редакции газеты политотдела Вижницкой МТС «Когоспник Буковини». *Архів редакції газети «Радянська Буковина»: постановлення бюро Черновицького обкома КП(б)України от 3 июля 1952 г. Папка «Директиви: Листування з обкомом партії за 1949–1952. Арк. 5.*

політвідділів МТС західних областей УРСР і керівництво їхньою роботою». Зі змісту цієї постанови виглядає, що офіційний Київ був дуже незадоволений діяльністю цього сегменту місцевої преси в недавно приєднаних до УРСР областях. Кошти на видання цих газет витрачалися значні, а тієї віддачі, якої чекала від них партія, як видно зі змісту окремо взятої багатотиражки, не було.

Як зазвичай належало в таких випадках, на постанову «вищестоящого» партійного органу потрібно було негайно реагувати. І про результати повідомляти в Київ. Уже до кінця червня такі заходи були розроблені. Першим пунктом їх стала вказівка райкомам партії заслухати на своїх бюро звіти всіх редакторів багатотиражних газет, які виходили в кожному районі. Один такий, показовий, і було вирішено оперативно провести на засіданні обкому партії, про який ішлося вище.

Окремим пунктом цієї постанови була вказівка обласній газеті «Радянська Буковина» не рідше ніж раз на місяць уміщувати загальні й тематичні огляди політвідділівських газет, а також друкувати статті з узагальнення досвіду такої роботи. Більше того, редактора зобов'язали негайно подати до обкому довідку про те, скільки таких матеріалів (за назвами і датами) було надруковано за останній рік.

Судячи з наявної в архіві довідки, таку допомогу газета подавала: упродовж 1951 р. вміщено сім оглядів районних, багатотиражних та стінних газет.

Утім, чекати якоїсь ефективності від таких оглядів було намарне.

Направду: що корисного чи цікавого для працівників місцевих газет мали публікації цього жанру із такими заголовками: «В авангарді боротьби за врожай» (про кіцманську «Зорю», 28 берез.); «Питання партійного життя на сторінках районної газети “Сталінський Шлях”» (Сторожинець, 3 квіт.); «Остеронь важливого питання» (про «Новий Шлях», 14 квіт.); «За повне використання механізмів» («Радянська Правда» Кельменецької МТС, 31 лип.); «За прикладом котовців» (багатотиражка «Більшовик», 20 жовт.); «Більше

уваги стінним газетам» (27 жовт.); «Організатор змагання механізаторів» («Ленінець» Сокирянської МТС, 22 груд.)?

А ось назви статей на допомогу місцевим газетяркам, більшість із яких не мали ні фахової підготовки, ні практичних навичок журналіста: «Більше уваги розповсюдженню преси» (24 листоп.); «Місцеві газети і питання ідеологічної роботи» (9 груд.).

Доба розквіту багатотиражних газет завершувалася на початок 70-х рр. ХХ ст. Першими, ще до початку 1960-х рр., відійшли в історію багатотиражки політвідділів МТС – т. зв. міжколгоспні газети через ліквідацію цих структур. А це 18 назв.

Станом на 1 січня 1970 р. в Чернівецькій області залишалося всього п'ять багатотиражок. Маємо дані про якісний склад їхніх редакторів: з вищою освітою – два, незакінченою вищою – один, середньою – два, з дипломом про журналістську освіту – один¹³.

На кінець 1946 р. на Буковині було засновано 16 багатотиражок політвідділів МТС і дві – на промислових підприємствах. Усіх – 18 (Нариси історії..., 1980).

На кінець 1950-х рр. в області вже виходило 45 багатотиражних газет. Цифра ця постійно змінювалася у бік збільшення. Така тенденція спостерігалася до початку 70-х рр. минулого століття¹⁴.

Із середини 70-х рр. цей процес набув зворотного характеру. Причина: радянську економіку дедалі більше затискували застійні явища, що змушувало керівників промислових підприємств та колгоспів відмовлятися від нерентабельних виробництв. А саме таким було видання багатотиражних газет. На 1975 р. їх залишалося 6 (Нариси історії..., 1980, с. 235).

Підшивки таких газет, які ще дихають сотнями і тисячами різних історій і фактів доби, яка назавжди відійшла, але уроки якої ми не пізнали, чекають небайдужих дослідників.

¹³ Статистичний звіт про якісний склад творчих працівників редакцій газет Чернівецької області за станом на 1 січня 1970 р. ДАЧО. Ф. 1. Оп. 22. Од. зб. 275. Арк 1.

¹⁴ Список багатотиражних газет, які виходили в Чернівецькій області за станом на 1 січня 1959 року. ДАЧО. Ф. 1. Оп. 22. Од. зб. 143. Арк. 7.

Висновки

1. Типологічний ряд цього сегменту низової преси є таким: фабрично-заводські, колгоспні газети, газети політвідділів машинно-тракторних станцій (МТС), навчальних закладів.

2. Багатотиражну періодику правляча партія розглядала як важливий засіб організації трудящих міста і села для зомбування свідомості простих радянських людей головними ідеологемами системи. Ініціаторами появи відомчих багатотиражних періодичних видань здебільше виступали парткоми, комсомольські і профспілкові організації виробничих колективів. З одного боку, в цьому була зацікавлена керівна партія, адже з'являвся ще один важіль впливу на свідомість радянських людей. З іншого – мати свою газету було престижно для керівників таких підприємств чи організацій. Через неї вони також могли впливати на мобілізацію колективу, формувати громадську думку.

3. Порядок заснування багатотиражок був таким: зазвичай партком готував формально узгоджене комсомольською та профспілковою організаціями обґрунтування до райкому партії. Звідти папери надходили до відділу пропаганди і агітації обкому КПУ, де й готувалося питання для затвердження його на засіданні бюро.

4. Організаційно й фінансово діяльність багатотиражки забезпечувалася підприємством чи установою. Оскільки додаткова стаття витрат була немалою (наклад зазвичай поширювався в колективі безкоштовно), утримувати газету могли лише економічно міцні засновники. З огляду на це періодичність виходу цих газет не була регулярною: тижневі, двотижневі, місячні. Наклади складали від 300 до 1000 примірників.

5. Час виникнення багатотиражних газет 20-ті, а розквіту – 30-ті рр. ХХ ст. (ідеться про терени центру, півдня та сходу України). На західноукраїнські терени це явище прийшло вже по закінченні Другої світової війни двома етапами: у період становлення радянських заводів і фабрик та в початковий період околгосплення життя тутешніх селян.

6. Контроль за втіленням редакційної політики, проблемно-тематичного наповнення випусків здійснювався безпосередньо пропагандистами вищих партійних комітетів. Редакція обласної партійної газети і райкоми партії періодично організовували семінари та короткострокові для редакторів багатотиражок. Звіти про їх діяльність постійно заслуховувалися на засіданнях партбюро.

Література

Вакульчук, О. (2022). *Багатотиражні газети України як феномен радянської преси (1917–1941 рр.)*. Дис.... д-ра історичних наук. http://www.nbuv.gov.ua/sites/default/files/disser/aref_38.

Нариси історії Чернівецької обласної партійної організації. (1980). 111. Ужгород.

У сім'ї народів-братів. Перші кроки соціалістичних перетворень. (1969). *Північна Буковина: її сучасне і минуле*, 145. Ужгород: Карпати.

References

Vakulchuk, O. *Bahatotyrazhni hazety Ukrainy rokiv yak fenomen radianskoi presy (1917–1941 rr.)* [Mass-circulation press of Ukraine as a phenomenon of the Soviet press (1917–1941)]. *Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora istoriychnkh nauk*. http://www.nbuv.gov.ua/sites/default/files/disser/aref_38 [in Ukrainian].

Narysy istorii Chernivetskoï oblasnoi partiinoï orhanizatsii [Essays on the history of the Chernivtsi Regional Party Organization]. (1980), 111. Uzhhorod [in Ukrainian].

U simi nardiv-brativ. Pershi kroky sotsialistychnykh peretvoren [In the family of brother nations: the first steps of socialist transformations]. *Pivnichna Bukovyna: yii suchasne i mynule*. (1969), 145. Uzhhorod: Karpaty [in Ukrainian].

Mykola Tymoshyk

Dr. habil. in Philology, Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine)

**MULTI-CIRCULATION NEWSPAPERS:
TYPOLOGY, STATUS, FUNCTIONS, PROBLEMS**
(According to archival documents and materials of Bukovyna)

For the first time in Ukrainian journalism, the phenomenon of multi-circulation newspapers as the grassroots link of the mass media system of the Communist-Bolshevik system was conceptualized, which determines the novelty of the study, which aims to define the typology of this segment of the press, to find out the time and procedure of its foundation, and to characterise the peculiarities of its functioning.

This specific type of Soviet publications is an invention of a purely totalitarian system, one of the links of the control and repressive mechanism, with the help of which such a system could exist for so long.

Such a press is considered in the article as an important means of organizing urban and rural workers to zombify the minds of ordinary Soviet people with the main ideologues of the system. The places of establishment of such newspapers were usually economically strong production enterprises, large collective farms, state institutions, educational institutions, military units, inter-collective machine and tractor stations.

Together with the district, regional, republican and all-union tents, they formed a single mass media system.

The typology of this segment of the press is analyzed. It is characterized by the following varieties: factory newspapers, collective farm newspapers, newspapers of political departments of machine-tractor stations (MTS), educational institutions.

In the organizational aspect, the founders, financial foundations of publications, periodicity, volumes and budgets are characterized.

The conclusions emphasize that in practice, control over the thematic direction of mass-circulation newspapers, as well

as the selection of management personnel for them, belonged to the sphere of competence of the propaganda and agitation department of the regional party committee. However, taking into account the fact that this segment of the press was unprofitable and financed mostly by the founders themselves – enterprises, collective farms or educational institutions, the party's control over compliance with periodicity, volume, design was weaker compared to the requirements for district newspapers. Instead, the propaganda departments of the district and regional party committees more closely controlled the content and ideological orientation of the publications.

Keywords: mass-circulation newspapers, grassroots press, local journalists, collective farms, enterprises, machine-tractor stations, educational tasks, ideological work, labor groups.

Надія Брайлян

ORCID ID: <https://0000-0002-7892-2481>

наукова співробітниця Науково-дослідного інституту пресознавства,
Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника
(Львів, Україна)
nabra@ukr.net

УДК : 811.161.2'373.23:159.942]18/19"

**«ЕМОЦІЙНІ» ПСЕВДОНІМИ
УКРАЇНСЬКИХ АВТОРІВ ХІХ–ХХ ст.**

DOI 10.37222/2786-7552-2024-5-6

Вперше проаналізовано корпус «емоційних» псевдонімів українських авторів ХІХ–ХХ ст., в основу творення яких покладено назви емоцій, психологічних станів, проявів характеру. Метою статті є аналіз і систематизація цього типу псевдонімів на основі матеріалів видання «Приховані імена: словник псевдонімів українських авторів ХІХ–ХХІ ст.». Для досягнення цієї мети використано системний, аналітичний, описовий та кількісний методи. Здійснено вибірку таких псевдонімів та їх систематизацію у трьох групах: 1) псевдоніми, що описують емоції, настрої; 2) що характеризують стан, у якому відчуває себе людина; 3) що підкреслюють прояви характеру. Виявлено, що у кожній із груп наявні псевдоніми як «позитивного», так і «негативного» емоційного забарвлення, утворені від відповідних відчуттів, станів, проявів, і виділено їх у підгрупи. Серед псевдонімів, основою для творення яких слугували риси характеру, виділено також підгрупу «нейтрального» змісту. Встановлено кількісні співвідношення як у середині названих трьох груп, так і між ними.

Проаналізовано характерні особливості «емоційних» псевдонімів, зокрема притаманні їм виражені оцінку, характеристичну та експресивну функції; виявлено властиву їм високу

повторюваність однакових (чи утворених від одного кореня) псевдонімів у різних авторів. Здійснено кількісний аналіз цих особливостей; досліджено способи утворення емоційних псевдонімів.

У висновках подано кількісну і якісну характеристику «емоційних» псевдонімів, наголошено, що в цих псевдонімах найбільше акцентована саме змістова складова; їх емоційна насиченість змальовує портрет особистості автора, увиразнюючи його відчуття, стани, риси характеру, точніше, той образ особистості автора, який він хотів продемонструвати, обираючи ту чи іншу самоназву.

Ключові слова: псевдоніми українських авторів, емоції, настрої, психологічний стан, риси характеру.

Постановка проблеми: Псевдоніми українських авторів, зафіксовані на сторінках численних періодичних видань XIX–XX ст., залишаються малодослідженою сторінкою як історії українського пресознавства зокрема, так і історії України загалом. Ця проблема тим більше важлива, що псевдоніми використовувала значна кількість українських письменників, журналістів, редакторів, громадських діячів як з огляду на суспільно-політичні обставини, так і на особисті міркування й уподобання. Одну із найцікавіших і змістовно насичених груп псевдонімів становлять ті, в основу творення яких покладено назви емоцій, психологічних станів, проявів характеру. Утворена у такий спосіб група псевдонімів, очевидно, має низку особливостей, які потребують дослідження. Зокрема, аналіз «емоційних» псевдонімів дозволить виявити, які саме настрої, психологічні стани та риси характеру намагалися підкреслити своїми прибраними іменами автори, тобто фактично відтворити ті їхні образи, які вони прагнули асоціювати із своєю творчістю і намагалися презентувати світу.

Мета дослідження. Проаналізувати псевдоніми українських письменників, публіцистів, редакторів, громадських діячів, зібрані у книзі «Приховані імена: словник псевдонімів українських авторів XIX–XXI ст.», на предмет наявності серед них самоназв, утворених від певних емоцій, настроїв, психо-

логічних станів та рис характеру. Систематизувати отримані відомості, виявити притаманні цим самоназвам особливості; дослідити властиві їм функції; проаналізувати способи утворення цих псевдонімів; здійснити кількісний аналіз.

Об'єкт дослідження: псевдоніми українських письменників, журналістів, редакторів, громадських діячів ХІХ–ХХ ст. зібрані у книзі «Приховані імена: словник псевдонімів українських авторів ХІХ–ХХІ ст.», в основі творення яких лежать назви емоцій, настроїв, психологічних станів та рис характеру.

Аналіз останніх досліджень та публікацій: Окремого дослідження «емоційних» псевдонімів проведено до цього часу не було. Короткий опис цієї групи псевдонімів наведено у праці Н. Павликівської та Л. Прокопчук, у якій вони характеризуються як «псевдоніми-френоніми (від грецького *phren* – розум), які вказують на розум, характер і вдачу» (Павликівська & Прокопчук, 2021, с. 167). Ці ж автори досліджують функціональні особливості псевдонімів у іншій своїй праці (Павликівська & Прокопчук, 2020, с. 300–301), акцентуючи їх поліфункціональність, а також відзначаючи, що різним групам псевдонімів властивий різний ступінь вираженості тієї чи іншої функції.

Методи дослідження: системний, аналітичний, описовий та кількісний, які сприяли досягненню мети цієї статті, зокрема віднайденню у праці «Приховані імена...» «емоційних» псевдонімів українських авторів, їх систематизації, дослідженню їхніх функцій, семантичних особливостей і кількісних параметрів.

Виклад основного матеріалу. «Емоційними» називаємо псевдоніми, які автори утворювали на основі назв тих чи інших відчуттів, емоцій, настроїв, психологічних станів чи рис характеру. (Не беремо до розгляду псевдоніми Бідний, Немаючий, оскільки вони акцентують майнову чи станову приналежність автора, а не його самовідчуття, однак беремо до уваги псевдоніми Недоля, Нещасний, трактуючи їх саме як відчуття важкого, нещасливого життя.)

Означені «емоційні» псевдоніми можемо поділити (дещо умовно) на три групи (див. Додаток):

1. Псевдоніми, що акцентують емоції, настрої, як-от: Весесяк, Журба, Сумний.

2. Що характеризують стан, у якому відчуває себе людина, як-от: Вільний, Коханий, Недоля.

3. Що підкреслюють риси характеру, як-от: Вірна, Незлобивий, Тихий.

У кожній із цих груп наявні псевдоніми, утворені як від позитивних, так і негативних відчуттів. Так, серед емоційних, настроєвих псевдонімів (перша група) бачимо «мінорні» (Жалоба, Невеселий, Сумовитий) та «мажорні» (Веселяк); серед тих, що фіксують психологічні стани (друга група) – позитивні (Вільний, Коханий, Любенький) та негативні (Безталанний, Недоля, Самотній); серед псевдонімів, які акцентують характер (третя група) – позитивні (Вірна, Ласкавий, Правдолюбець), негативні (Необачний, Понурий, Хмурович), а також нейтральні (Звичайна, Сонний, Тихий). Таким чином виділяємо у групах ще й підгрупи, умовно називаючи їх «позитивні» «негативні», «нейтральні».

Між групами псевдонімів спостерігаємо такі кількісні співвідношення: найбільшу кількість становлять ті, що описують риси характеру (102 псевдоніми), натомість числа тих, що фіксують певний психологічний стан та емоції, є приблизно удвічі меншими: 52 і 41 відповідно.

Дуже виразними є кількісні співвідношення між псевдонімами, утвореними від позитивних і негативних відчуттів у групах. Так, у першій та другій групі – різке переважання мінорних, негативних почуттів та настроїв при утворенні псевдонімів (38 до 3 – у першій; 36 до 16 – у другій). Лише третя група, яка акцентує риси характеру, демонструє зовсім іншу картину: 52 псевдоніми – від позитивних, 29 – від нейтральних і 21 – від негативних проявів характеру.

Таким чином, утворюючи псевдоніми від відчуттів, які вони переживали, автори акцентували майже виключно негативні емоції, найчастіше це журба, сум, смуток. У випадках, коли у псевдонімі окреслювали психологічний стан, він також здебільшого був негативним: знедоленість, самотність, хоча у третині випадків акцентувалися і позитивні настрої: відчуття себе вільним, коханим. Однак, підкреслюючи у псевдонімі риси характеру, автори наголошували найбільше саме на по-

зитивних (вірність, любов до правди, щирість) та нейтральних (задумливість, тихість) проявах, і лише п'ята частина цих псевдонімів утворена від негативних проявів характеру (похмурість, зневара).

Цікаво простежити, які саме емоції, риси характеру, психологічні стани намагалися підкреслити автори за допомогою псевдонімів найчастіше. Так, найбільша кількість псевдонімів утворені від слова «журба»: Журба, Журбенко, Журлива – 19; на другому місці – від «недоля»: Недолев, Недоленко, Недоля – 14, на третьому – від «похмурість»: Похмурий, Хмурий – 10; за ними у порядку спадання: від «воля» – 8, «вірність» – 7, «правдолюбність», «сум», «смуток» і «тихість» – по 6.

Отже, переважаюча більшість «емоційних» псевдонімів повторюються, таких, які трапляються один раз, зовсім небагато – близько 10% (зокрема, це: Бадьорий, Галянтний, Жвавий, Згода, Романтичний, Сваволя). Таким чином, доходимо висновку, що для емоційних псевдонімів характерний високий ступінь повторюваності, утворювання багатьох однакових чи однокореневих псевдонімів у різних осіб від певних «знакових» емоцій, настроїв, станів чи рис характеру, серед яких найбільше від: журба, недоля, похмурість, воля, вірність.

Відзначимо випадок повторення однакового двослівного псевдоніма – Олена Журлива – у двох різних осіб. Так, цей підпис використовувала Олена Котова (дівоче: Пашинківська), а також Олена Гордієвська, яка обрала цей псевдонім, як «парний» до чоловікового, оскільки Михайло Гордієвський підписував свої праці Журливий Михайло (Вінцковський та ін., 2010, с. 318).

Більшість авторів використовували один «емоційний» псевдонім (іноді з варіаціями, як-от: наявність чи відсутність імені або й кількох різних імен; ініціалу чи ініціалів тощо), однак частина з них (21 особа) мали таких псевдонімів по кілька (15 осіб – по 2, 4 особи – по 3, 1 особа – 4 і 1 особа – 7). Рекордсменом за кількістю псевдонімів емоційного характеру (7) був К. Якубчук – автор таборового часопису «Просвітній Листок» (Вецляр, 1915–1916). Йому належать публікації, підписані «емоційними» псевдонімами Гучний К.; Жвавий К.;

Завзятий К.; Згода; Самотний; Сваволя К.; Шумливий К. (Сидоренко, 2000, с. 59). Чотири емоційних псевдоніми використовував Леонід Пахаревський, зокрема, як Ніякий та Чулий Л. підписував у газеті «Рада» (Київ, 1906–1914) «різноманітні художні та публіцистичні» твори, а також «огляди української і зарубіжної літератури» (Сидоренко, 2002, с. 229); підпис Щирий використовував у газеті «Вільне Життя» (Одеса, 1918) (Бур'ян, 2019, с. 171); Мечтатель – у газеті «Киевская Мысль» (Київ, 1906–1918) (П'ядик, 2020, с. 519).

За наявності в однієї особи кількох підписів трапляються випадки як подібної «емоційної забарвленості» псевдонімів (Самотній Гриць, Смутний Гр. – Коваленко Григорій; Обурений, Хмурий – Лютницький Антін) так і «різнонаправленої» (Вільний Іван, Недоля Іван – Бутич Іван; Журбенко Василь, Цікавий Василь – Верига Василь).

Більшість «емоційних» псевдонімів має прикметникову форму, як-от: Безталанний, Поважна, Справедливий, і лише третина з них утворені як іменник, наприклад: Веселяк, Оптиміст, Сваволя. Відзначимо наявність досить помітної групи псевдонімів із заперечним префіксом «не», як у формі прикметників (Небайдужий, Невдобний, Незлобивий), так і іменників (Небреха, Невіра, Недоля). Цікавими видаються випадки, у яких використане для створення псевдоніма слово із запереченням має чимало синонімів без заперечної частки, однак автору очевидно залежить саме на цій заперечній формі, наприклад: Невбреха, а не Правдивий чи Правдолюб; Невеселий, а не Смутний чи Сумний.

Серед «емоційних» псевдонімів майже удвічі переважають випадки, коли псевдонім має структуру повного найменування людини (прізвище + ім'я) – 126 псевдонімів, число однослівних псевдонімів становить 69. В обох цих формах наявні як прикметниковий спосіб творення псевдоніма (Плохий Панас, Тихий Конрад; Завзятий, Мудрий), так і іменниковий (Задума Андрій, Скептик Хома; Згода, Недоля). Деякі псевдоніми утворені як складні слова доволі цікавого (іноді іронічного) змісту, як-от: Горемика, Миролоб, Правдолюбець, Скоробреха, Смуткожер, Тиходум.

Висновки. Отже, багато українських письменників, журналістів, редакторів та громадських діячів (169 осіб) використовували псевдоніми, основою яких були ті чи інші емоційні та психологічні стани, настрої, прояви характеру. З огляду на такий спосіб творення ці самоназви мають низку специфічних, яскравих особливостей, насамперед високий ступінь вираженості характеристичної, експресивної та оцінної функцій, окрім властивої усім псевдонімам номінативної. Для них також характерне багаторазове повторення однакових (чи однокореневих) слів як основи творення псевдоніма у різних авторів, тобто формування самоназв на основі певних типових, символічних значень. Найчастіше такими словами були «журба», «недоля», «похмурість», «воля», «вірність».

Таким чином, у цих псевдонімах найбільше акцентована саме змістова складова; їх емоційна насиченість змальовує портрет особистості автора, увиразнюючи його відчуття, стани, риси характеру; точніше, той образ особистості автора, який він хотів продемонструвати, обираючи ту чи іншу самоназву.

Ця група псевдонімів, з огляду на згадані особливості та різноманіття закладених у них смислів, містить значний потенціал для подальших усебічних досліджень.

Література

- Брайлян, Н. (2023). *Приховані імена: словник псевдонімів українських авторів XIX—XXI ст.* Львів.
- Бур'ян, Л. (упоряд.) (2019). *Коли кривавивсь і хитався світ: українські літератори на сторінках одеської преси періоду Національно-визвольних змагань 1917—1919 років: біобібліогр. довід.* Одеса.
- Вінцовський, Т., Музичко, О., Хмарський, В., Мисечко, А., Гончарук, Т. (2011). *Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917—1920 рр.:* монографія. Одеса: ТЕС.
- Павликівська, Н. М., Прокопчук, Л. В. (2020). Псевдоніми в антропонімійній системі української мови. *Modern researches in philological sciences: Collective monograph*, 288–306. Baia Mare, Romania. <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-37-2/17>.
- Павликівська, Н. М., Прокопчук, Л. В. (2021). Псевдоніми як лінгвомаркери української етнокультури. *Innovative pathway for the development of modern philological sciences in Ukraine and EU countries:*

Collective monograph, 2, 160–175. Riga, Latvia: Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-031-5-32>.

П'ядик, Ю. (уклад.). (2020). *Українська поезія кінця XIX – середини XX ст.*: бібліографія. Антологія. Т. VI: Олек–Пол. Київ: К. І. С.

Сидоренко, Н. (2000). *Національно-духовне самоствердження: українська таборова періодика часів Першої світової війни*. Київ.

Сидоренко, Н. (2002). Пахаревський Леонід Андрійович. *Українська журналістика в іменах*: матеріали до енциклопед. слов., 9, 229–231. Львів.

Старовойтенко, І., Горбач, Ю. (2021). *«Рада» – щоденна українська газета Наддніпрянини*: покажч. змісту (1906–1908 роки). Київ: Темпора.

References

Brailian, N. (2023). *Prykhovani imena: slovnyk psevdonimiv ukrain-skykh avtoriv XIX–XXI st.* [Hidden names: a dictionary of pseudonyms of Ukrainian authors of the XIX–XXI centuries], Lviv [in Ukrainian].

Burian, L. (uporiad.). (2019). *Koly kryvavyvs i khytavsia svit: ukraïnski literatory na storinkakh odeskoï presy periodu Natsionalno-vyzvolnykh zmahany 1917–1919 rokiv* [When the world was bleeding and shaking: Ukrainian writers on the pages of the Odesa press during the National Liberation Struggle 1917–1919]: biobibliohr. dovid. Odesa [in Ukrainian].

Pavlykivska, N. M., Prokopchuk, L. V. (2020). Pseudonimy v antroponimiinii systemi ukraïnskoï movy [Pseudonyms in the anthroponymic system of the Ukrainian language]. *Modern researches in philological sciences*: Collective monograph, 288–306. Baia Mare, Romania. <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-37-2/17>. [in Ukrainian].

Pavlykivska, N. M., Prokopchuk, L. V. (2021). Pseudonimy yak lnhvomarkery ukraïnskoï etnokultury [Pseudonyms as linguistic markers of Ukrainian ethnoculture]. *Innovative pathway for the development of modern philological sciences in Ukraine and EU countries*: Collective monograph, 2, 160–175. Riga, Latvia: Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-031-5-32>. [in Ukrainian].

Piadyk, Yu. (uklad.). (2020). *Ukrainska poeziia kintsia XIX – seredyiny XX st.* [Ukrainian poetry of the end of the 19th – mid-20th centuries]: bibliohrafiia. Antolohiia. Т. VI: Олек—Пол. Kyiv: К. І. С. [in Ukrainian].

Starovoiitenko, І., Horbach, Yu. (2021). *«Rada» – shchodenna ukraïnska hazeta Naddnyprianshchyny* [«Rada» is a daily Ukrainian newspaper of the Dnipro region]: pokazhch. zmistu (1906–1908 roky). Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].

Sydorenko, N. (2000). *Natsionalno-dukhovne samostverzhennia: ukrainska taborova periodyka chasiv Pershoi svitovoi viiny* [National and spiritual self-affirmation: Ukrainian camp periodicals during the First World War]. Kyiv. [in Ukrainian].

Sydorenko, N. (2002). Pakharevskiy Leonid Andriiovych. *Ukrainska zhurnalistyka v imenakh: materialy do entsykloped. slov., 9, 229–231*. Lviv. [in Ukrainian].

Vintkovskiy, T., Muzychko, O., Khmarskiy, V., Mysechko, A., Honcharuk, T. (2011). *Chornomorska khvyliia Ukrainskoi revoliutsii: providnyky natsionalnoho rukhu v Odesi u 1917–1920 rr.* [The Black Sea Wave of the Ukrainian Revolution: Leaders of the National Movement in Odessa in 1917–1920]: monohrafiia. Odesa: TES [in Ukrainian].

Nadiia Brailian

Research Fellow of the Research Institute for Press Studies
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
(Lviv, Ukraine)

«EMOTIONAL» PSEUDONYMS OF UKRAINIAN AUTHORS OF THE 19th–20th CENTURIES

For the first time, the article analyzes the corpus of «emotional» pseudonyms of Ukrainian authors of the nineteenth and twentieth centuries, which are based on the names of emotions, psychological states, and character traits. The purpose of the article is to analyze and systematize this type of pseudonyms based on the materials of the book «Hidden Names: Dictionary of Pseudonyms of Ukrainian Authors of the XIX-XXI Centuries». To achieve this goal, systematic, analytical, descriptive, and quantitative methods were used. The following pseudonyms were selected and systematized in three groups: 1) pseudonyms that describe emotions and mood; 2) pseudonyms that characterize the state in which a person feels; 3) pseudonyms that emphasize character traits. It was found that each of the groups has pseudonyms of both «positive» and «negative» emotional coloration, formed from the corresponding feelings, states, and manifestations, and they were divided into subgroups. Among the pseudonyms based on character traits, a subgroup of «neutral» content is also identified. Quantitative correlations within and between the three groups are established.

The author analyzes the characteristic features of «emotional» pseudonyms, in particular, their inherent evaluative, characteristic and expressive functions; reveals the inherent high repetition of the same (or derived from the same root) pseudonyms by different authors. A quantitative analysis of these features is carried out; the ways of forming emotional pseudonyms are investigated.

The conclusions provide a quantitative and qualitative characterization of «emotional» pseudonyms, emphasizing that these pseudonyms emphasize the content component; their emotional intensity paints a portrait of the author's personality, emphasizing his feelings, states, character traits; more precisely, the image of the author's personality that he wanted to demonstrate by choosing a particular pseudonym.

Keywords: pseudonyms of Ukrainian authors, emotions, mood, psychological state, character traits.

Додаток¹

1. Псевдоніми, що акцентують емоції, настрої

1.1. «Мінорні»

Аврущенко Володимир Ізраїлович: Грустний
 Аров Максим: Скорбний Юрій
 Бачинський Юліан Олександрович: Сумний
 Бобрів-Муратов Василь Петрович: Смутний Василь
 Верига Василь Іванович: Журбенко Василь; *Цікавий Василь*
 Волошенко: Журба Ст.
 Волошин (Волошинов) Олександр Федорович: Журба
 Галевич Валентин Олександрович: *Доля В.*; Сумний; *Хмурий*
 Голуб Василь Максимович: Журливий
 Гордієвська Олена Оттівна: Журлива О.
 Гордієвський Михайло Іванович: Журливий Михайло
 Грабовський Павло Арсенович: Журба Павло
 Грищенко Кузьма Іванович: Журба Олесь
 Домбровська Галина Маврикіївна: Журба Галина
 Дорошенко Володимир Вікторович: Журба Вол.
 Журавський Йосип: Журба Іос.
 Залеський Осип Степанович: Жалоба Осип
 Коваленко Григорій Андрійович: *Самотній Гриць*; Смутний Гр.

¹ Курсивом виділено псевдоніми, які належать до іншої групи чи підгрупи.

Коваленко Олександр Михайлович: Журбенко Олекса
 Коваль Дмитро Якович: Журба Д.
 Котова Олена Костівна: Журлива Олена
 Крип'якевич Іван Петрович: Невеселий Ів.
 Крушельницький Антін Володиславович: Журбенко Л.; *Спокійнень-
 кий*
 Ланський А.: Печальний
 Лукіянович Денис Якович: Журбенко Л.
 Лютницький Антін Улянович: Обурений; *Хмурий*
 Марцинюк (Марценюк) Андрій: Сумовитий Грицько
 Плющ Олексій Львович: Смутненко
 Самійленко Володимир Іванович: *Самотній Я.*; Смутний; Сумний Л.
 Сергієвський Василь: Смуток В.
 Сич Яків Омелянович: Журбенко; *Поміркований*
 Скрипников Пантелеймон Терентійович: Журба Павло
 Сосюра Володимир Миколайович: Сумний
 Стебницький Петро Януарійович: Смуток Павло
 Угрюмов Семен Макарович: Сумний Семен
 Цинковський Іван: Страх Іван
 Шатульський Матвій Миронович: Журба Карпо

1.2. «Мажорні»

Барничка Петро: Веселяк
 Кандиба Олександр Іванович: Веселий Іван
 Луценко Андрій: Веселий Андрій

2. Псевдоніми, що описують психологічний стан

2.1. «Позитивні»

Бутич Іван Лукич: Вільний Іван; *Недоля Іван*
 Венгжин Микола Іванович: Безгрішний М.; *Вірний Микола; Вірний
 Тарас*
 Волчков Володимир Микитович: Вільний Володимир
 Гаврилюк Олександр Якимович: Вольний О.
 Галевич Валентин Олександрович: Доля В.; *Сумний; Хмурий*
 Горальчук Кирило Васильович: Коханий К.
 Гринько Дмитро Григорович: Вільний М.
 Климишин Микола: Недобитий; Непоборний
 Коваленко Григорій Олексійович: Вільний К.; *Недоля Олекса*
 Ладан Павло Степанович: Недобитий
 Лебедь Микола: Вільний
 Лотоцький Олександр Гнатович: Любенький О.
 Одарченко Петро Васильович: Вільний П.

Тарновський Микола Миколайович: Вільний М.
Храпливий Євген-Спиридон Васильович: Бувалий Тиміш
Шевелюк Г. Н.: Коханий Г.

2.2. «Негативні»

Арабажин Костянтин (Кость) Іванович: Недоля Кость
Афанасьєв (Атанасієв) Олександр Степанович: Недолин А.
Бердяєв Сергій Олександрович: Одинокий С.
Будзиновський В'ячеслав Титович: Недоля В.
Бутич Іван Лукич: *Вільний Іван*; Недоля Іван
Введенська Наталія Андріївна: Недоля Юрко
Головчук Павло Андрійович: Бездольний Панас
Гончаренко Лукіан Володимирович: Недоля Леонід
Грузький О.: Самотній
Єрмолаєв Яким Павлович: Самотній Яким
Забожко Сергій: Обездолений С.
Івженко О. Р.: Безталанний
Канюк Сергій Іванович: Недоленко
Керча Юрій-Іван Юрійович: Горемыка Ваня
Коваленко Григорій Андрійович: Самотній Гриць; *Смутний Гр.*
Коваленко Григорій Олексійович: *Вільний К.*; Недоля Олекса
Костів Осип Миколайович: Недоля
Кочура Михайло Никифорович: Одинокий Михайло
Крупчинський Іван: Горемика Іван
Кузьмінський Олександр Станіславович: Самотній
Лободич Василь: Нещасний Василько
Мороз Данило Костянтинович: Недоля Д. К.
Павлюк Антін Пилипович: Недоля М.
Полянський Амвросій (світське: Олександр Олексійович): Недолєв
Пономарьов Степан Іванович: Одинокий
Рибак Володимир: Самітний Володимир
Романченко Іван Савич: Доходяга Ів.
Ротач Петро Петрович: Самотній Петро
Самійленко Володимир Іванович: Самотній Я.; *Смутний*; *Сумний Л.*
Тарасенко Іван Васильович: Н. Е. Вільний; Невільний І.
Ходоровський І. С.: Бездольний І. С.
Шваб Павло Гаврилович: Недоля Павло
Якубовський Ксенофонт: Недоленко Кс.
Якубчук К.: *Гучний К.*; *Жвавий К.*; *Завзятий К.*; *Згода*; Самотній;
Сваволя К.; *Шумливий К.*
Янкевич-Сапіга І. Я.: Бездольний Ів.

3. Псевдоніми, що акцентують риси характеру

3.1. «Позитивні»

Андрієвський Олексій Олександрович: Ласкавий О.
 Бачинський Олександр Гаврилович: Миролоб; Правдолюб
 Блажунь Пантелеймон Миколайович: Вірний
 Бурова Ольга Юріївна: Верная Анастасія
 Величковський Нестор: Романтичний Грицько
 Вельма Микола Григорович: Одвертий Пилип
 Венгжин Микола Іванович: *Беззріиний М.*; Вірний Микола; Вірний
 Тарас
 Венглинський Лев: Правдолюбєць Кость Л.
 Верига Василь Іванович: *Журбенко Василь*; Цікавий Василь
 Верхратський Іван Григорович: Іван Правдолюб з Боднарова; Прав-
 долюб Петро
 Геппенер Микола Володимирович: Обачний М.
 Гехтер Мендель Гецькович-Беркович: Оптиміст
 Гординський Святослав-Юрій Ярославович: Дружній С.
 Грушевський Михайло Сергійович: Оптиміст
 Гуковський Ігор Федорович: Небайдужий Остап
 Ѓжицький Володимир Зенонович: Мрія
 Давидов Борис Дмитрович: Вірний Богдан
 Дужинський Веніамін Михайлович: Мрійник
 Елланський Василь Михайлович: Мрійник; *Прозоза Валер*
 Заклинський Богдан (Теодор) Романович: Правдолюб О.
 Іваненко Дмитро Олексійович: Спокійний
 Ільницький Василь Степанович: Мудрагель Василько
 Камінський Йосип (Іосиф) В.: Правдолюбєць
 Карант Гірш Нухим-Лейбов: Бадьорий
 Карбулицький Ілярій Іванович: Об'єктивний
 Кліщ Іван: Галянтний
 Коновалець Євген Михайлович: Мудрий
 Косач Михайло Петрович: Обачний Михайло
 Косак Еміліян (світське: Ілля Васильович): Правдолюбь
 Крушельницький Антін Володиславович: *Журбенко Л.*; Спокійнень-
 кий
 Куліш Пантелеймон Олександрович: Небрєха Панько; *Необачний П.*
 Лазорик Федір Семенович: Смуткожер Іван
 Лепкий Богдан Сильвестрович: Незлобивий; *Тихий Петро*
 Матушевський Федір Павлович: Оптиміст; Чулий Ф.
 Мекелита (Микелита) Данило Федорович: Щирий
 Мирон Дмитро: Мудрий

Михалевич (Михайлевич) Панас Іванович: Обережний
 Пахаревський Леонід Андрійович: *Мечтатель*; *Ніякий*; Чулий Л.;
 Щирий М.
 Пеценюк Анастасія Михайлівна: Вірна Антоніна
 Підгірський Олег: Вірний Славко
 Скарженівський Дмитро: Завзятий
 Тянячків Данило Іванович: Обачний О.
 Французенко (Французенко) Микола Олександрович: Вірний Мико-
 ла
 Хитько (Хитьков, Хитків) Микола Олексійович: Надійний Микола
 Черкасенко Спиридон Феодосійович: *Скептик*; Спостережливий;
 Щирий Я.
 Шаварин Микола Михайлович: Справедливий М.
 Якубчук К.: *Гучний К.*; *Жвавий К.*; *Завзятий К.*; *Згода*; *Самотній*;
Сваволя К.; *Шумливий К.*

3.2. «Негативні»

Аркас Микола Миколайович: Необачний
 Биковець Михайло Миколайович: Моторошний; Невіра Харитон
 Бурячок (Бурачок) Іван Мартинович: Невір
 Бутенко Василь Онисимович: Хмурий Василь
 Ваврук Василь Олексійович: Хмурий
 Галевич Валентин Олександрович: *Доля В.*; *Сумний*; Хмурий
 Данилевський Григорій Петрович: Скоробреха
 Елланський Василь Михайлович: *Мрійник*; Проноза Валер
 Куліш Пантелеймон Олександрович: *Небреха Панько*; Необачний П.
 Лютницький Антін Улянович: *Обурений*; Хмурий
 Марченко Іван Олексійович: Похмурий Іван
 Микитенко Іван Кіндратович: Похмурий А.
 Панів Андрій Степанович: Невіра Андрій
 Плевако Микола Антонович: Похмурий М.
 Ситник Михайло Васильович: Хмурий Майк
 Стебельський Богдан Ілліч: Хмурович Остап
 Сушко Ігор: Хмурий
 Шаповал Микита Юхимович: Понурий М.
 Якубчук К.: *Гучний К.*; *Жвавий К.*; *Завзятий К.*; *Згода*; *Самотній*;
Сваволя К.; *Шумливий К.*

3.3. «Нейтральні»

Андрійчук (Андрейчук) Михайло Миколайович: Тихесенький
 Білецький Василь: Вбагливий
 Білецький Іван Осипович: Тиходум Іван; Тиходум Павло

Бордейний (Бурдейний) Іван Іфтодійович: Задума Осип; Задума Петро

Глібов Леонід Іванович: Простодушний

Гузар Роман: Тихий Стефан

Дейч Олександр Йосипович: Тихий Конрад

Деркач Василь Гаврилович: Всевидячий; Сонний

Джюль Олена (дівоче: Дельгівська): Звичайна Олена

Дзюба Іван Михайлович: Скептик Хома

Дучимінська (дівоче: Решетилевич) Ольга-Олександра Василівна: Поважна О.

Іванов Андрій Петрович: Задума Андрій

Іванов Олександр Васильович: Спостерігач

Кміт Юрій: Задуманий Юрій

Костинюк Василь Васильович: Задума П.

Кузьменко Микола Лаврінович: Балакучий

Лепкий Богдан Сильвестрович: *Незлюбивий*; Тихий Петро

Маркович Дмитро Васильович: Плохий Панас [плохий – спокійний, сумирний, тихий]

Пахаревський Леонід Андрійович: Мечтатель; Ніякий; *Чулий Л.*; *Щирий М.*

Плічко Семен Климович: Невдобний Кузьма

Пуйда Василь: Тихий Василь

Савчук Георгій Н.: Тиходум Павло

Сич Яків Омелянович: *Журбенко*; Поміркований

Цисс (Цись) Олександр Данилович: Мовчій М.

Черкасенко Спиридон Феодосійович: Скептик; *Спостережливий*; *Щирий Я.*

Штанько Василь Якович: Вражливий Василь

Штілерман Наум: Тихий Наум Миронович

Якубчук К.: Гучний К.; *Жвавий К.*; *Зав'язаний К.*; *Згода*; *Самотний*; *Сваволя К.*; *Шумливий К.*

Зоряна Наконечна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0425-2064>

кандидатка наук із соціальних комунікацій,
старша наукова співробітниця Науково-дослідного інституту
пресознавства, Львівська національна наукова
бібліотека України імені В. Стефаника
(Львів, Україна)
n_zoria@ukr.net

Ольга Катола

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8819-2582>

наукова співробітниця Науково-дослідного інституту пресознавства,
Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника
(Львів, Україна)
olgakatola555@gmail.com

УДК: 070.32:655.413](477)"19"(092)

ОСИП БОДНАРОВИЧ (1895–1944): МАЛОВІДОМІ СТОРИНКИ ЖИТТЯ РЕДАКТОРА І ПУБЛІЦИСТА

DOI 10.37222/2786-7552-2024-5-7

Досліджено редакційну та публіцистичну працю Осипа Боднарівча, діяльного учасника українського пресовидавничого процесу 1920–1940-х рр. у Львові; подано окремі факти його біографії, яким не було ще приділено належної уваги. Мета статті – зафіксувати усі пресодруки, у випуску яких брав участь О. Боднарівч, визначити функції, виконвані ним у кожному з цих часописів, а також проаналізувати тематику його публікацій. Для цього було виконано низку завдань – опрацьовано довідкові джерела та спогади осіб, задіяних у пресовидавничому процесі аналізованого періоду, здійснено ретельне дослідження змісту газет і журналів, з якими міг співробітничати О. Боднарівч, опрацьовано словники псевдонімів і криптонімів, щоби встановити, як саме він міг підписуватися. Досягненню мети дослідження сприяли історичний, біографічний, аналітичний методи. Стаття є актуальною, оскільки про життя та діяльність

О. Боднарівича немає ще комплексних розвідок, а тільки принагідні згадки. Новизна статті полягає в тому, що, завдяки ґрунтовному опрацюванню джерел, вдалося не лише суттєво доповнити біографію цієї непересічної особистості, а й визначити його внесок у розвиток українського пресовидання. У результаті дослідження з'ясовано, що: О. Боднарівич був відповідальним редактором одинадцяти часописів (п'ять із них за винятком однієї сторінки дублювали матеріали «Рідної Землі»), співредагував ще чотири видання, а також низку календарів, свої статті, переклади з інших мов публікував у понад 20 пресодруках. Тематика публікацій автора – проблеми українського студентства, стан і шляхи розвитку шкільництва, громадсько-політична подієвість, рецензування нових книг та часописів, театральних вистав.

Ключові слова: Осип Боднарівич, редактор, видавець, публіцист, часопис, публікація, тематика.

Постановка проблеми. Осип Боднарівич – доволі відома постать в історії українського громадсько-політичного життя, та перш за все – на ниві пресовидання першої половини ХХ ст. Однак відомості про нього, доступні сучасному науковцю, обмежуються енциклопедичними гаслами, що не здатні охопити повну інформацію про багатогранну діяльність цієї особистості, або ж короткими згадками у спогадах його сучасників. Саме тому виникла потреба опрацювати низку періодичних видань («Діло», «Назустріч», «Новий Час», «Львівські Вісти» та ін.) та довідкових джерел з метою віднайти і проаналізувати відомості про О. Боднарівича і його статті.

Метою статті є зафіксувати усі часописи, у виданні яких (як редактор чи публіцист) брав участь О. Боднарівич, а також визначити тематику його публікацій.

Об'єкт дослідження – біографія О. Боднарівича, публікації українських часописів 1920–1940-х рр. його авторства або про нього.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Найповнішу інформацію власне про редакторський досвід О. Боднарівича на сьогодні зафіксовано в розділі «Звитяжці мистецької преси»

монографії «У полоні арту: українська мистецька преса Галичини міжвоєнного двадцятиліття» (Середа, 2023), авторка якої приділила прискіпливу увагу кожній особі, що брала активну участь у видаванні цієї преси. Для підтвердження приналежності певних статей саме цьому публіцисту значно посприяла книга «Приховані імена: словник псевдонімів та криптонімів українських авторів ХІХ–ХХІ ст.» (Брайлян, 2023). У нагоді стали дослідження «Українське видавництво у Кракові–Львові, 1939–1945» (Головата, 2010), «Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.)» (Курилишин, 2007), а також книга «Українське життя в “Генеральній Губернії” (1939–1944 рр.): за матеріалами періодичної преси» (Антонюк, 1997), систематичний покажчик змісту часопису «Назустріч» (Костюк, 1999).

Окрім того, використано низку наукових статей, серед яких виокремимо дослідження «До історії літературно-мистецького часопису “Наші дні” (1941–1944 рр.)» (Антонюк, 1993), «Преса як джерело вивчення історії українських друкованих ЗМІ (1900–1939 рр.)» (Дроздовська, 2021), «Журнал “Наші Дні” (1941–1944 рр.): Літопис українського культурного життя під окупацією» (Середа, 2024).

Виклад основного матеріалу. Народився О. Боднарівч 2 травня 1895 р. у с. Золотники на Тернопільщині у селянській родині. У 1906–1914 рр. навчався у Бережанській гімназії, де був членом і згодом керівником таємного гуртка «Молода Україна», організованого З. Кузелею (детально про цю гімназію і гурток можна дізнатися зі спогадів А. Чернецького (Чернецький, 1964), що, припускаємо, і визначило його подальші пріоритети у громадській діяльності. Згодом вступив до лав УГА, а на початку 1920-х рр. продовжив навчання в Університеті Яна Казимира у Львові. Саме у той час О. Боднарівч реалізував себе як провідник української молоді. Він очолив Українську студентську громаду, був членом «Групи української державницької молоді», з часом очолив Союз української націоналістичної молоді (Книш, 1967), яким керував до 1928 р., коли змушений був покинути посаду очільника (загал не підтримав його настійну пропозицію підтримати УНДО, членом якого він

теж був і певний період входив до центрального комітету). Подальша його доля пов'язана з редакційною та публіцистичною працею, був заступником голови (Миколи Голубця), а потім очолював Спілку праці журналістів України, яка розпочала своє існування 1941 р.

Перші згадки про О. Боднаровича як відповідального редактора та видавця віднаходимо 1924 р. у вихідних відомостях «журналу сатири і гумору» «Зиз» (Львів, 1924–1933), який впродовж усього періоду свого існування мав на меті «вколоти, щипнути, вперіщити там, де треба...» (1933. Ч. 1). У редакції цього часопису О. Боднарович пропрацював до 1927 р. Він очолив Союз української націоналістичної молоді, а також ініціював, видавав і став відповідальним редактором друкованого органу організації – «журналу націоналістичної молоді» «Смолоскипи» (Львів, 1927–1929).

«Незабаром бачимо його вже в складі редакції щоденника “Нового Часу”, де своєю невтомною працею і своїм фаховим журналістичним знанням дійшов до того, що з часом перейняв і його начальну редакцію» у 1929–1930 рр. (Редактор Осип Боднарович, 1944). Саме «Новий Час» (1923–1939) став підвалиною майбутнього потужного львівського видавничого концерну «Українська Преса» І. Тиктора. О. Боднарович також належав до кола співробітників додатка до цієї газети п. н. «Література й мистецтво», започаткованого 14 травня 1928 р. (Середа, 2003, с. 36). Зауважимо, що як публіцист він розпочав співпрацю із цим часописом набагато раніше, про що йтиметься далі. Окрім того, певний період у 1930-х рр. він був співредактором ще одного видання концерну «Українська Преса» – ілюстрованої газети «Наш Прапор» (Львів, 1932–1939).

Першого січня 1934 р. О. Боднарович почав видавати у Львові двотижневик літератури, мистецтва, науки, громадського життя «Назустріч» (1934–1938). Про історію цього видання, тематику публікацій, знову ж таки, йдеться у монографії О. Середи (Середа, 2023).

У 1937–1938 рр. разом із Ю. Шкрумеляком був редактором львівської газети «Як на долоні», у вихідних даних якої також був зазначений як видавець.

Окрім того, він співпрацював із щоденником «Діло», зокрема, у середині 1930-х рр. вів щоденну «Сторінку без політики», а «в двох останніх роках його існування (1938–1939) мав нелегкий реферат польської преси і вів частинно технічну сторінку видання» (Редактор Осип Боднарівч, 1944).

«За большевицької влади в Галичині Боднарівч уникнув якомсь щасливо переслідувань, працюючи в якійсь непомітній установі» (Редактор Осип Боднарівч, 1944), а з початком німецької окупації взяв участь в організації та редагуванні (липень–серпень 1941 р.) газети «Українські Щоденні Вісти» (Львів, 1941) (Курилишин, 2007, т. 2, с. 474–482).

Після припинення виходу «Українських Щоденних Вістей» обійняв посаду головного редактора газети «Львівські Вісти» (1941–1944), «які вів до останнього дня свого трудящого життя». Про цей період діяльності О. Боднарівча доволі скептично (можливо, не знав про «недугу серця» редактора, на лікування якої той не мав часу (Осип Боднарівч [некролог], 1944) згадує у своїх спогадах відомий мовознавець Ю. Шевельов: «... редактор її («Львівських Вістей». – З. Н., О. К.) Осип Боднарівч цілком не був зацікавлений у здобуванні нових і взагалі кваліфікованих співробітників. Хоч він мав заслуги в українській журналістиці передвоєнних років, але тепер справляв враження втомленої людини, байдужої до навколишнього» (Шевельов, 2001).

Окрім уже згаданих видань, Осип Боднарівч редагував популярний тижневик «Рідна Земля» (1941–1944), публікації якого у 1943–1944 рр. дублювалися виданням «Воля Покуття» (Коломия, 1941–1942; Львів, 1943–1944), а також часописами «Голос Підкарпаття» (Львів, 1942–1944), «Станиславівське Слово» (Станиславів, 1942 ч. 38(79)–78(119); Львів, 1942–1944), українським популярним тижневиком «Тернопільський Голос» (Львів, 1942–1944), часописом «Чортківська Думка» (Львів, 1942–1944) (відрізнялися вони лише публікаціями шостої сторінки, де подавалися місцеві новини), відповідальним редактором яких теж зазначався О. Боднарівч. Згодом, у 1944 р., в «Новій Добі» (Щоденник «Рідна Земля», 1944) читаємо про появу щоденника (насправді він виходив як півтижневик) п. н.

«Рідна Земля», відповідальним редактором якого «є відповідальний редактор усіх українських часописів, що їх видає [Українське] Видавництво» часописів і журналів для Дистрикту Галичини. Це видання зосереджувало свою увагу на висвітленні воєнних подій і змінах в міжнародній політиці (Курилишин, 2007, т. 2, с. 208–211).

За редакцією О. Боднаровича вийшли перших три числа літературно-мистецького щомісячника «Наші Дні» (Львів, 1941–1944), появу якого, стверджують джерела, ініціював саме він. У спогадах Шевельова віднаходимо відомості, що головним редактором цього журналу була Марія Струтинська, проте у самому виданні це не зазначено, а в довідковій літературі про неї згадується як про співредакторку часопису.

Інформацію газети «Діло» (1933. № 82. Рубр.: Новинки) про те, що О. Боднарович після порозуміння І. Тиктора з очільниками товариства «Луг» став редактором часопису «Вісті з Лугу», підтвердити не вдалося.

Згадка про О. Боднаровича як редактора газети «Воля Покуття» у зневажливих постах, наприклад сучасного російського журналіста В. Корнилова, відомого своїми українофобськими висловлюваннями в соціальних мережах, безперечно, свідчить про важливість цієї особистості для української нації. Редактор і публіцист упродовж життя «гордо ніс прапор української преси, кладучи завжди на першому місці добро української нації» (Остання дорога..., 1944).

Попри завантаженість редакційно-видавничою роботою, О. Боднарович віднаходив час і для написання різноматематичних матеріалів, які вміщувалися не лише в редактованих ним часописах, а й у журналі «Життя і Знання», газетах «Краківські Вісті», «Свобода» тощо. Свої тексти він підписував як власним прізвищем, так і псевдонімами чи криптонімами: Бондаренко О., Бондаренко Осип, Дніпровський О., Ельф, Б., Бодн., О. Б., О. б., о. б., Об., об., о. о. (Брайлян Н., 2023, с. 48).

Оскільки різноматематичних публікацій О. Боднаровича у різних часописах було дуже багато й охопити у статті всі їх неможливо, ми пропонуємо читачам вибірку на теми, які найчастіше його цікавили. Насамперед згадаємо матеріали, при-

свячені проблемам студентства, надруковані у «Новому Часі» (Це і те про справу допомоги українським студентам у Львові. 1927. Ч. 90; Пізнаваймо рідний край. Слово до нашої молоді на вакаціях. 1929. Ч. 83, 84; Чи акція допомоги українському студентству популярна? Загальні Збори Т-ва Прихильників Освіти у Львові. 1930. Ч. 55, 57, 58, 60, 61). Варто зазначити, що публіцист приділяв належну увагу шкільництву загалом.

Літературно-критичні матеріали про стан українського книго- та пресовидання і його проблеми – ще одна тема, яку часто аналізував публіцист (Здорове чи нездорове явище? Про нашу повітову пресу. Новий Час. 1930. Ч. 50; На наших очах твориться велике культурне діло. До появи першого зшитка «Української Загальної Енциклопедії». Новий Час. 1930. Ч. 54; Книга знання. Новий Час. 1931. Ч. 70–74; «Самоосвіта» Необхідне видавництво популярних книжочок. Новий Час. 1931. Ч. 141. Підп.: О. Б.; Перекладна література, Назустріч. 1937. № 12; Тоді і сьогодні. Чого можна довідатися з першого числа першого українського щоденника зперед п'ятдесяти літ. Діло. 1938. № 9).

О. Боднарович був автором низки рецензій як на художні твори (Наше вчора і завтра: на крайцях найновішої повісті О. Кобилянської. Назустріч. 1937. № 5), так і на наукові й науково-популярні книги (Історія Українського війська [рецензія]. Назустріч. 1936. № 23).

Оскільки О. Боднаровича у грудні 1932 р. ввели членом «надзірної ради» «Кооперативи Український Театр», він почав активно реагувати на події в театральному житті Львова, публікуючи відгуки про нові вистави, інформуючи читачів про перебіг театральних конкурсів (Дитячий театр: Нова вистава дитячого театрального гуртка школи ім. кн. Льва у Львові. Назустріч. 1937. № 8; Що приніс останній драматичний конкурс. Діло. 1937. Ч. 95. Сторінка: Театр і кіно; ін.).

Звичайно, не оминав своєю увагою О. Боднарович і громадсько-політичних тем (як-от: Народне представництво. З приводу створення блоку трьох українських партій. Новий Час. 1930. Ч. 113; Завдання моменту. Основна необхідність об'єднання національних сил. Новий Час. 1931. Ч. 1), вів мову

про «потребу національного самовиховання» (Боротьба з собою. Діло. 1938. № 8), соціальні нерівності (Для найменшого брата. Львівські вісті. 1942. № 40).

Доволі мало у часописах вміщено художніх творів О. Боднаревича. Як стверджувалося у некролозі часопису «Рідна Земля», «виснажлива редакційна праця не дозволила розвинутися його літературному таланту» (Редактор Осип Боднаревич [некролог], 1944). Нам вдалося віднайти кілька поетичних творів та оповідань, підписаних цим автором, на шпальтах журналів «Літературно-Науковий Вістник» та «Смолоскипи», газети «Новий Час», фейлетон у «Ділі». а також кілька його перекладів. Усі переклади художніх творів, здійснені О. Боднаревичем, подано в бібліографічному покажчику «Чужомовне письменство на сторінках західноукраїнської преси (1914–1939)» (Чужомовне письменство..., 2003).

Звичайно, не минулося і без суперечок між редакціями різних часописів, зокрема й очолюваними О. Боднаревичем, що публікувалися не лише у періодиках, які брали участь у певному конфлікті. Так, у газеті «Діло» читаємо «Заяву» Р. Голіяна, Л. Лепкого та Р. Пашківського про полеміку між О. Боднаревичем та І. Кедрином у «висліді часопису “Наш прапор”» (1933. № 23); через карикатури у ч. 37–40, 42 О. Боднаревич і Ю. Шкрумеляк внесли скаргу у раду ТОПЖ на часопис «Комар» та його редактора Е. Козака, на яку отримали офіційну відповідь від товариства, що «редакція “Комаря” не мала підстави дескредитувати їх національно і що цього роду методи сатири є образливі та недопускальні» (Полагода одного спору... 1937). До речі, про ці карикатури йшлося і в інших виданнях (Як на долоні. 1937. № 18).

Помер Осип Боднаревич, «людина, сповнена невсипущої творчої енергії, сповнена сили і мужности» (Лінчевський Г., 1944), 27 червня 1944 р. Некрологи опублікували більшість часописів, до видання яких він був причетний, і не тільки. За доволі короткий період своєї діяльності – прожив лише 49 років, він був відповідальним редактором одинадцяти часописів (п'ять з них за винятком однієї сторінки дублювали матеріали «Рідної Землі»), співредагував чотири видання, а свої статті

публікував у понад 20 пресодруках, був редактором низки календарів.

Література

Антонюк, Н. В. (1993). До історії літературно-мистецького часопису «Наші дні» (1941–1944 рр.). *Українська періодика: історія і сучасність*: тези доп. і повід. Всеукр. наук.-теорет. конф. (9–10 грудня 1993 р.), 87–90. Львів.

Антонюк, Н. В. (1997). *Українське життя в «Генеральній Губернії» (1939–1944 рр.): за матеріалами періодичної преси*. Львів.

Брайлян, Н. (2023). *Приховані імена: словник псевдонімів та криптонімів українських авторів XIX–XXI ст.* Львів.

Головата, Л. (2010). «Українське видавництво» у Кракові–Львові, 1939–1945: бібліогр. довід. Т. 1: Книжки й аркушеві видання. Київ: Критика.

Дроздовська, О. (2021). Преса як джерело вивчення історії українських друкованих ЗМІ (1900–1939 рр.). *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*, 11(29), 142–169. Львів. DOI: [https://doi.org/10.37222/2524-0331-2021-11\(29\)-8](https://doi.org/10.37222/2524-0331-2021-11(29)-8).

Кедрин, І. (1976). *Життя – події – люди: спомини і коментарі*. Нью Йорк.

Книш, З. (1967). *Далекий приціл. Українська військова організація в 1927–1929 роках*. Торонто.

Костюк, С. П. (1999). «Назустріч», 1934–1938: системат. покажч. змісту. Львів.

Курилишин, К. (2007). *Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.): іст.-бібліогр. дослідж.: у 2 т.* Львів.

Лінчевський, Г. (1944). Незабутній образ [некролог]. *Львівські Вісті*, 157.

Осип Боднарівч [некролог] (1944). *До перемоги*, 27.

Остання дорога ред. О. Боднарівча [некролог] (1944). *Львівські Вісті*, 151.

Полагода одного спору. Комунікат ради Товариства письменників і журналістів ім. І. Франка (1937). *Діло*, 273.

Редактор Осип Боднарівч [некролог] (1944). *Нова Доба*, 30(153).

Редактор Осип Боднарівч [некролог] (1944). *Рідна Земля*, 32.

Середа, О. (2023). *У полоні арту: українська мистецька преса Галичини міжвоєнного двадцятиліття: монографія*. Львів.

Середа, О. (2024). Журнал «Наші Дні» (1941–1944 рр.): Літопис українського культурного життя під окупацією. *Пресознавство*, 4, DOI: <https://doi.org/10.37222/2786-7552-2024-4-6>.

Чернецький, А. (1964). *Спомини з мого життя*. Лондон.

Чужомовне письменство на сторінках західноукраїнської преси (1914–1939) (2003), 74, 86, 89, 90, 116, 124, 129, 160. Львів.

Шевельов, Ю. (2001). *«Я, мені, мене... (і довкруги)»*: спогади: у 2 т. Нью-Йорк; Харків: Видавництво часопису «Березіль», Видавництво М. П. Коць.

Щоденник «Рідна Земля» (1944). *Нова Доба*, 27.

References

Antoniuk, N. V. (1993). Do istorii literaturno-mystetskoho chasopysu «Nashi dni» (1941–1944 rr.) [To the history of the literary and artistic magazine «Nashi dni» (1941–1944)]. *Ukrainska periodyka: istoriya i suchasnist: tezy dop. i povid. Vseukr. nauk.-teoret. konf. (9–10 hrudnia 1993 r.)*, 87–90. Lviv [in Ukrainian].

Antoniuk, N. V. (1997). *Ukrainske zhyttia v «Heneralnyi Hubernii» (1939–1944 rr.): za materialamy periodychnoi presy* [Ukrainian life in the General Government (1939–1944): according to the materials of the periodical press]. Lviv [in Ukrainian].

Braylian, N. (2023). *Prykhovani imena: slovnyk psevdonimiv ukraïnskykh avtoriv XIX–XXI st.* [The hidden names: a dictionary of Ukrainian authors's pseudonyms of the 19th-21st centuries]. Lviv [in Ukrainian].

Chernetskyi, A. (1964). *Spomyny z moho zhyttia* [Memories from my life]. London [in Ukrainian].

Chuzhomovne pysmenstvo na storinkakh zakhidnoukraïnskoï presy (1914–1939) [Foreign Language Writing in the Western Ukrainian Press (1914–1939)] (2003). 74, 86, 89, 90, 116, 124, 129, 160. Lviv [in Ukrainian].

Drozdovska, O. (2021). Presa yak dzherelo vyvchennia istorii ukraïnskykh drukovanykh ZMI (1900–1939 rr.) [The press as a source for studying history of the ukrainian print media (1900–1939s)]. *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho instytutu presoznavstva*, 11(29), 142–169. Lviv [in Ukrainian]. DOI: [https://doi.org/10.37222/2524-0331-2021-11\(29\)-8](https://doi.org/10.37222/2524-0331-2021-11(29)-8).

Holovata, L. (2010). *«Ukrainske vydavnytstvo» u Krakovi–Lvovi, 1939–1945* [«Ukrainian Publishing House» in Krakow–Lviv, 1939–1945]: bibliohr. dovid. T. 1: Knyzhky y arkushevi vydannia. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].

Kedryn, I. (1976). *Zhyttia –podii – liudy: spomyny i komentari* [Life – Events – People: Memories and Comments]. Niu York [in Ukrainian].

Knysh, Z. (1967). *Dalekyi prytsil. Ukrainska viiskova orhanizatsiia v 1927–1929 rokakh* [Long-range sight. Ukrainian military organization in 1927–1929]. Toronto [in Ukrainian].

Kostiuk, S. P. (1999). «Nazustrich», 1934–1938 [«Nazustrich», 1934–1938]: systemat. pokazhch. zmistu [in Ukrainian].

Kurylyshyn, K. (2007). *Ukrainska lehalna presa periodu nimetskoj okupatsii (1939–1944 rr.)* [Ukrainian legal press during the period of German occupation (1939–1944)]: ist.-bibliohr. doslidzh.: u 2 t. Lviv [in Ukrainian].

Linchovskyi, H. (1944). Nezabutnii obraz [nekroloh] [An unforgettable image [obituary]. *Lvivski Visti*, 157 [in Ukrainian].

Ostannia doroha red. O. Bodnarovycha [nekroloh] [The final journey of editor O. Bodnarovych [obituary]. (1944). *Lvivski Visti*, 151 [in Ukrainian].

Osyp Bodnarovych [nekroloh] [Osyp Bodnarovych [obituary] (1944). *Do peremohy*, 27. Lviv [in Ukrainian].

Polahoda odnogo sporu. Komunikat rady Tovarystva pysmennykiv i zhurnalistiv im. I. Franka [Settlement of a single dispute. The Council of the I. Franko Society of Writers and Journalists Communiqué] (1937). *Dilo*, 273 [in Ukrainian].

Redaktor Osyp Bodnarovych [nekroloh] [Editor Osyp Bodnarovych [obituary]. (1944). *Nova Doba*, 30 (153) [in Ukrainian].

Redaktor Osyp Bodnarovych [nekroloh] [Editor Osyp Bodnarovych [obituary]. (1944). *Ridna Zemlia*, 32 [in Ukrainian].

Sereda, O. (2023). *U poloni artu: ukrainska mystetska presa Halychyny mizhvoiennoho dvadtsiatylittia* [Captive to art: the ukrainian art press of Galicia in the interwar period]: monohrafiia. Lviv [in Ukrainian].

Sereda, O. (2024). Zhurnal «Nashi Dni » (1941–1944 rr.): Litopys ukrainskoho kulturnoho zhyttia pid okupatsiieiu [The magazine «Nashi dni» (1941–1944): chronicle of ukrainian cultural life under occupation]. *Presoznavstvo*, 4 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.37222/2786-7552-2024-4-6>.

Shchodennyk «Ridna Zemlia» [Diary «Ridna Zemlia»]. (1944). *Nova Doba*, 27 [in Ukrainian].

Shevelov, Yu. (2001). «Ja, meni, mene... (i dovkruih)»: spohady [«I, for me, of me... (and around)»: memoirs]: u 2 t. Niu-York; Kharkiv: Vydavnytstvo chasopysu «Berezil», Vydavnytstvo M. P. Kots [in Ukrainian].

Zoriana Nakonechna

PhD in Social Communications,
Senior Researcher of the Research Institute for Press Studies
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
(Lviv, Ukraine)

Olha Kalola

Research Fellow of the Research Institute for Press Studies
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
(Lviv, Ukraine)

OSYP BODNAROVYCH (1895–1944): LITTLE-KNOWN ASPECTS OF AN EDITOR AND PUBLICIST'S LIFE

This study examines the editorial and journalistic contributions of Osyp Bodnarovych, a prominent figure in Ukrainian press and publishing in Lviv during the 1920s and 1940s. It also highlights previously overlooked aspects of his biography.

The purpose of the article is to document all periodicals O. Bodnarovych contributed to, identify his roles in each publication, and analyze the themes of his works.

To achieve this, several tasks were undertaken: reference sources and memoirs of individuals involved in the press and publishing process during the analyzed period were reviewed; a thorough study of the content of newspapers and magazines with which O. Bodnarovych might have collaborated was conducted; and dictionaries of pseudonyms and cryptonyms were examined to determine the ways he may have signed his works.

The historical, biographical, and analytical methods contributed to achieving the goal of the research.

The article is relevant because there are no comprehensive studies on the life and activities of O. Bodnarovych, only incidental mentions. The novelty of the article lies in the fact that, through thorough examination of sources, it has been possible not only to significantly supplement the biography of this remarkable individual but also to determine his contribution to the development of Ukrainian press publishing.

As a result of the research, it was found that O. Bodnarovych was the responsible editor of eleven periodicals (five of them, except

for one page, duplicated the materials of «Ridnia Zemlia»), co-edited four more publications, and also worked on several calendars. His articles and translations from other languages were published in over 20 periodicals.

The topics of his publications included issues of Ukrainian student life, the state and development of schooling, socio-political events, as well as reviews of new books, periodicals, and theatrical performances.

Keywords: Osyp Bodnarovych, editor, publisher, publicist, periodical, publication, themes.

Ольга Терещук

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1469-5742>

наукова співробітниця Науково-дослідного інституту пресознавства,
Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника
(Львів, Україна)
otereshchuk@ukr.net

УДК: 070(477)"19"(092)

**ЖУРНАЛІСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
ОПАНАСА ШЕВЧУКЕВИЧА
В ЩОДЕННИКУ «ЧАС» (ЧЕРНІВЦІ, 1932–1939 рр.)**

DOI 10.37222/2786-7552-2024-5-8

Розкрито журналістський доробок українського лікаря, скульптора, літератора, бібліофіла, громадсько-культурного діяча, публіциста і кореспондента чернівецької суспільно-політичної щоденної газети «Час» Опанаса Шевчукевича у 30-х рр. ХХ ст. Метою статті було висвітлити особливості журналістської праці Опанаса Шевчукевича в чернівецькому щоденнику «Час» зазначеного періоду, з'ясувати жанрові форми його публіцистики, окреслити їх проблемно-тематичні напрями. Для досягнення мети було виконано низку завдань – виокремлено та систематизовано публікації досліджуваного автора, проаналізовано їх проблемно-тематичну складову та авторський стиль. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше системно проаналізовано його постать як журналіста, що досі не була предметом окремого дослідження, визначено особливі прикмети журналістської діяльності О. Шевчукевича крізь призму чернівецького щоденника «Час», укладено реєстр публікацій його авторства, віднайдених на сторінках газети, більшість із яких не була в науковому обігу. У статті використано як загальнонаукові, так і спеціальні методи, які дали змогу досягти запланованої мети: прес-кліпінг (виокремлення публікацій досліджуваного автора в заявленому пресодруці), аналітичний та описо-

вий (розкрито тематико-проблемні пріоритети аналізованих матеріалів), бібліографічний (укладено реєстр публікацій журналіста для подальшого аналізу). Підсумовано, що проблемно-тематичний діапазон його публікацій засвідчує вагомий внесок у популяризацію серед українського населення Буковини основ медичних знань, здорового способу життя, а також української культури, зокрема театрального і музичного рухів у Чернівцях міжвоєнного періоду. З'ясовано, що для Шевчукевича-рецензента характерним є аналіз вистав крізь літературну призму, водночас ідейно-етична складова є пріоритетною. Наголошено на потребі окремого ґрунтовного дослідження журналістського набутку О. Шевчукевича різних періодів.

Ключові слова: Опанас Шевчукевич, газета «Час», Чернівці, журналістська діяльність, стаття, рецензія.

Постановка проблеми. Ґрунтовне вивчення біографій українських журналістів нині перебуває на порядку денному науковців-журналістикознавців. «Дедалі більшої актуальності набувають дослідження, що розкривають багатогранність людей, які були безпосередніми творцями чи учасниками медійного процесу кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.» (Середа, 2021, с. 367). У нашій історії є ще чимало постатей – лікарів, митців, науковців, державних діячів та ін., які своїм життям та діяльністю зробили вагомий внесок у розбудову духовного життя свого народу, однак окремі сторінки їх багатогранного таланту досі залишаються нерозкритими.

Опанас Шевчукевич (1902–1972) – український лікар, скульптор, поет і графік, бібліофіл належить до плеяди українських митців, які визначальним чином вплинули на розвиток національної культури, не лише реалізуючись у мистецькій сфері, а й беручи участь у просвітницькій роботі серед українського народу, зокрема за посередництвом преси.

Будучи родом із селянської незаможної сім'ї, він прагнув допомагати нужденним, здобувши медичну освіту європейського рівня у Берліні та Франкфурті, де став доктором

медицини. Як скульптор розвинувся під впливом німецького експресіонізму, став автором понад двох тисяч скульптур, безлічі графічних творів і малюнків, віршів, статей. Наприкінці 1931 р. повернувся на Буковину, відкрив лікарську практику у Чернівцях, досліджував народну медицину, продовжував творити та влився в український громадський рух, намагався зберегти свою ідентичність, розвивати культуру та дбати про піднесення рівня освіти та культури серед буковинців в умовах бездержавності, жорсткого політичного тиску румунського окупаційного уряду.

Метою дослідження є з'ясувати особливості журналістської праці Опанаса Шевчукевича в чернівецькому щоденнику «Час» зазначеного періоду, з'ясувати жанрові форми його публіцистики, окреслити їх проблемно-тематичні напрями.

Об'єкт дослідження – журналістські публікації Опанаса Шевчукевича на сторінках газети «Час» у 1932–1939 рр., а *предмет* дослідження – їх проблемно-тематичні та жанрові аспекти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Постать Опанаса Шевчукевича є об'єктом дослідження у низці наукових розвідок, автори яких зосередили свою увагу на викладі основної інформації про його життєвий та мистецький шлях. Творчий доробок скульптора висвітлюють такі дослідники: Л. Дрофань (Дрофань, 2013), С. Карачко (Карачко, 2013), С. Майданська (Майданська, 2016), І. Міщенко (Міщенко, 2011), І. Москалюк (Москалюк, 2002). Зокрема, Л. Дрофань у статті «Опанас Шевчукевич – знаний і незнаний буковинський митець» також охарактеризувала поезію митця як «різножанрові, різностилістичні, з багатою тропікою, в яких прочитуються мотиви народних дум і пісень» (Дрофань, 2013, с. 30). Найбільший внесок у вивчення життєвого та творчого шляху митця здійснила мистецтвознавиця Т. Дугаєва. У своїх дослідженнях вона охарактеризувала мистецькі та світоглядні засади творчості митця, а також зацентрувала його мистецький доробок як майстра малих скульптурних форм, самобутнього художника-примітивіста (Дугаєва, 1992; Дугаєва, 1993; Дугаєва, 2001; Дугаєва, 2002а; Дугаєва, 2005;

Дугаєва, 2012; Дугаєва, 2019). У її монументальному дослідженні «Скульптор, доктор медицини Опанас Шевчукевич» подано уривки з рукописного щоденника Шевчукевича, хроніку його життя, вміщено безліч фотокопій робіт митця, укладено список основних його робіт у скульптурі й графіці та подано перелік публікацій (Дугаєва, 2002b).

У той же час діяльність О. Шевчукевича в царині журналістики досі не вивчено. Дослідники не аналізували його статті й рецензії, вміщені у пресі, а лише зафіксували окремі згадки про них. Спробу укладення реєстру публікацій здійснила у вищезгаданій книзі Т. Дугаєва, проте цей список неповний, у ньому лише кілька статей і рецензій.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше визначено особливі прикмети журналістської діяльності О. Шевчукевича крізь призму чернівецького щоденника «Час», окреслено проблемно-тематичні особливості його публікацій у зазначеному часописі, у додатку до цієї статті подано реєстр журналістських текстів, віднайдених на сторінках газети, більшість із яких не були в науковому обігу.

Методи дослідження. У статті використано як загальнонаукові, так і спеціальні методи, які дали змогу досягти запланованої мети: прес-кліпінг (виокремлення публікацій досліджуваного автора в заявленому пресодруці), аналітичний та описовий (розкрито тематико-проблемні пріоритети аналізованих матеріалів), бібліографічний (укладено реєстр публікацій журналіста для подальшого аналізу).

Виклад основного матеріалу. Обставини національного буття на Буковині під румунською окупацією 20–30-х рр. ХХ ст. спонукали українських інтелектуалів – представників усіх царин суспільного життя – займати активну громадянську позицію, долучатися до просвітницької роботи, доносити важливі думки та ідеї через шпальти національних газет і журналів.

Співпраця О. Шевчукевича із чернівецьким щоденником «Час» (1928–1940) розпочалася у 1932 р. та тривала до 1939 р. Жанрову палітру публіцистики О. Шевчукевича, опублікованої на сторінках часопису, становлять стаття,

рецензія, нарис, огляд, що інформували про актуальні українські культурні події, перш за все на Буковині.

О. Шевчукевич як лікар використовував нетрадиційні методи «природного» лікування (голодотерапія, фітотерапія, гідротерапія) й успішно їх застосовував на практиці, а в щоденнику друкував науково-популярні статті, в яких роз'яснював методи лікування, що базувалися на доказовій та народній медицині (Декілька міркувань щодо весняного лікування. 1939. Ч. 3000–3001, 15–16 квіт. С. 3; Шкідливий вплив курення на орган травлення. 1939. 21 груд. та ін.).

Розмірковуючи про нерозривність існування «безконечної» природи та людини в ній, лікар стверджував, що всі зміни, які настають у природі, відбиваються і на людині, як природа змінюється, так і в людському організмі відбувається переміна. Через те «в самій природі треба шукати за засобами й способами, що до хворіб не допускають». Розвиваючи вчення Гіпократата, який вважав, що легше хворобам запобігти, ніж їх лікувати, автор називав серед превентивних заходів раціональне харчування («відповідне відживлення»), піст, сонце, повітря, воду, рух, відпочинок і веселий настрій. (Природолікування (Напрями його в давнині і в сучасному лікуванні). 1939. Ч. 3038–3039, 3–4 черв. С. 3).

У статтях медичної тематики О. Шевчукевич пропагував здоровий спосіб життя, наголошував на негативному впливі куріння, алкоголю, ознайомлював із основами гігієни та першої медичної допомоги. Доктор медицини особливо акцентував згубний вплив алкоголю на репродуктивну систему, зниження тривалості життя та добробут. Він застерігав українців, що алкоголь веде до економічного зубожіння та морального падіння, пропонував спрямовувати кошти «на позиточні і культурні цілі», бо це шлях до «багатства, до значіння, до волі!» (П'янство і тверезість. 1937. Ч. 2346, 3 січ. С. 3).

У статтях О. Шевчукевича про лікарські рослини, вміщених на шпальтах «Часу», назви рослин подано кількома мовами – українською, латинською, німецькою та румунською із наведенням синонімів, описано їх ботанічну ха-

рактеристику, цілющі властивості, використання людством у різні історичні епохи, покази та методи їх застосування у медицині, способи вживання. З метою зацікавити читача, автор подавав цікаві повір'я і традиції, пов'язані з цим (Васильок. 1938. Ч. 2914, 25 груд. С. 6; Верба. 1939. Ч. 2999, 14 квіт. С. 3; Ч. 3011, 28 квіт. С. 3).

Серед першочергових завдань українські медики називали санітарно-просвітню роботу, необхідність піднесення освітнього й культурного рівня буковинських українців. Серія статей, яка друкувалася у щоденнику впродовж п'яти місяців 1939 р. п. н. «Курс гігієни та першої помочі в наглих випадках», – це зреферовані О. Шевчукевичем доповіді, виголошені різними лікарями (В. Гузарем, Є. Кобринським, Є. Омельським, О. Шевчукевичем, І. Филиповичем) на одноіменному курсі, влаштованому буковинським товариством «Жіноча громада» при допомозі «Лікарської поради» у Чернівцях на початку 1939 р. Курс охоплював 12 лекцій на теми надання першої допомоги при різних нещасних випадках (пораненнях, отруєннях, опіках, обмороженнях, утопленні тощо), боротьби з інфекційними хворобами (тиф, дизентерія, холера, туберкульоз та ін.) і догляду за такими хворими, принципів гігієни. Дбаючи про охоплення якнайширшої аудиторії різного соціального становища, лікар подавав інформацію поетапно в доступній та водночас цікавій формі.

Хоча О. Шевчукевич назвав свій виклад «гігієна», він підійшов до цього питання значно ширше, комплексно, акцентуючи важливість ведення здорового способу життя, що є запорукою доброго самопочуття та довголіття та подав певні рекомендації: здорове харчування, перебування на свіжому повітрі, вода, фізичне навантаження, уникання шкідливих звичок, «позитивне думання» тощо. «Найпевнішою охороною перед зараженням є завше якнайбільша чистота, здорові умовини життя, мірність у всьому, здорове думання і ще раз чистота, тілесна і душевна чистота!», – наголосив лікар (Курс гігієни та першої помочі і в наглих випадках. 1935. Ч. 1899, 3 лип. С. 3).

Публікаціям О. Шевчукевича притаманний філософський підхід: ідеї єдності світу, гармонізації людини і природи. Він пов'язував цю суголосність із сезонними циклами та природними явищами, вважаючи, що людина, як частина природи, повинна дотримуватися її законів. У філософській системі автора саме принцип гармонії потрактований як заорука людського щастя. О. Шевчукевич вказував на руйнівну діяльність людства, що провокує дисбаланс у природі, а ключ до щастя людини вбачав у «рівновазі душі». На гадку автора статей, у медицині людину не можна розглядати окремо від «безконечної» природи, і «в самій природі треба шукати за засобами й способами, що до хворіб не допускають» (Природолікування (Напрями його в давнині і в сучасному лікуванні). 1939. Ч. 3039, 4 черв. С. 3). Лікар закликав буковинців до відповідальності, переконував у необхідності дбати про своє здоров'я, що є «святим обов'язком людини зокрема супроти свого народу». Він вважав, що брак рівноваги веде до хвороб, до конфліктів, до глобального дисбалансу, а «ціллю нашого життя є пізнати правду, знайти вічний спокій душі і працювати для добра загалом і для поліпшення долі всіх» (Курс гігієни та першої помочі в наглих випадках 1935. Ч. 1885, 14 черв. С. 3).

О. Шевчукевич не міг оминати увагою книгу лікаря В. Демидецького «Підручник природного лікування». Його рецензія на працю містила анотацію змісту, інформацію, де її можна придбати, оцінку місця розвідки в науковому дискурсі, рецензент відзначив її позитивний характер і вбачав необхідність «находитися в кожній українській і селянській хаті» (Підручник природного лікування. 1936. Ч. 2081. С. 3).

Шевчукевич-митець високо цінував людську працю, щире служіння своєму народові. Його перу належить нарис про Теодора Іваницького, у якому відзначено професійність, працьовитість та жертівність директора «Видавничої Спілки "Час"». Зауважимо, що автор обрамлює публікацію своїми ж поетичними рядками, присвяченими покійному другу (Теодор Іваницький (З нагоди його смерті дня 7-го лютого 1935). 1935. Ч. 1800. С. 2–3).

Співпраця журналіста зі щоденною газетою проявилася у різні роки по-різному: і як дописувача, і як кореспондента. Відгуки на різні культурно-мистецькі події у Чернівцях та околицях за його підписом зустрічаємо у щоденнику в 1932, 1933 та 1934 рр. Упродовж 1935–1936 рр. О. Шевчукевич виступав у «Часі» також як театральний і музичний критик. Очевидно, з цією метою він відвідував усі культурні події, що відбувалися в українському середовищі Чернівців. Ці публікації є дуже цінними в історіографії культурно-мистецького життя української громади міста міжвоєнного періоду, позаяк у них подано вичерпну інформацію про програми подій, виконавців, організаторів, сприйняття публіки тощо. Інколи ці матеріали забарвлені громадянським змістом, у них простежуються ідеологічні пріоритети, перш за все – глибокий патріотизм митця. О. Шевчукевич виступав за консолідацію всіх українських сил, відповідальність кожного перед своїм народом, його майбутнім, закликав до наполегливої «народної» праці, яка у своїй послідовності обов'язково приведе «до суверенної самодержавної волі» (Концерт укр. оркестри. 1936. Ч. 2077, 8 лют. С. 4).

Світоглядна позиція лікаря, журналіста, митця була основною і у рецензіях на вистави й концерти. Для нього кожна річ мала нести певний ідеологічний сенс. У театральномузичних критичних відгуках він розмірковував над значимістю мистецького продукту, його впливом на людину, зокрема зауважував: «От ця майже не зрозуміла духова магічна сила, що міститься в якійсь творі штуки, робить той твір і автора твору безсмертними. Коли твір одухотворений позитивними думками, що випливають з вічної гармонії всесвіту, це його вартість» (Наталка Полтавка (Оперета у 3-ох відслонах Івана Котляревського). 1935. Ч. 1839, 13 квіт. С. 4).

Свої погляди на значення та роль театального мистецтва як консолідууючу та культурно-виховну силу О. Шевчукевич виклав у рецензії на виставу «Волоцogi»: «Повинен наш театр без огляду на уровень духового стану глядачів виводити на сцену події з вищими ідеями, щоб тим самим виховувати публіку до вищих ідей. Цеж бо й завдання театру

– не лише виступати й чи добре чи зле там грати, але щоб глядачі винесли з театру також якусь добру науку й кращі ідеї для свого життя» (Волоцюги. 1935. Ч. 1780, 1 лют. С. 4).

Роздумуючи над завданням комедії, критик акцентував увагу на потребі її доступності, тобто розуміння публікою різних суспільних прошарків, особливо «простим людом», у якого злободення – це суцільна трагедія. Але він водночас наголошував на потребі глибшого ідейного сенсу, бо «комедія не лише на те, щоби собі отак трохи посміятись і розійтись, а щоби трохи над дечим подумати і свої блуди й похибки направити» (Театральна вистава у Вашківцях н. Чер. 1933. Ч. 1401, 30 серп. С. 3).

Рецензії О. Шевчукевича адресовані здебільшого глядачеві. Увага рецензента зосереджена на самому творі, чим він може бути цікавим саме українському глядачеві. Також автор звертав увагу на самого глядача: критикував випадки частих запізнь, невідповідну поведінку під час театрального дійства, реакцію. Йому як театральному критикові властива схильність до створення певного емоційного образу вистави чи концерту. Для підсилення емоційно-експресивного забарвлення він використовував словесні звороти, метафори: «Його голос як чародійна гуцульська сопілка потоне десь у безконечність, а він сам здається часом забуває, що рухається на цім світі, але це робить його в його ролях досить оригінальним» (Наталка Полтавка (Оперета у 3-ох відслонах Івана Котляревського). 1935. Ч. 1839, 13 квіт. С. 4); «Всі разом представляли собою гармонійну артистичну цілісність, наче картину живого намиста виложеного світлими діамантами» (Старі гріховодники. 1935. Ч. 1851, 1 трав. С. 4).

У театральних рецензіях О. Шевчукевич часто розглядав виставу, відштовхуючись від її ідейно-критичних критеріїв, соціальної функції. Аналіз драматичного твору переплітався із аналізом акторської гри. Варто зазначити, що для Шевчукевича успіх театрального дійства безпосередньо залежав від рівня літературного твору. І хоча він інколи оминав аналіз літературної основи, але при цьому високо оцінював мис-

тецький рівень вистави з огляду на майстерність акторів, командну роботу всього колективу.

Ще однією особливістю рецензій є його фахові зауваги як лікаря, як-от: «З точки погляду гігієни можна попросити театр, щоб справив для касієра мокру губку у мисочці, щоб не лизав всі марки язиком» (Вій. 1935. Ч. 2022, 28 лист. С. 3); «Просимо управу театру, щоб призначила для курящих артистів окреме місце для курення, а може ще й певний час, щоб вони бідні підчас проб і управ і в гардеробі не робили з некурящих та з себе самих буджениці – артистам потрібно більше як кому чистого воздуха!» (Бурлака. 1935. Ч. 2041, 21 груд. С. 4).

Важливу роль у публіцистичних текстах О. Шевчукевича відігравали риторичні запитання та трикрапка, за допомогою яких автор досягав емоційної близькості з аудиторією, спонукав читача до співпраці, до роздумів, як-от: «чи діти належать батькам? Хто має більше право на виховання дитини, батько чи мати?.. В кого більша сила, в чоловіка, чи в жінки?» (Батько. 1935. Ч. 1999, 1 лист. С. 4); «Брехня запровадила до загибелі... Та чи ж мусіла брехня взяти верх? Чи не було вже ніякого виходу позитивного з того положення? Правда може завше побідити і брехню і смерть...» (Брехня. 1935. Ч. 1853, 4 трав. С. 3).

Варто наголосити, що елементом авторського почерку виступав поетичний експромт у публікаціях, що міг передувати тексту чи завершувати його. У цих поезіях відображено настрої, почуття рецензента, викликані мистецькою подією, які транслюють світогляд, погляди автора на життя, явища та події.

Поетичне бачення світу й талант художника-примітивіста (спрошеність подачі, наївний символізм, відкрита безпосередність) (Дугаєва, 2019, с. 153) знайшли яскраве віддзеркалення у публіцистиці О. Шевчукевича: «Ідея вічності і позитивна думка» була «серцем і душею» кожної його діяльності, зокрема журналістської. Його слово йшло від серця, через те публіцистичні тексти наповнені ліричними відступами з філософським бекграундом митця: «Простіть

мені, добрі люди, що я відбіг від своєї властивої теми, але, як уважно все прочитаєте, то побачите, що і сказане належить до теми. Я інакше писати не міг; чим серце повне, тим і переливається... А моє серце повне любови, переповнене любовю до всіх людей, до цілої природи, до всього гарного і доброго... так і кожне наше діло повинно починатися в любові, повинно бути одухотворене любовю і закінчитися любовю» («Мошко а Опанас» (До моїх добродіїв кілька щирих слівець). 1932. Ч. 1194, 9 груд. С. 2).

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що співпраця О. Шевчукевича з часописом «Час» розкриває багатогранність його журналістського таланту. Активна публіцистична діяльність митця у щоденнику відкрила його талант просвітника, популяризатора медичних знань, театрального й музичного критика, есеїста. Світоглядні засади та моральні принципи мали безпосередній вплив на його публіцистичну творчість. Для Шевчукевича-рецензента дуже виразним залишається підхід до аналізу вистави через літературну основу, однак пріоритетним критерієм виявляється ідейно-етична складова, вихід на загальносуспільні чи мистецькі проблеми часу.

Публіцистичний доробок О. Шевчукевича заслуговує на подальшу увагу науковців і є потенційним об'єктом для більш ґрунтовних майбутніх журналістикознавчих досліджень. Серед актуальних питань – псевдоніми/криптоніми публіциста, бібліографування статей його авторства, зокрема доповнення чернівецького періоду, а також німецького та радянського. Збережено особистий архів О. Шевчукевича¹, частина якого знаходиться в особовому фонді Державного архіву Чернівецької області та у Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтва України, серед цих матеріалів наявна низка рукописів та вирізок статей із часописів.

¹ Див. Ринжук Г., Авдеев А. (2017). Особові фонди і колекції Державного архіву Чернівецької області: довідник. Чернівці; Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 295 (Шевчукевич Опанас Євгенович (1902–1972) український скульптор, художник, поет, лікар), 1922–1971 pp.

Література

Дрофань, Л. (2013). Опанас Шевчукевич – знаний і незнаний буковинський митець. *Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини*, 9, 23–50.

Дугаєва, Т. (1993). Дивосвіт експресивної пластики. *Колекціонер Буковини*, 1.

Дугаєва, Т. (2005). Європейський період творчості Опанаса Шевчукевича (1922–1931 рр.). *Українське мистецьке середовище в міжвоєнній Чехословаччині. До 80-річчя заснування Студії пластичного мистецтва*: матеріали конф. (13–14 лист. 2003), 301–305. Прага. https://web.archive.org/web/20171221125513/http://tdugaeva.webs.com/Opanas/conf_Praha.html.

Дугаєва, Т. (1992, 25 квіт.). Карпатський самородок. *Молодий Буковинець*.

Дугаєва, Т. (2001). *Мистецькі та світоглядні засади пластики Опанаса Шевчукевича (сторінками щоденників митця)*. https://web.archive.org/web/20171221132451/http://tdugaeva.webs.com/Opanas/conferenc_Kyiv.html.

Дугаєва, Т. (2012, 4 квіт.). *Митець, який мріяв «уцасливити людське життя, – стати сонцем для себе і для всіх»*. До 110-ліття від дня народження скульптора Опанаса Шевчукевича. *Версії*, 13.

Дугаєва, Т. (2019). *Мої митці. Художня культура Чернівців*. Вибрані статті й дослідження. Львів: Простір-М.

Дугаєва, Т. (2002а, 16 берез.). Опанас Шевчукевич: грані життя і творчості. *Буковинське Віче*.

Дугаєва, Т. І. (2002б). *Скульптор, доктор медицини Опанас Шевчукевич*. Чернівці: Зелена Буковина.

Карачко, С. (2013). *Опанас Шевчукевич: творчий вогонь горить у мені...* <http://faktoff.demo.cv.ua/show/news?id=393424/>.

Майданська, С. (2016). *Люблю любити любов*: статті і есе, 184–188. Житомир: Рута.

Мищенко, І. (2011). Риси експресіонізму в доробку буковинських художників першої половини ХХ століття. *Студії мистецтвознавчі*, 4(36), 115–129. Київ: ІМФЕ НАН України.

Москалюк, Л. (2002, 13 серп.). Шевчукевич: лікар, який умів творити. *Доба*, 61(236).

Середа, О. (2021). Редакційно-видавнича та журналістська діяльність Степана Дмоховського (міжвоєнний період). *Збірник праць Науково-дослідного Інституту пресознавства*, 29, 366–387. Львів. DOI: [https://doi.org/10.37222/2524-0331-2021-11\(29\)-17](https://doi.org/10.37222/2524-0331-2021-11(29)-17).

References

Drofan, L. (2013). Opanas Shevchukevych – znanyi i neznanyi bukovynskiy mytets [Opanas Shevchukevych – known and unknown Bukovyna artist]. *Suchasni problemy doslidzhennia, restavratsii ta zberezhennia kulturnoi spadshchyny*, 9, 23–50 [in Ukrainian].

Dugaeva, T. (1993). Dyvosvit ekspresyvnoi plastyky [The wonderland of expressive plastics]. *Koleksioner Bukovyny*, 1 [in Ukrainian].

Dugaeva, T. (1992, 25 kvit.). Karpatskyi samorodok [Carpathian precious stone]. *Molodyi Bukovynets* [in Ukrainian].

Dugaeva, T. (2019). *Moi myttsi*. Khudozhnia kultura Chernivtsiv. Vybrani statyi y doslidzhennia [My artists. Artistic culture of Chernivtsi]. Lviv: Prostir-M [in Ukrainian].

Dugaeva, T. (2001). *Mystetski ta svitohliadni zasady plastyky Opanasa Shevchukevycha (storinkamy shchodennykiv myttsia)* [Artistic and Worldview Principles of Opanas Shevchukevych's Plastics (through the pages of the artist's diaries)]. https://web.archive.org/web/20171221132451/http://tdugaeva.webs.com/Opanas/conferenc_Kyiv.html [in Ukrainian].

Dugaeva, T. (2012, 4 kvit.). Mytets, yakyi mriiav «ushchaslyvyty liudske zhyttia, – staty sontsem dlia sebe i dlia vsikh». Do 110-littia vid dnia narodzhennia skulptora Opanasa Shevchukevycha [Opanas Shevchukevych. An artist who dreamed of “making people's lives happy, of becoming the sun for himself and for everyone”. On the 110th anniversary of the birth of sculptor Opanas Shevchukevych]. *Versii*, 13 [in Ukrainian].

Dugaeva, T. (2002a, 16 berez.). Opanas Shevchukevych: hrani zhyttia i tvorchosti [Opanas Shevchukevych: facets of life and work]. *Bukovynske Viche* [in Ukrainian].

Dugaeva, T. I. (2002b). *Skulptor, doktor medytsyny Opanas Shevchukevych* [Sculptor Opanas Shevchukevych, MD]. Chernivtsi: Zelena Bukovyna [in Ukrainian].

Dugaeva, T. (2005). Yevropeiskyi period tvorchosti Opanasa Shevchukevycha (1922–1931 rr.) [The European period of Opanas Shevchukevych's work (1922–1931)]. *Ukrainske mystetske seredovyshche v mizhvoienii Chekhoslovachchyni. Do 80-richchia zasnuvannia Studii plastychnoho mystetstva: materialy konf. (13–14 lyst. 2003)*, 301–305. Praha. https://web.archive.org/web/20171221125513/http://tdugaeva.webs.com/Opanas/conf_Praha.html [in Ukrainian].

Karachko, S. (2013). *Opanas Shevchukevych: tvorchyi vohon horyt u meni...* [Opanas Shevchukevych: creative fire burns in me]. <http://faktoff.demo.cv.ua/show/news?id=393424/> [in Ukrainian].

Maidanska, S. (2016). *Liubliu liubyty liubov* [Love love love]: statti i ese, 184–188. Zhytomyr: Ruta [in Ukrainian].

Mishchenko, I. (2011). Rysy ekspresionizmu v dorobku bukovynskykh khudozhnykiv pershoi polovyny XX stolittia [Features of expressionism in the works of Bukovyna artists of the first half of the twentieth century]. *Studii mystetstvoznavchi*, 4(36), 115–129. Kyiv: IMFE NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Moskaliuk, L. (2002, 13 serp.). Shevchukevych: likar, yakyi umiv tvoryty [Shevchukevych: a doctor who knew how to create]. *Doba*, 61(236) [in Ukrainian].

Sereda, O. (2021). Redaktsiino-vydavnycha ta zhurnalistyska diialnist Stepana Dmohovskoho (mizhvoiennyi period) [Editorial, publishing, and journalistic activities of Stepan Dmochowski (interwar period)]. *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho Instytutu presoznavstva*, 29, 366–387. Lviv [in Ukrainian]. DOI: [https://doi.org/10.37222/2524-0331-2021-11\(29\)-17](https://doi.org/10.37222/2524-0331-2021-11(29)-17).

Olha Tereshchuk

Research Fellow of the Research Institute for Press Studies
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
(Lviv, Ukraine)

JOURNALISTIC ACTIVITY OF OPANAS SHEVCHUKEVYCH IN THE DIARY «CHAS» (CHERNIVTSI, 1932–1939)

The article reveals the journalistic work of the Ukrainian doctor, sculptor, writer, bibliophile, public and cultural figure, publicist and correspondent of the Chernivtsi socio-political daily newspaper «Chas» Opanas Shevchukevych in the 30s of the twentieth century. The purpose of the article is to highlight the features of Opanas Shevchukevych's journalistic work in the Chernivtsi daily «Chas» of the period, to find out the genre forms of his journalism, to outline their problematic and thematic directions. To achieve this goal, a number of tasks were performed: the publications of the author under study were identified and systematized, their problematic and thematic component and author's style were analyzed. The scientific novelty of the study lies in the fact that for the first time his personality as a journalist, which has not been the subject of a separate study, was systematically analyzed, the special features

of O. Shevchukevych's journalistic activity through the prism of the Chernivtsi daily «Chas» were identified, and a register of publications by him found on the pages of the newspaper, most of which were not in scientific circulation, was compiled. The article uses general scientific and special methods that made it possible to achieve the planned goal: press-clipping (highlighting the publications of the author under study in the declared press), analytical and descriptive (revealing the thematic and problematic priorities of the analyzed materials), bibliographic (compiling a register of the journalist's publications for further analysis). It is summarized that the problematic and thematic range of his publications demonstrates a significant contribution to the popularization of the basics of medical knowledge, healthy lifestyle, as well as Ukrainian culture, in particular the theater and music movements in Chernivtsi in the interwar period, among the Ukrainian population of Bukovyna. It is found that Shevchukevych the reviewer is characterized by analyzing performances through a literary prism, while the ideological and ethical component is a priority. The author emphasizes the need for a separate in-depth study of O. Shevchukevych's journalistic achievements of different periods. **Keywords:** Opanas Shevchukevych, Chas newspaper, Chernivtsi, journalistic activity, article, review.

Бібліографія віднайдених публікацій О. Шевчукевича у газеті «Час»

1932

1. Шевчукевич О. З культурно-просвітнього руху у Вашківцях. 1932. Ч. 1209, 31 груд. С. 3.
2. З поезій Опанаса Шевчукевича. Зрада. Дві блосі. 1932. Ч. 1198, 14 груд. С. 2–3.
3. Шевчукевич О., др. «Мошко а Опанас» (До моїх добродіїв кілька щирих слівцеь). 1932. Ч. 1194, 9 груд. С. 2–3.
4. [Шевчукевич О.] О. Ш. Святкування св. Николая у Вашківцях. 1932. Ч. 1199, 15 груд. С. 4.

1933

5. Шевчукевич О. Театральна вистава у Вашківцях н. Чер. 1933. Ч. 1401, 30 серп. С. 3.

6. Шевчукевич О. Шевченківське свято у Вашківцях н. Чер. 1933. Ч. 1303, 30 квіт. С. 3.

1934

7. Шевчукевич О. До самоти. 1934. Ч. 1651, 20 лип. С. 3 [вірш].
8. Шевчукевич. «Театральні усмішки». 1934. Ч. 1719, 2 лист. С. 3.

1935

9. Шевчукевич О. Батько. 1935. Ч. 1999, 1 лист. С. 4.
10. Шевчукевич О. Брехня. 1935. Ч. 1853, 4 трав. С. 3.
11. Шевчукевич О. Бурлака. 1935. Ч. 2041, 21 груд. С. 4.
12. Шевчукевич О. Вій. 1935. Ч. 2022, 28 лист. С. 3.
13. Шевчукевич О. Волоцюги. 1935. Ч. 1780, 1 лют. С. 4.
14. Шевчукевич О. Дві вистави. (при Драматичній секції товариства «Кобзар» в Чернівцях) Чорноморці і Вихованець. 1935. Ч. 1832, 5 квіт. С. 3.
15. Шевчукевич О. Довбуш. 1935. Ч. 1995, 26 жовт. С. 3.
16. Шевчукевич О. Епілог до «Брехні» Савюка. 1935. Ч. 1876, 1 черв. С. 2 [вірш].
17. Шевчукевич О. Курс гігієни та першої помочі в наглих випадках. 1935. Ч. 1885, 14 черв.; Ч. 1886, 15 черв.; Ч. 1890, 21 черв.; Ч. 1899, 3 лип.; Ч. 1904, 9 лип.; Ч. 1905, 10 лип.; Ч. 1906, 11 лип.; Ч. 1907, 12 лип.; Ч. 1910, 16 лип.; Ч. 1911, 17 лип.; Ч. 1914, 20 лип.; Ч. 1916, 23 лип.; Ч. 1921, 28 лип., Ч. 1922, 30 лип., Ч. 1925, 2 серп., Ч. 1926, 3 серп., Ч. 1927, 4 серп.; Ч. 1953, 6 верес.; Ч. 1954, 7 верес.; Ч. 1956, 10 верес.; 1957, 11 верес.; Ч. 1959, 13 верес.; Ч. 1962, 18 верес.; Ч. 1967, 24 верес.; Ч. 1968, 25 верес.; Ч. 1973, 1 жовт.; Ч. 1979, 8 жовт.; Ч. 1980, 9 жовт.; Ч. 1983, 12 жовт.; Ч. 1988, 18 жовт.; 1989, 19 жовт.; 1991, 22 жовт.; 1992, 23 жовт.
18. Шевчукевич О. Лікар по неволі. 1935. Ч. 2031, 10 груд. С. 3.
19. Шевчукевич О. Народний Концерт в пам'ять нашого Кобзаря Тараса Шевченка. 1935. Ч. 1843, С. 4.
20. Шевчукевич О. Наталка Полтавка. (Оперета у 3-ох відслонах Івана Котляревського). 1935. Ч. 1839, 13 квіт. С. 4.
21. Шевчукевич О. Старі гріхородники. 1935. Ч. 1851, 1 трав. С. 4.
22. Шевчукевич О. Сто тисяч. 1935. Ч. 1822, 23 берез. С. 4.
23. Шевчукевич О. Теодор Іваницький (3 нагоди його смерті дня 7-го лютого 1935). 1935. Ч. 1800. С. 2–3.
24. Шевчукевич О. Ювілейне Свято «Довбуша». 1935. Ч. 2023, 5 груд. С. 3.

25. Шевчукевич О. Ювілейний концерт. 1935. Ч. 1957, 17 жовт. С. 3.

1936

26. Шевчукевич О. Величавий концерт. 1936. Ч. 2055, 12 січ. С. 3–4.

27. Шевчукевич О. Відкриття театрального сезону. 1936. Ч. 2277, 9 жовт. С. 3.

28. Шевчукевич О. Іванна Синенька-Іваницька в «Запорозжі за Дунаєм». 1936. Ч. 2301, 7 лист. С. 3.

29. Шевчукевич О. Інтимний чайний вечір. 1936. Ч. 2073, 9 лют. С. 3.

30. Шевчукевич О. Концерт укр. оркестри. 1936. Ч. 2077, 8 лют. С. 4.

31. Шевчукевич О. Ой, не ходи, Грицю, та на вечерниці... 1936. Ч. 2043, 3 січ. С. 4.

32. Шевчукевич О. Підручник природного лікування. 1936. Ч. 2081. С. 3.

1937

33. Шевчукевич О. Пянство і тверезість. 1937. Ч. 2346, 3 січ. С. 3.

1938

34. Шевчукевич О., др. Васильок. 1938. Ч. 2914, 25 груд. С. 6.

35. Шевчукевич О. Зимова нічка. 1938. Ч. 2914, 25 груд. С. 5 [вірш].

36. Шевчукевич О. Різдво Христове. 1938. Ч. 2914., 25 груд. С. 4 [вірш].

37. [Шевчукевич О.] О. Ш. Український Великодній базар 1938 р. 1938. Ч. 2738, 19 трав. С. 3.

1939

38. Шевчукевич О., др. Верб. 1939. Ч. 2999, 14 квіт. С. 3; Ч. 3011, 28 квіт. С. 3.

39. Шевчукевич О., др. Декілька міркувань щодо весняного лікування. 1939. Ч. 3000, 15 квіт, 3001, 16 квіт. С. 3.

40. Шевчукевич О., др. Природолікування (Напрями його в давнині і в сучасному лікуванні). 1939. 27 трав.; Ч. 3038–3039, 3–4 черв. С. 3.

41. Шевчукевич О., др. Шкідливий вплив курення на орган травлення. 1939. 21 груд.

МЕДІАКОМУНІКАЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Юрій Бідзіля

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5134-3239>
доктор наук із соціальних комунікацій, професор, декан філологічного факультету Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна)
yuriy.bidzilya@uzhnu.edu.ua

Наталія Толочко

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9828-9687>
кандидатка наук із соціальних комунікацій, доцентка кафедри журналістики Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна)
nataliia.tolochko@uzhnu.edu.ua

УДК 070(477.87):004.053.6

СПЕЦИФІКА ВІДОБРАЖЕННЯ РОЗВИТКУ ЗАКАРПАТСЬКИХ ЕЛЕКТРОННИХ МЕДІА НА СТОРІНКАХ МІСЦЕВОЇ ПРЕСИ

DOI 10.37222/2786-7552-2024-5-9

Відстежено взаємозв'язок між друкованими й електронними медіа, проаналізовано публікації про аудіовізуальні медіа Закарпаття в періодичних виданнях «Українське слово», «Свобода», «Нова свобода», «Діло», «Карпаторусській голось», «Недѣля», «Русській вѣстникъ» із фондів Наукової бібліотеки УжНУ, Обласної наукової універсальної бібліотеки ім. Ф. Потушняка періоду 30–40-х рр. ХХ ст., а також матеріали друкованих ЗМІ Закарпаття «Закарпатська правда», «Новини Закарпаття», «Орбіта-логос», «РІО», «Ужгород», «Неділя», «Журналіст Закарпаття», «Срібна Земля-Фест» від 1945 р. – до сучасності. Метою розвідки є розкрити тематику і проблематику періодики про поступ елек-

тронних ЗМІ Закарпаття, проаналізувати способи подання інформації, відзначити ідеологічну заангажованість окремих медіа. Новизна дослідження полягає в тому, що вперше через матеріали періодики досліджено основні етапи організації радіо й телебачення на Закарпатті. Окремі матеріали видань сприяють поглибленню розуміння специфіки цього медіаландшафту через суспільно-політичний та культурний контекст. Підсумовано, що преса розкривала основні етапи становлення електронних ЗМІ на Закарпатті та вказувала на їхній тісний взаємозв'язок, на її сторінках збережено чимало цінних матеріалів з історії крайових радіо й телебачення, виявлено фактологічну інформацію, яка доповнює окремі теми з історії української журналістики і дає змогу краще зрозуміти виклики того часу. Перспективи подальшого дослідження цієї теми дають змогу спростувати міфи щодо зародження радіо й телебачення, відстежити тяглість та обумовленість етапів їхнього розвитку.

Ключові слова: журналістика, закарпатське радіо й телебачення, преса, медіаландшафт, історичний контекст.

Постановка проблеми. Дослідження закарпатської періодики зумовлено тим, що цей сегмент українського журналістикознавства традиційно слабо потрапляв у поле зору академічної спільноти через різні причини (ідеологічні, політичні, економічні тощо). Серед найбільш актуальних питань виокремимо такі: малодоступність документів (архівні матеріали частково збережені, записи програм колишньої державної телерадіокомпанії переважно втрачено через технічну недбалість та розсосередженість у приватних колекціях); недооцінено важливість регіонального рівня розвитку радіо й телебачення; у зв'язку з малодослідженістю теми створюються міфи, спотворюються історичні факти і тогочасна дійсність; ґрунтовно не вивчено взаємозв'язки та взаємовпливи у становленні медіа України.

Мета дослідження – схарактеризувати проблемно-тематичні особливості матеріалів періодики про розвиток електронних медіа Закарпаття через основні етапи їхнього

становлення; проаналізувати способи подання інформації, виявити ідеологічні нашарування в текстах, що допоможе об'єктивніше осмислити значущість публікацій, заповнити «білі плями» в історії радіо й телебачення.

Об'єкт дослідження – публікації в періодичних виданнях про електронні медіа Закарпаття («Свобода», «Нова свобода», «Українське слово», «Карпаторусській голось», «Недѣля», «Діло», «Закарпатська правда», «Новини Закарпаття», «Орбіта-логос», «РІО», «Ужгород», «Неділя», «Журналіст Закарпаття», «Срібна Земля-Фест» тощо). Загалом проаналізовано близько 300 матеріалів.

Аналіз останніх публікацій. Радіо й телебачення на Закарпатті розвивалися під впливом різних чинників – історичних, суспільно-політичних, культурних та в руслі загальноєвропейських тенденцій. Утім, ідеологічні догми радянського періоду, нівелювання медіапроцесів до 1945 р., часткова втрата архівних матеріалів, слабкий науковий інтерес за незалежної України призвели до того, що впродовж багатьох років електронні медіа Закарпаття залишаються малодослідженими.

З методологічної точки зору варто враховувати новітні підходи в аналізі проблем та специфіку підходів до комплексного дослідження функціонування медіа з урахуванням соціально-історичних обставин у наукових роботах закордонних дослідників. Враховуємо досвід Саймона Дж. Поттера (Simon J. Potter, 2020) про розвиток міжнародного радіо у 1920–1930-х рр. та способи поширення через нього пропаганди; С. Велла (Vella, 2009) про газети як історичні першоджерела; Н. Мурантоніо (Maurantonio, 2014) про специфіку роботи медіаісториків з оцифрованою періодикою.

Серед сучасних українських науковців до медіапроблематики, зокрема й крайової періодики в контексті формування національної ідентичності, зверталися Ю. Бідзіля (Бідзіля, 2016), В. Габор (Габор, 2003), Ю. Колісник (Колісник, 2001), І. Мащенко (Мащенко, 2005), Т. Росул (Росул, 2019), Н. Толочко (Толочко, 2020) та ін. Вплив відомих особистостей на медійні процеси аналізували М. Вегеш і В. Тарасюк

(Вегеш та ін., 2009), проблеми поширення сепаратизму через медіа – Л. Белей (Белей, 2017). У контексті проблеми важливі праці М. Романюка (Романюк, 2019), В. Клювака (Клювак, 2011) та ін.

Методи дослідження. Описовий метод використано для характеристики публікацій про аудіовізуальні медіа Закарпаття, фіксації рис на рівні змісту і форми; історичний та аналітичний методи – для вивчення матеріалів про розвиток радіо й телебачення в різних хронологічних межах. Метод компаративістики задіяно при порівнянні окремих явищ, поданих у публікаціях різного часу. Завдяки методу узагальнення схарактеризовано специфіку репрезентації закарпатських електронних медіа на сторінках місцевої преси.

Виклад основного матеріалу. Закарпатські друковані й аудіовізуальні медіа розвивалися за складних суспільно-політичних обставин, залежно від інформаційної політики тих країн чи державних утворень, до яких входив регіон (Австро-Угорщина, Чехословацька Республіка, Карпатська Україна, Угорщина, Закарпатська Україна, УРСР, Україна). Медіадискурс не може не враховувати як історичних, суспільно-політичних обставин, так і особливостей міжкультурної комунікації та геополітичного розташування.

Поступ у розвитку електронних ЗМІ став можливим після появи необхідного технічного оснащення. Спроби запуску радіо на Закарпатті (Підкарпатська Русь) були зроблені за часів входження до складу Чехословаччини. Ця частина ЧСР мала слабкі можливості для радіотрансляцій, була одним із «найбільш відсталих на початку ХХ століття регіонів Європи» (Віднянський, 2007). Для поліпшення інформування місцевого населення при Народногогосподарській раді працював відділ пропаганди, надавалася державна підтримка друкованим медіа: «У краї виходило 75 газет (4 щоденні, 27 тижневих), 42 видання типу журналів, близько десятка календарів і альманахів» (Бідзіля, 2016, с. 132).

Утім, Закарпаття відставало за рівнем радіофікації від інших регіонів Чехословаччини, де з 20-х рр. ХХ ст. вже працювали дротові ЗМІ. У Празі, Братиславі, Брно, а та-

кож Кошицях діяли станції висилання інформації різної потужності (від 0,5 кВт до 10 кВт). З'явився радіоподаток 10 корун за 1 приймач (Бідзія та ін., 2019, с. 186–187). Ситуація у сусідній Галичині була дещо кращою, перші згадки про радіомовлення у Львові – з 1927 р. Львівська радіостанція входила в об'єднану систему «Польського радіо», з квітня 1930 р. мовлення стало періодичним (Клювак, 2011).

Публікації щодо необхідності радіостанції на території Підкарпатської Русі спостерігаємо у пресі з початку 1930-х рр. Потреба була спричинена не лише інформаційним запитом аудиторії, а й розширенням творчого процесу в цій частині Чехословацької Республіки. В архівах періодики знаходимо опис першої нерегулярної радіотрансляції з Підкарпатської Русі 8 січня 1933 р., яка тривала з 18.30 до 19.30 в ефірі Кошицької радіостанції. Програма була обширна, про її цілі інформував доктор Е. Недзельський, після чого були доповідь шкільного інспектора Йосифа Пешини на тему «Школа на Підкарпатській Русі до перевероту й сьогодні», виступ професора В. Бірчака «Про сучасну літературу Підкарпатської Русі», земського інспектора Яна Вондрачека «Карпаторуські народні балади», пісні у виконанні Франтішека Шенделяржа й Анди Остапчук-Науменко, поема В. Гренджі-Донського «Полонинський пастух», пісні у виконанні спільноти чехословацьких вчителів під керівництвом Л. Кайгла (Карпаторуській голось. 1933. № 7 (181). 11 січ.). Друга радіопередача, про яку також інформували у пресі, відбулася 19 лютого 1933 р. Слухачі чули виступ хору учениць греко-католицької учительської семінарії, хорове декламування в перекладі «карпаторуських» балад, виступ ромської школи, співи семінаристів та солісток співочого об'єднання греко-католицької семінарії в Ужгороді, розлогу інформацію про звичаї Підкарпатської Русі тощо (Карпаторуській голось. 1933. № 38(212). 19 лют.).

У 1930-х рр. радіостанція в Кошицях виділяла закарпатцям лише пів години на тиждень, а прохання про відкриття власної ігнорувалися. В газеті «Карпаторуській голось» знаходимо передрук з угорськомовного видання «Уй Кезлень»,

яке закликало парламентарів вимагати власну радіостанцію для Ужгорода (1933. № 92 (266). 28 квіт.). Парадокс полягав у тому, що ініціатори виступали за організацію передач лише російською, угорською та єврейською мовами, вдаючи, що не українці є основним народом Підкарпатської Русі.

До кінця 1934 р. радіотрансляції з Ужгорода і на території Закарпаття з інших міст республіки були нерегулярними, мали переважно культурницьке та спортивне спрямування. Деякі програми викликали інтерес аудиторії, як-от про успішну трансляцію чехословацьким радіожурналом змагання футбольної команди СК Русь і празького ДФЦ (1933. 30(17) верес.). 1 грудня 1934 р. в Кошицях розпочала роботу редакція під офіційною назвою «Передача для Підкарпатської Русі», що входила до Кошицької радіостудії. Двічі на день подавали п'ятихвилинні випуски новин. Вечірня програма для русинів-українців була обширною, розпочиналася о 17-й, або 18-й годині і продовжувалася 30–50 чи більше хвилин (Богдан, 1999, с. 2). Газета «Діло» у 1935 і 1936 рр. повідомляла, що такі передачі з Кошиць на хвилі 259.1 виходили в середу, четвер, суботу, неділю вранці близько 11.00 чи ввечері близько 17.00–18.00. В ефірі транслювали новини, прогноз погоди, культурні огляди, розмови на різні теми у форматі лекцій і бесід, концерти, радіоп'єси, богослужіння, колядки, розповідали про звичаї, господарські питання, зокрема лікування домашніх тварин тощо. Згадки про щоденні радіопересилання для української меншини з радіостанції Праги і Банської Бистриці знаходимо також у працях українських дослідників (Мащенко, 2005, с. 92). Після відкриття редакції в Кошицях на сторінках газет продовжують публікувати матеріали щодо спорудження радіовисильні на території Підкарпатської Русі та започаткування додаткових програм, які так і не мали бажаного результату (Русській вестник. 1936. № 13. 20 берез.; Недѣля. 1936. Ч. 20. 24 трав.).

Привертає увагу і публікація в газеті «Недѣля» за 1937 р. про радіорепортаж із єпископської палати, присвячений місцевій бібліотеці, який, на думку авторів матеріалу, був

підтвердженням того, що підкарпаторуська секція при радіостанції в Кошицях може готувати радіопередачі, культурний рівень яких нічим не гірший за європейський (№ 50. 12 груд.).

З початку 1930-х рр. на сторінках закарпатських друкованих видань зафіксовано дискусії про мову радіопрограми для жителів Підкарпатської Русі: в «Українському слові» відомий письменник, журналіст, громадський діяч В. Гренджа-Донський опублікував матеріал «Кошицький радіожурнал не знає Підкарпатської Русі» (1933. Ч. 6. 1 трав.). Медійник критикував мовну політику уряду, бо для 4 тисяч радіопередплатників у Підкарпатській Русі радіо транслювалося різними мовами, крім української: «Ми теж продукуємо й маємо свою культуру, своїх письменників і свою літературу, маємо знаменитих співаків, маємо наш славний хор, що й за границею мав дуже красні успіхи. Наші чудові народні пісні принесли б велику славу й кошицькій радіостанції». Автор порушує проблему толерування москвофільству: «Для пару соток москалів, що вживають гостинності на Підкарпатській Русі, давали 2–3 години тижнево» (1933. Ч. 6. 1 трав.). За переписом, у 1930-х рр. населення краю нараховувало 725 957 осіб, серед яких росіяни, що втекли від жовтневої революції в росії, складали мізерну частку (Вегеш, 2010, с. 67).

На Закарпатті в той час спостерігалось протистояння народовців, русофілів, українських проугорських рухів. «Українське слово» критично відгукувалося про нового російськомовного ведучого в редакції передач, що транслювалися на Закарпаття. 29 культурних інституцій підписали резолюцію проти того, що «кацапня загніздилася в “розгласе пре Подк. Рус.”». У невеликій замітці сміливо резюмували: «Нам дійсно приходить думати, що радіожурнал в Кошицях поставлений лиш для того, щоб нищити нашу прекрасну мову, щоб виголошували свої реферати московські емігранти, всілякі вергуни та гайдукевичі, провокуючи наше населення» (1935. Ч. 5. 16 трав.). В одному з наступних номерів журналісти продовжували називати редакцію пере-

дач для Підкарпатської Русі «русотяпською філією», просили розширити програму хоч на дві години і не насміхатися в ефірі з української мови (1935. № 34 (127). 3 жовт.). Тільки в 1938 р. посаду редактора полишив російськомовний В. Чепинець, але почався розпад республіки, тому кошицьку редакцію закрили (Богдан, 1999).

Безрезультатні дискусії про створення власної радіовисильні, сповільнена реакція на клопотання щодо зміни мови трансляцій та інші проблеми з організацією історично першого радіомовлення для Підкарпатської Русі є свідченням того, що «реальний автономний статус краю, передбачений договорами, так і не був забезпечений чехословацьким урядом» (Бідзіля, 2016, с. 81).

У контексті компаративістики зауважимо, що розвиток медіа на Закарпатті та в Галичині були схожими. Про це йдеться в газеті «Діло»: в 1932–1939 рр. поступово збільшується частка україномовного контенту в ефірі «Польського радіо» завдяки організованим діям української спільноти краю (Романюк, 2019, с. 50).

Наступний етап дискусій у пресі щодо радіо спостерегаємо в періодиці 1938–1939 рр., коли змінюється становище Підкарпатської Русі – парламент Чехословаччини ухвалює конституційний закон про автономію Карпатської України. Почали стрімко розвиватися друковані медіа (виходило вісім часописів) і врешті було налагоджено власне україномовне радіомовлення. Радіостудія спочатку розташовувалася в одній із кімнат Народного дому в Ужгороді, а в канцелярії знаходився радіоприймач, щоб ловити вісті ворожої пропаганди (Твори В. Гренджі-Донського, 1987, т. 8, с. 52). Після переїзду уряду Карпатської України до Хуста у 1939 р. радіостанція запрацювала тут, що підтверджується і в наукових дослідженнях (Машенко, 2005, с. 92). В. Гренджа-Донський критикував спорудження станції, зазначав, що вивчення території займалися чеські інженери, які констатували, що околиця непридатна і що нема відповідної будови, отже, відтягали, як тільки могли. Врешті «збудували на 211 метрах якесь лабудало, яке не було добре чути в усіх

околицях Хуста». З весни чехи обіцяли звести серйознішу будівлю (Твори В. Гренджі-Донського, 1994, т. 12, с. 176).

Радіо було важливим медіа в Карпатській Україні, адже іноземні радіостанції розгорнули інформаційну кампанію проти молоді держави. Новини Карпатської України передавали в ефірі чехи, угорці, однак це були дуже скупи відомості, нерідко перекручені (Твори В. Гренджі-Донського, 1987, т. 8, с. 73, 103). Тож не дивно, що у виданні «Нова свобода» за 1938 р. різко засуджували будь-які прояви пропаганди: «Закликаємо всіх людей доброї волі не вірити наскрізь брехливим і ганебним наклепам мадярської пропаганди, мадярським органам преси та мадярському радіовисиланню, котрі обманом і містифікацією намагаються вплинути на міжнародню опінію, щоби тим способом оправдати свої захватницькі наміри. Всі органи преси, які стоять на об'єктивнім становищі у відношенні до Карпатської України та до її народу, просимо передрукувати це наше проголошення і надалі користуватися об'єктивними джерелами в черпанню інформацій про життя і працю нашого народу та нашої держави» (22 листоп.).

Урядовці Карпатської України через радіо поширювали актуальні матеріали з метою інформування, виховання молоді, утвердження патріотичних ідей. Деякі радіопередачі, які транслювали таємно на тодішній території Закарпаття з-за кордону, вибивали ґрунт з-під ніг русофілів і пропагували Карпатську Україну, її автономію (Діло. 1938. № 224. 9 жовт.). Вже за рік медійники цитували «Русській голос», де йшлося, що «карпаторусській» народ потрібно було лікувати від «української небезпеки», яку в той час поширювали «тайні вороги», на думку авторів статті, – агенти УНО, у вигляді ідей про автономію Карпатської України (Діло. 1939. № 125. 6 черв.). У наступному номері цього ж видання переказували статтю з польської преси про те, що Німеччина планувала виділити для диспозиції руху в Карпатській Україні «одну з чеських радіостанцій, яка надаватиме правильно українські авдиції». Кошти на покриття витрат також брав на себе Берлін (Діло. 1939. № 126. 13 черв.).

Суспільно-політична й медійна ситуація на території Закарпаття суттєво змінилася після вторгнення угорських військ у 1939 р., захоплення всього краю. З того часу, зокрема в умовах Другої світової війни, основними каналами поширення інформації були преса й радіо. Новий політичний режим використовував пропагандистські методи впливу і вводив нові закони. У квітні 1944 р. в газеті «Недѣля» опублікували замітку про нове розпорядження угорського уряду, яким забороняли слухати закордонне радіо, крім радіостанцій Німеччини, окупованих нею територій і радіостанцій країн-союзників Німеччини. Порушників позбавляли волі до шести місяців, відбирали радіоапарат (1944. № 15. 9 квіт.). Загалом, період 1939–1944 рр. потребує ґрунтовного дослідження та переосмислення через те, що глибоко вкорінилася радянська міфологема про нацистське спрямування тогочасних медіа на Закарпатті. До того ж частина з них була угорськомовною, інша вилучена та знищена спеціальною радянською комісією. «Подкарпаторуськоє общество наук» (ПОН), яке уклало бібліографічний покажчик періодичних видань (1944), теж і дотепер малодосліджено через радянське ідеологічне таврування. Медіа в цьому історичному проміжку є своєрідною «білою плямою» в українському журналістикознавстві.

Після приєднання Закарпатської України до УРСР почалася масштабна розбудова радіомережі. Оскільки архівних матеріалів із того часу збереглося небагато, друковані медіа допомагають реконструювати першу радіопередачу, транльовану в листопаді 1945 р. на всю республіку. Її присвятили підготовці Закарпатської України до виборів у Верховну Раду СРСР, учасниками стали голова Народної ради І. Туряниця, художник Ф. Манайло, поет А. Патрус-Карпатський, робітники А. Кирлик і С. Грицак (Закарпатська правда. 1945. 1 груд.). Стилїстика замітки засвідчує характерне для того часу ідеологічне забарвлення передачі.

Звичною практикою стало заперечення в медіапросторі краю всього, що було до 1945 р. До прикладу, в «Закарпатській Україні» 1946 р. опублікували замітку про те, як швидко

радянська влада розбудовує мережу, організувала в області 14 радіовузлів, 500 радіоточок по області та багато іншого. Протиставлявся період господарювання в області «угорських окупантів», при яких не було дротової радіофікації, доступної громадськості, що насправді не відповідало дійсності.

Чимало публікацій у місцевій пресі стосувалися розбудови радіної, а згодом і телевізійної мережі. Як можемо зрозуміти з архівних документів та періодики, спогадів очевидців, це був виснажливий процес, що супроводжувався технічними, організаційними труднощами, непрофесіоналізмом працівників, навіть релігійними вподобаннями (Росул, 2019). Так, у газетах досить часто звітували про радіофікацію сіл, створення радіовузлів і сітки радіоприймальних устаткувань (Закарпатська правда. 1950. 26 верес.; 1951. 31 трав.; 1958. 2 квіт.). Найвагоміших результатів розбудова мережі на Закарпатті досягла під час реалізації генерального плану радіофікації в 1950–1955 рр., а в 1957 р. «Закарпатська правда» звітувала про радійне забезпечення населених пунктів у різних районах. Однак із пізніших публікацій та матеріалів державного архіву стає зрозуміло, що гірські села все ще не були радіофіковані. Цю проблему висвітлювали в згаданому виданні в 1955 р., наголошуючи, що місцевий відділ зв'язку сподівався завершити розбудову мережі в районі за участі колгоспників до 1959 р.

В окремих матеріалах привертає увагу надмірна деталізація типового радійного дня. Наприклад, у публікації про колгоспний радіовуззол села Великі Лучки автор зазначає: «Радіопередачі ми починаємо о 7 годині ранку. Першою включаємо радіостанцію Москви. Колгоспники слухають огляд газети “Правда”. Через двадцять хвилин починається місцева радіопередача [...] Увечері колгоспники знову біля репродукторів. Кінчився напружений трудовий день, можна відпочити, послухати лекції, пісню, музику» (1955. 22 трав.). Натомість цікавішим і важливим для реконструкції роботи радійників є репортаж А. Копинця про роботу обласного радіо в 1958 р. Автор описує процес створення передач, акцентує відповідальність працівників та нещодавнє онов-

лення техніки. Цікавою з огляду етнічної проблематики видається кінцівка: «Українцям і угорцям, що населяють Закарпаття, приємно і радісно слухати щодня рідними мовами вже звичні, але значимі слова “Говорить Ужгород!”» (1955. 22 трав.). Спостерігається політика партії щодо визнання двох найбільших національних груп у регіоні, для яких і створювали контент. Натомість чисельна та автохтонна для краю румунська спільнота, а також словацька, чеська, німецька не визнавалися, їхні інформаційні потреби не були забезпечені. Право на власні програми вони отримали тільки після здобуття Україною незалежності.

Звичними для радянської доби були «фахові» відгуки, рецензії, які публікували в пресі. Більшість таких текстів мають ідеологічне забарвлення, що спостерігається на рівні стилістики та манери викладу. Так, в «Закарпатській правді» оцінювали маловідомий нині формат радіоальманаху «Нове Закарпаття» і, згадуючи місцевих письменників, музикантів, збирачів фольклору – учасників програм, додавали відповідний контекст про значення для розбудови комунізму: «Нарешті, радіоальманах повинен ширше і яскравіше пропагувати радянські книги, твори закарпатських письменників, частіше подавати бібліографічні й критичні матеріали» (1951. 24 черв.).

Процес становлення телебачення теж відображено у місцевій пресі. У «Закарпатській правді» представлено кореспонденцію про початок регулярних телевізійних трансляцій – першу передачу Закарпатського обласного телебачення, що транслювалася 14 лютого 1968 р. безпосередньо зі студії в Ужгороді (1968. № 41 (7522). 18 лют.). Псевдопіднесеним стилем повідомляли про зміст та учасників програми. Розбудова радіо- й телемовлення припала на часи, коли Закарпатський обласний комітет очолював Опанас Приходько. У статусі керівника він і сам готував інформаційно-аналітичні матеріали, як до Дня радіо для газети, а до того працював кореспондентом на радіо, тож не дивно, що в пресі виявляємо чимало згадок про нього (Закарпатська правда. 1959. 7 трав.; Срібна Земля-Фест. 1996.

21–27 листоп.; Срібна Земля-Фест. 1998. № 11 (98). 19–25 берез.; РІО-інформ. 1998. №19 (160). 10 берез.; Новини Закарпаття. 2010. №118–119. 23 жовт.). Не вдаючися в подробиці будівництва телерадіоцентру в Ужгороді, зауважимо лише, що процес зведення був непростим: не вистачало обладнання, фахівців, коштів, були проблеми з проектом тощо.

Радянська періодика часів «застою» характеризується однотипністю газетних матеріалів про радіо й телебачення, однак на шпальтах видань подеколи з'являлися художні жанри, як нарис про роботу радійників у «Закарпатській правді». З нього довідуємося, що популярними серед слухачів була сатирична програма з критикою «порушників» «Радіовертоліт», молодіжна програма «Пролісок» (1965. № 106. 7 трав.). Відгуки слухачів у той час були індикатором популярності. Так, уже в 1958 р. обласний комітет з радіомовлення отримав близько 6 тисяч листів із відгуками, пропозиціями слухачів (Закарпатська правда. 1959. 7 трав.). Важливою для розуміння труднощів розбудови мережі є публікація інженера інспекції електрозв'язку облуправління зв'язку Б. Вайсберга. Звітуючи про введення в експлуатацію Ужгородської та інших ретрансляційних станцій, він зазначав, що в гористій місцевості дуже складно забезпечити впевнений телесигнал. Тому пропонував спорудити близько 15 ретрансляторів з мікропотужністю, але визнавав: і це не вирішувало проблему повністю. На той час було неможливим забезпечити прийом сигналу в таких гірських населених пунктах, як Ясіня, Усть-Чорна, Синевир та ін. Поліпшити ситуацію могли телеретранслятори на горах Говерла, Діл із проведеними від них радіорелейними лініями (Закарпатська правда. 1968. № 39. 16 лют.). В іншій публікації (Закарпатська правда. 1968. № 82. 7 квіт.) автор порушував проблему радіоаматорів та «радіохуліганів», які підпільно слухали західні радіостанції.

Буремні роки гласності та перебудови характеризуються тим, що тогочасна періодика значно рідше публікує матеріали про діяльність місцевих електронних медіа. Утім, публічно звітується про виконання наказів відділу пропаганди та агітації щодо поширення відповідних матеріалів.

У той час значно розширюється телевізійна програма, чому сприяло введення кольорового телебачення та збільшення кількості аудиторії, відтак у «Закарпатській правді» анонси телепередач на тиждень займали майже пів сторінки.

Уже з 1990-х рр. спостерігаємо дещо інші підходи до висвітлення радійного і телевізійного поступу, коли в друкованих медіа почастишали інтерв'ю з журналістами, трапляються дискусійні виступи про труднощі, які переживала обласна телерадіостудія. З іншого боку, вистачало і «джинси», вихваляння керівництва. Публікації про відзначення 25-ї, 30-ї річниці телебачення в 1993 р., 1997 р., 1998 р. (Закарпатська правда. 1993. № 44. 8 трав.; Срібна Земля-Фест. 1997. № 44. 6–12 листоп.; Срібна Земля-Фест. 1998. № 11. 19–25 берез.) видаються дискусійними, бо нерегулярне мовлення велося з початку листопада 1967 р., а телевізійно-хронікальна група в Ужгороді створена в березні 1965 р. Утім, із таких матеріалів дізнаємося важливі деталі про структуру компанії, тривалість мовлення, а також читаємо спогади перших працівників. У 1998 р. «Новини Закарпаття» інформували, що програми ЗОДТРК дивилися 25 % населення Ужгорода і 75 % – області. Структура розширювалася, змінювалися назви редакцій і контент, але час ефірних трансляцій був невдалим: з 16.00 до 19.00 у будні та з 14.00 до 15.00 у вихідні (№ 45 (1450). 24 берез.).

У 1996 р. привертають увагу публікації за участі тодішнього генерального директора П. Петрика п. н. «Я заявив офіційний протест» (Срібна Земля-Фест. 1996. 21–27 листоп.) і «Орбіта-логос» – «Дещо з секретів закарпатської “Телерадіокухні”» (1996. 30 трав.). У цей період державна телерадіокомпанія була очевидним лідером у медіапросторі та одним із найбільших роботодавців: тут працювало близько 300 осіб, серед яких було 13 медійників, що започатковували мовлення в області. З'явилося більше ефірного часу на радіо, розпочата процедура отримання ліцензії на власний телеканал, посилилася співпраця із Всесвітньою службою Українського телебачення і радіо, завдяки чому програма закарпатців через супутник виходила на 67 країн

світу. Крім того, у цей час зросла кількість редакцій мовами національних спільнот: до угорської, румунської, німецької додали словацьку, виникли ідеї виготовляти програми для ромів і євреїв краю (Толочко, 2020).

Важливими для розуміння труднощів розвитку обласного телебачення в 1990-х рр. є критичні матеріали про недофінансування медійників, «джинсу» на державному телеканалі (Срібна Земля. 1996. №9 (170). 16 берез.; 1999. № 12. 3 квіт.). Неготовність до виживання у ринкових умовах спричинила ситуацію залежності телерадіокомпанії від влади на Закарпатті – тодішній голова ОДА зробив офіційну заяву у пресі про підтримку ОДТРК (Новини Закарпаття. 1995. № 154–155 (980–981). 14 жовт.). Одним із наслідків став конфлікт з працівниками угорської редакції, оскільки керівництво обласного телебачення вирішило скоротити кількість ефірного часу для угорськомовних передач. Однак журналісти надали проблемі гласності: головний редактор угорської редакції опублікував статтю про «заборону» передач угорською мовою, у якій пропонував скоротити українське мовлення, мовляв, українці можуть дивитися всеукраїнські канали. На що генеральний директор ЗОДТРК публічно відповів, що закарпатські угорці так само можуть дивитися програми, доступні з Угорщини (Срібна Земля-Фест. 1996. № 31. 21–27 листоп.). Поглиблення конфлікту, винесення його на загал негативно позначилося на діяльності обласної телерадіокомпанії і підігріло етнопонаціональні проблеми регіону та дало поштовх до дискусій про угорсько-українські стосунки на Закарпатті, які зараз пожинає Україна загалом.

У період Помаранчевої революції в обласній телерадіокомпанії назрівало невдоволення гендиректором П. Петриком, під керівництвом якого місцева ТРК залишалася осторонь тогочасних подій. Очільник намагався виконувати вказівки влади, посилюючи дисципліну заборонами, попередженнями, звільненнями, тому журналісти почали виносити проблеми на загал, тривали судові тяганини зі звільненими раніше працівниками. «Ситуація всередині ЗОДТРК в цей

час нагадувала війну», – писав Б. Барбіл у газеті «РІО» (1998. № 19 (160). 10 берез.). 1 грудня 2004 р. працівники ЗОДТРК висловили недовіру гендиректору П. Петрику, що висвітлювалося і в медіа.

Післяреволюційні зміни в Закарпатській ОДТРК припадають на часи керівництва Є. Шишкова. Найважливішими досягненнями гендиректора і підлеглих були створення телеканалу «Тиса-1», радіостанції «Тиса-FM» у 2005 р. та початок трансляції програм через супутник у 2006 р. На той час це був інноваційний крок: розроблено програму розбудови обласної телемережі вартістю понад 4,870 тис. грн, яку підтримала обласна рада, і до кінця 2005 р. отримано ліцензію на супутникове мовлення, про що інформувала газета «Новини Закарпаття» (2005. № 118 (2878). 9 серп.) та докладно розповідав в інтерв'ю гендиректор (Ужгород. 2005. № 37. 10 верес.). У структурі ЗОДТРК з'явилися програми ромською, російською, «русинською», загалом мовлення велося сімома мовами національних спільнот: українською – орієнтовно 80%, іншими мовами – близько 20% (Журналіст Закарпаття. 2012. № 10).

Завдяки поодиноким матеріалам на сторінках друкованих видань дізнаємося про розвиток перших комерційних телеканалів на Закарпатті, що проіснували недовго («Спектр», «Альянс-ТВ» і «Край-ТБ»). В інтерв'ю з директорами, власниками, ініціаторами цих мовників представлено їхнє бачення регіонального медіабізнесу (Срібна Земля-Фест. 1997. № 5. 6–12 лют.; Орбіта-логос. 1999. 25 листоп.; Срібна Земля-Фест. 2000. № 10. 10–15 берез.; Ужгород. 2001. № 2 (102). 20 січ.). Окрім згаданих, з 1991 р. й донині на телеринку Закарпаття були представлені такі комерційні канали, як «Телерадіокомпанія Даніо» – згодом «21 Ужгород» (від 2018 р. й угорська частина «TV21 Унгвар»), «М-Студіо», «РТК “Хуст”», «Перший кабельний», «Uzhinform», «Sirius», комунальний, частково приватний «Виноградів ТВ». Інтерв'ю з журналістами, проблемні аспекти роботи мовників також висвітлювали у пресі, однак кількість таких матеріалів поступово зменшується: про радіо й телебачення зазвичай

згадують з нагоди професійних свят чи в контексті змін, політичних скандалів (наприклад: Новини Закарпаття. 2002. № 167–168. 16 листоп.; Ужгород. 2002. № 46. 16 листоп.; Срібна Земля-Фест. 2002. № 7. 14–20 лют.; Срібна Земля. 2002. № 43. 12 жовт.; Україна молода. 2004. 24 берез.; Новини Закарпаття. 2004. № 39. 16 берез.; 16 листоп.; Ужгород, 2005. № 23. 4 черв.; Неділя. 2006. № 22. 3–9 черв.; Неділя. 2010. № 22. 5–11 черв.; Закарпатська правда. 2011. № 45. 12 листоп.; Журналіст Закарпаття. 2012. № 3 (берез.); Закарпатська правда. 2015. № 22. 13 черв. та ін.). У 2024 р. на Закарпатті функціонують тільки три канали: «Суспільне Ужгород», «21 Ужгород / TV21Унгвар», «М-Студіо». Причини занепаду приватних регіональних мовників, що виникли у 1990–2000-х рр., відлунюють в інфопросторі України і нині: фінансові й кадрові труднощі, відсутність оригінального авторського контенту, політичне лобювання, юридичні помилки в організації мовлення, нівелювання ролі та відсутність підтримки регіональних телеканалів тощо.

На початку 2000-х рр. друковані видання переміщуються в цифровий формат. На нашу думку, інтерес до електронних медіа в друкованих виданнях змінився через лавиноподібну кількість інформації, а на політичному, законодавчому, бізнесовому, медійному рівні створилися умови для послаблення конкуренції, культивується поверхове, неаналітичне мислення в медіаспоживачів, популяризуються розважальні формати, бракує аналітичних програм, що спричинює втечу аудиторії від серйозних проблем. Замість професійного аналізу і дискусій на газетних шпальтах комунікація перемістилася у широке інформаційне поле, зокрема непрофесійне середовище (коментування на сайтах, у соцмережах, блогах тощо). З іншого боку, збільшилася кількість якісних спеціалізованих медійних видань, які, утім, маловідомі широкій читацькій аудиторії. Натомість користуються попитом серед професійних журналістів, медіааналітиків, медіаекспертів, науковців тощо. Водночас це не означає, що праця газетярів стане непотрібною, адже, як бачимо, друковані видання поруч з архівними документами дають

досліднику змогу детально реконструювати події минулого. Як свідчить історія вивчення питання, праця медійників про їхніх колег має бути відповідальною та якісною.

Висновки. Аналіз матеріалів про електронні медіа Закарпаття на сторінках місцевої преси дозволяє зробити такі висновки: 1) періодичні видання зберегли цінні матеріали з історії крайових радіо й телебачення, які допомагають відтворити важливі факти з минулого, заповнити наукові прогалини, спричинені ідеологічними спотвореннями; 2) через втрату частини електронного контенту колишньої обласної телерадіокомпанії та відсутність паперового архіву з 1980-х рр. газети і журнали слугують одним із важливих джерел для дослідження цих видів медіа; 3) завдяки публікаціям у періодичних виданнях можемо глибше зрозуміти актуальні теми, дискусії та проблеми кожного історичного відрізка; 4) преса тим чи іншим способом відображає ідеологічну заангажованість, пропагандистський зміст електронних медіа певного періоду; 5) у процесі аналізу медіатекстів виявлено фактологічну інформацію, яка доповнює окремі теми з історії української журналістики та сприяє глибшому розумінню історико-політичного, суспільно-культурного тла. Дослідження специфіки розвитку закарпатських електронних медіа показує, що преса не лише висвітлила основні етапи становлення електронних ЗМІ на Закарпатті та демонструвала тісний взаємозв'язок, а й підтверджує, що й за нинішнього домінування комунікації онлайн-медіа, соцмереж, месенджерів зберігається тісний взаємозв'язок між періодикою, радіо й телебаченням.

Література

- Белей, Л. (2017). *«Русинський» сепаратизм: націотворення in vitro*. Київ: Темпора.
- Бідзіля, Ю. М. (2016). *Періодика транскордоння в контексті міжнаціональної комунікації*: монографія. Ужгород: Аутдор-Шарк.
- Бідзіля, Ю., Соломін, Є., Толочко, Н., Шаповалова, Г., Шебештан, Я. (2019). *Закарпатські медіа крізь призму етнотолерантності*: монографія. Ужгород: Гражда.

Богдан, П. (уклад.). (1999). *65-річне радіо / 65-rosny rozhlas*. Словацьке радіо.

Вегеш, М., Фединець, Ч. (ред.). (2010). *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Видавництво «Ліра».

Віднянський, С. (2007). Проблема самовизначення і розв'язання питань про державну приналежність Закарпаття після Першої світової війни. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*, 104–115. Київ.

Габор, В. (2003). *Українські часописи Ужгорода (1867–1944 рр.)*. НАН України, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, Науково-дослідний центр періодики.

Клювак, В. (2011). З історії Львівського обласного радіо та радіо-журналістики у 20-х – 70-х роках ХХ століття (за матеріалами Державного архіву Львівської області). *Теле- та радіожурналістика*, 10, 273–292. Львів.

Колісник, Ю. В. (2001). *Преса національних меншин України як засіб їх самоствердження в умовах становлення української державності (1992–1999)*: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ.

Лев, В. (літ. редакція). (1992). *Твори Василя Гренджі-Донського*. Т. XII. Видання Карпатського Союзу, Інк. Відділ у Вашингтоні, Д. К.

Лев, В. (літ. редакція). *Твори Василя Гренджі-Донського*. Т. 8. Щастя і горе Карпатської України. Щоденник. Видання Карпатського Союзу, Інк. Відділ у Вашингтоні, Д. К.

Машенко, І. Г. (2005). *Хроніка українського радіо і телебачення в контексті світового аудіовізуального процесу*. Київ: Україна.

Романюк, М. (2019). Формування українського контенту на «Польському радіо» у 1930-х рр. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*, 9(27), 34–50. Львів. DOI: [https://doi.org/10.37222/2524-0331-2019-9\(27\)-3](https://doi.org/10.37222/2524-0331-2019-9(27)-3)

Росул, Т. І. (2019). Радіомовлення в інформаційному просторі Закарпаття 1945–1991 років. *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія»*, 1 (40), 88–96. Ужгород.

Тарасюк, В. (2009). Августин Волошин – журналіст і публіцист. У кн. М. Вегеша, М. Кляп та ін. *Августин Волошин: життя і помисли президента Карпатської України*. 2-ге вид., доповн. Ужгород: Карпати.

Толочко, Н. В. (2020). *Становлення і розвиток телебачення на Закарпатті в історичному, політичному, культурному контекстах*: автореф. дис... канд. наук з соц. ком. Дніпро.

Maurantonio, N. (2014). Archiving the Visual: The promises and pitfalls of digital newspapers. *Media History*, 20(1), 88–102. DOI: <https://doi.org/10.1080/13688804.2013.870749>.

Simon J. Potter (2020). *Wireless Internationalism and Distant Listening: Britain, Propaganda, and the Invention of Global Radio, 1920–1939*. Oxford, 2020; online ed, Oxford Academic, 23 July 2020.

Vella, S. (2009). Newspapers. In book Dobson, M., & Ziemann, B. *Reading Primary Sources: The Interpretation of Texts from Nineteenth and Twentieth Century History* (2nd ed.). Chapter 11. Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429401916>.

References

Belei, L. (2017). «Rusynskyi» separatyzm: natsiotvorennia in vitro [«Rusyn» separatism: nation building in vitro]. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].

Bidzilia, Yu. M. (2016). *Periodyka transkordonna v konteksti mizhnatsionalnoi komunikatsii* [Cross-border periodicals in the context of international communication]: monohrafiia. Uzhhorod: Audor-Shark [in Ukrainian].

Bidzilia, Yu., Solomin, Ye., Tolochko, N., Shapovalova, H., Shebeshtian, Ya. (2019). *Zakarpatski media kriz pryzmu etnotolerantnosti* [Transcarpathian media through the prism of ethnotolerance]: monohrafiia. Uzhhorod: Grazhda [in Ukrainian].

Bogdan, P. (uklad.). (1999). *65-richne radio* [65-year-old radio.]. 65-rochny rozhlas. Slovenske radio [in Ukrainian / Slovak].

Gabor, V. (2003). *Ukrainski chasopysy Uzhhoroda (1867–1944 rr.)* [Ukrainian periodicals of Uzhgorod (1867–1944)]. NAN Ukrainy, Lvivska naukova biblioteka im. V. Stefanyka, Naukovo-doslidnyi tsentr periodyky [in Ukrainian].

Kliuvak, V. (2011). Z istorii Lvivskoho oblasnoho radio ta radiozhurnalistyky u 20-kh – 70-kh rokakh XX stolittia (za materialamy Derzhavnogo arkhivu Lvivskoi oblasti) [From the history of Lviv regional radio and radio journalism in the 20s-70s of the 20th century (based on the materials of the State Archive of the Lviv region)]. *Tele- ta radiozhurnalistyka*, 10, 273–292. Lviv [in Ukrainian].

Kolisnyk, Yu. V. (2001). *Presa natsionalnykh menshyn Ukrainy yak zasib yikh samostverzhennia v umovakh stanovlennia ukrainskoi derzhavnosti (1992–1999)* [The press of national minorities of Ukraine as a means of their self-assertion in the conditions of the formation of

Ukrainian statehood (1992–1999)] : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk. Kyiv [in Ukrainian].

Lev, V. (lit. redaktsiia). (1992). *Tvory Vasylia Grendzhi-Donskoho* [Works of Vasyl Granji-Donsky]. Tom XII. Vydannia Karpatskoho Soiuzu, Ink. Viddil u Vashynhtoni, D. K [in Ukrainian].

Lev, V. (lit. redaktsiia). *Tvory Vasylia Grendzhi-Donskoho. Shchastia i hore Karpatskoi Ukrainy. Shchodennyk* [Works of Vasyl Granji-Donsky. Happiness and sorrow of Carpathian Ukraine. Diary]. T. 8. Vydannia Karpatskoho Soiuzu, Ink. Viddil u Vashynhtoni, D. K [in Ukrainian].

Mashchenko, I. H. (2005). *Khronika ukrainskoho radio i telebachennia v konteksti svitovoho audiovizualnogo protsesu* [Chronicle of Ukrainian radio and television in the context of the world audiovisual process]. Kyiv: Ukraina [in Ukrainian].

Maurantonio, N. (2014). Archiving the Visual: The promises and pitfalls of digital newspapers. *Media History*, 20(1), 88–102. DOI: <https://doi.org/10.1080/13688804.2013.870749> [in English].

Romaniuk, M. (2019). Formuvannia ukrainskoho kontentu na «Polskomu radio» u 1930-kh rr. [Formation of Ukrainian content on «Polish Radio» in the 1930s.]. *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho instytutu presoznavstva*, 9(27), 34–50. Lviv [in Ukrainian]. DOI: [https://doi.org/10.37222/2524-0331-2019-9\(27\)-3](https://doi.org/10.37222/2524-0331-2019-9(27)-3).

Rosul, T. I. (2019). Radiomovlennia v informatsiinomu prostori Zakarpattia 1945–1991 rokiv [Radio broadcasting in the information space of Transcarpathia 1945–1991]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu, seriia «Istoriia»*, 1(40), 88–96. Uzhhorod [in Ukrainian].

Simon J. Potter (2020). *Wireless Internationalism and Distant Listening: Britain, Propaganda, and the Invention of Global Radio, 1920–1939*. Oxford, 2020; online ed, Oxford Academic, 23 July 2020 [in English].

Tarasiuk, V. (2009). Avhustyn Voloshyn – zhurnalist i publitsyst [Augustyn Voloshyn is a journalist and publicist]. U kn. M. Vehesha, M. Kliap ta in. *Avhustyn Voloshyn: zhyttia i pomysly prezidenta Karpatskoi Ukrainy*. 2-he vyd., dopov. Uzhhorod: Karpaty [in Ukrainian].

Tolochko, N. V. (2020). *Stanovlennia i rozvytok telebachennia na Zakarpatti v istorychnomu, politychnomu, kulturnomu kontekstakh* [Formation and development of television in Transcarpathia in historical, political, and cultural contexts] : avtoref. dys... kand. nauk z sots. kom. Dnipro [in Ukrainian].

Vehesh, M., Fedynets, Ch. (redaktry). (2010). *Zakarpattia 1919–2009 rokiv: istoriia, polityka, kultura* [Transcarpathia 1919–2009: history, politics, culture]. Uzhhorod: Vydavnytstvo «Lira» [in Ukrainian].

Vella, S. (2009). Newspapers. In book Dobson, M., & Ziemann, B. *Reading Primary Sources: The Interpretation of Texts from Nineteenth and Twentieth Century History* (2nd ed.). Chapter 11. Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429401916> [in English].

Vidnianskyi, S. (2007). *Problema samovyznachennia i rozviazannia pytan pro derzhavnu prynalezhnist Zakarpattia pislia Pershoi svitovoi viiny* [The problem of self-determination and the resolution of questions about the statehood of Transcarpathia after the First World War]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*, 104–115. Kyiv [in Ukrainian].

Yuriy Bidzilya

Dr. habil. in Social Communications,
Dean of the Faculty of Philology
at the State Higher Education Institution «Uzhhorod National University»
(Uzhhorod, Ukraine)

Nataliia Tolochko

PhD of Sciences in Social Communications,
Associate Professor of the Department of Journalism
at the State Higher Education Institution «Uzhhorod National University»
(Uzhhorod, Ukraine)

SPECIFICS OF REFLECTING THE DEVELOPMENT OF TRANSCARPATHIAN ELECTRONIC MEDIA ON THE PAGES OF THE LOCAL PRESS

The research traced the relationship between printed and electronic media and analyzed publications about the audiovisual media of Transcarpathia in the periodicals «Ukrainske slovo», «Svoboda», «Nova Svoboda», «Dilo», «Karpatorussky Golos», «Nedilia», «Russky Vestnyk» from the funds of the Scientific Library of UzhNU, the Regional Scientific Universal Library named after F. Potushnyak from the period of the 30s–40s of the 20th century, as well as materials of the printed media of Zakarpattia «Zakarpatska Pravda», «Novyny Zakarpattia», «Orbita-logos», «RIO», «Uzhhorod», «Nedilia», «Journalist

Zakarpattia» from 1945 to the present. The paper's purpose is to reveal the topics and issues of periodicals about the development of electronic media in Transcarpathia, to analyze the ways of presenting information, and to note the ideological bias of certain media. The novelty of the study lies in the fact that, for the first time, through the materials of periodicals, the main stages of the organization of radio and television in Transcarpathia have been investigated. Individual materials of the publications contribute to a deeper understanding of the specifics of this media landscape through the socio-political and cultural context. It has been summarized that the press revealed the main stages of the formation of electronic media in Transcarpathia and pointed to their close interconnection; its pages preserved many valuable materials on the history of regional radio and television, revealed factual information that complements certain topics in the history of Ukrainian journalism and allows us to better understand the challenges of that time. The prospects for further research on this topic make it possible to refute myths about the origin of radio and television and to trace the continuity and conditionality of the stages of their development.

Keywords: journalism, Transcarpathian radio and television, press, communication, historical context.

Дельфіна Ертановська

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6230-8244>

Університет інформаційних технологій та менеджменту в Жешуві
(Жешув, Польща)
del_fina@onet.eu

УДК: 070:[741.5:355.1-048(477)"19"

ВОЄННА ПРОПАГАНДА – АГІТАЦІЙНІ КАРИКАТУРИ В ПРЕСІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

DOI 10.37222/2786-7552-2024-5-10

Творці пропаганди використовують усі доступні їм на сьогодні інструменти та технологічні досягнення. Одним із таких інструментів є візуальна комунікація. Багато досліджень з візуальної пропаганди зосереджені на кінематографі та анімаційних фільмах, але варто уважніше придивитися до розвитку воєнних карикатур. Мета статті – проаналізувати й охарактеризувати агітаційні карикатури на прикладах історії та сучасності як вид пропаганди війни та елементи тактики гібридної війни. Поряд із воєнними плакатами вони є однією з перших форм візуалізації воєнної пропаганди. Карикатури з'явилися разом із розвитком друкованої преси і досі присутні як у паперовій, так і у цифровій формі. Карикатури є формою політичного коментарю, але вони також можуть бути інструментом пропаганди. З розвитком технологій та Інтернету до цієї форми приєдналися і меми. У статті проаналізовано значення різних видів візуальної комунікації, а саме графічної форми комунікації – малюнки, графіка у пресі, карикатури та меми в Інтернеті. Узагальнено віхи розвитку форм візуальної комунікації від наскельних малюнків до графічних зображень в Інтернеті. Згадано найновіші публікації, які досліджують зростаючий вплив візуальних засобів масової інформації в сучасному суспільстві. Розглянуто карикатури як вид пропаганди війни на прикладах історії та сучасності. Проаналізовано образи, сюжети та персонажі політичних карикатур та мемів, підкреслено

зростання використання графічних програм для створення цифрової графіки. У центрі уваги – історичні приклади з Першої та Другої світових воєн, сучасної російської агресії проти України 2014 р. та повномасштабного вторгнення Росії в Україну 2022 р. Також висвітлена роль у цій сфері мемів – явища сучасної популярної культури. Карикатури і меми також розглянуті як елемент тактики гібридної війни. У висновках наголошено, що з розвитком технологій графічна форма комунікації стала одним з інструментів пропаганди війни, карикатури і меми воєнної тематики є елементом гібридної війни, одним з найефективніших методів впливу на моральний дух реципієнта.

Ключові слова: пропаганда, карикатури, меми, преса, війна.

Постановка проблеми. Розвиток комунікації можна розглядати з точки зору медіадетермінізму, оскільки розвиток технологій передачі інформації через розвиток комунікації створює незворотний соціальний ефект, який називається розвитком людства. Тому можна припустити, що розвиток первинної масової комунікації почався з розвитком кроманьйонця. Створені близько 20–10 тис. років до н. е. наскельні малюнки були своєрідною первинною передачею інформації. Сцени полювання, побуту можна трактувати як першу форму масової комунікації, а також як початок візуальної комунікації. Від наскельних малюнків через шумерські таблички від 3300 р. до н. е. (Levinson); єгипетські ієрогліфи, лінійне письмо «А» з Криту. Перехід від малюнкового письма до алфавіту датується таким чином: шумери змінили його близько 2800 р. до н. е. (Fronczak), китайці – під час правління династії Шан. Саме вони вважаються «предками» писемності, але малюнки, піктограми та живописне письмо супроводжували нас донедавна і присутні у нашому письмі навіть сьогодні.

Мета дослідження – на прикладах історії та сучасності проаналізувати й охарактеризувати карикатури і меми як вид пропаганди війни та елементи тактики гібридної війни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед найновіших публікацій, які вивчають зростаючий вплив візуальних засобів масової інформації в сучасному суспільстві, назвемо дослідження Сіми Бховмік та Джолін Фішер, в якому використовується текстовий аналіз для аналізу висвітлення CNN World News 12-денного конфлікту між Ізраїлем і Палестиною у травні 2021 р. та наслідків військової журналістики vs фреймів мирної журналістики у публічному дискурсі та розумінні цієї проблематики (Bhowmik). Бен Н. Векеса акцентує зміну парадигми від вербальної аргументації до візуальної, аналізує аргументи в карикатурах про насильство після виборів, яке сколихнуло Кенію в 2007/2008 рр., застосовуючи теорію візуальної аргументації (Wekesa). Дельфіна Ертановська порушує питання мемів як інструменту медійної і політичної маніпуляції та пропаганди, підкреслює роль мемів як елемента сучасної гібридної війни в контексті національної безпеки (Ertanowska). Руслан Куцик пропонує авторське бачення карикатури як інформаційного механізму конструювання образу війни Росії проти України на прикладі сатиричної графіки британської газети «The Times» (Kutsyk). Агнешка Анна Некревіч аналізує та інтерпретує мову та форми подання понад 1530 опублікованих на сторінках Інтернету мемів, розглядає їх функціонування в публічному дискурсі (Niekrewicz).

Актуальність і новизна. Агітаційна карикатура у пресі є істотним явищем сучасної комунікації. Інтенсифікується популярність мема як феномена сучасної популярної культури. У сьогоденні російсько-української війни зростає значення карикатури як інформаційного засобу політичної агітації та пропаганди, що передбачає нагальність дослідження цієї форми графічної комунікації на історичних і сучасних прикладах.

Методи дослідження: при написанні статті застосовано аналітичний, історіографічний, компаративний, описовий методи, а також методи синтезу і лінгвістики тексту.

Виклад основного матеріалу. У поточний час разом із розвитком технологій розвинулася графічна форма комунікації: від малюнків, графіки у пресі та брошур до карикатур у газетах та мемів в Інтернеті. Карикатури в англомовному світі називають «caricatures» або «cartoons». За В. Еймсом, політичний журнал «Punch» визначає термін «cartoon» як художню пародію, сатиричний малюнок, який сфокусований на сучасних політичних подіях (Ames). Руслан Куцик стверджує, що багато місця в інформаційному контенті в українських ЗМІ займають фотографії (Kutsyk). Серед відео, фотографій, комп'ютерної графіки можна знайти також карикатури і меми. Руслан Куцик також стверджує, що «сатирична графіка виступає як засобом критики, так і механізмом утвердження в суспільстві тих чи інших стереотипів та образів. Цей аспект і зумовлює необхідність вивчення карикатури як одного з інформаційних механізмів конструювання образу війни Росії проти України». Карикатури за своєю природою можуть об'єктивно торкатися делікатних тем, передавати глибшу істину (Kutsyk). Бен Векеза наголошує, що «візуальні матеріали створені для того, щоби змусити читача думати не лише про подію чи людей, яких зображено, а й про повідомлення, яке передається» (Wekesa).

Мем, тобто картинка, поєднана з коротким текстом, несе певну інформацію, яка асоціюється з новими технологіями та медіа. Як уже зазначалося, спілкування через образи не є новим, це лише модернізований римейк попередніх цивілізаційних досягнень людства. Річард Докінз уперше дав визначення поняттю «мем» у 1976 р., як репліки, мутації та еволюції (меметика) (Dawkins). Тепер, однак, воно змінило своє значення і стало пов'язане зі схематичним зображенням із коротким текстом, який масштабно і швидко поширюється через соціальні мережі.

Перші спроби систематизувати ці форми спілкування з'явилися як жанр Інтернет-висловлювання, графічного повідомлення. Їх поділяють на прості та складні меми і категорії, такі як: реакція на меми – реакція на подію, ша-

блонний мем – додавання власних висловлювань до створеного шаблону (Niekrewicz), що складається переважно із двох контрфактичних суперечливих зображень. Комплексні меми визначаються як інформаційні композиції коміксів, або демотиватори. Самі меми набули популярності в 2005 р. через соціальні мережі, наприклад Facebook.

Поділ за технологією – прості меми:

розважальні;

політичні – жарти практично про усіх провідних політиків світу, демонстрація їх помилок, порожніх обіцянок або нереалістичних ідей;

ситуаційні; демотивуючі; у формі коментаря (Ertanowska);

загальновідомі.

Перша світова війна (до Другої світової війни називалася Великою війною)

Карикатура 1

Карикатура 2

Карикатура 1, яка показує пруського імператора Вільгельма II в обіймах з дияволом, підписана «Друзі», є класичною і однією з перших пропагандистських карикатур, використаних під час війни 1914–1918 рр. Цей період, безсумнівно, можна назвати піонерським і розвиваючим у сфері поширення воєнної пропаганди засобами візуальної комунікації. Цьому є кілька причин. Розвиток друкарства

та збільшення доступності друкованих матеріалів (преса, газети, плакати) у другій половині 19-го століття, розвиток освіти та зменшення неписьменності призвели до розвитку пропагандистських матеріалів. Тут ми бачимо приклад плаката, опублікованого у виданнях країн Антанти. Він мав на меті викликати у підданих огиду до образу імператора як святого, порівнюючи його з дияволом, що було ганебною образою на той час. На карикатурі 2 зображено російського козака, який б'є імператора Франца Йосифа, з підписом французькою мовою «Заслужене виправлення». Карикатура також є публікацією у пресі країн Антанти, до складу якої входила і Російська імперія.

Друга світова війна

Карикатура 3

Карикатура 4

Карикатура 3 «Liberators» представляє нацистську точку зору країн-союзниць. Карикатура зображує західну військову техніку у вигляді робота з ногами у формі ракет, які руйнують міста. Атрибути робота – це капюшон Ку-клукс-клану, індіанець, зірка Давида, мішок з грошима та шибениця. Третьюому рейху було властиво представляти етнічні меншини як руйнівників, а фашистський Ку-клукс-клан – як США, що теж не є чітко зрозумілим (Ку-клукс-клан та нацисти мали схожий світогляд). На карикатурі 4 зображено, як Гітлер віддає накази для фронту, але його вбиває радянський кулак. Радянська пропагандистська карикатура спрямована на по-

каз сили радянської влади та панування над нацистською Німеччиною.

Російська агресія проти України, Донбас, 2014 рік

Карикатура 5

Карикатура 6

Віталій Подвіцький (російський карикатурист, відомий пропагандист провідних інтернет-видань новинних порталів) любить у негативному світлі представляти Україну, а також країни колишнього Східного блоку, які вступили в НАТО, і навіть білоруську опозицію. Очевидно, що в Росії та за кордоном достатньо авторів, які поширюють російські наративи, але Подвіцький є хрестоматійним прикладом автора-пропагандиста. Карикатура 5, яка зображує українців нацистами, роками розповсюджувалася через російські канали пропаганди та дезінформації і також негативно представляє НАТО, яка їх підтримує. Карикатура 6 показує НАТО як слабого солдата, який є поплічником Америки, що провокує великого і сильного російського ведмедя. І хоча карикатури походять з 2014–2018 рр., пропагандистська тематика поширюється в незмінному вигляді й донині, а з моменту повномасштабної агресії Росії проти України навіть посилилася. Зміна у цих двох випадках полягає не у змісті чи використанні пропаганди як інструменту, а в переході від малювання вручну до цифрової графіки, створеної за допомогою планшета та графічних програм.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 2022 – ...

Мем 7 зображує президента Володимира Зеленського, який стоїть перед вибором: прийняти допомогу від Польщі з початку війни або назвати Польщу колабораціоністом

Мем 7

Мем 8

Росії на саміті ООН. Це один із наклепницьких мемів, які з'являються на форумах, у групах Facebook і в профілях на платформі X. Пропагандистські меми у таких місцях є елементом російської гібридної війни та створенням підпілля для неонацистських атак.

Мем 8 представляє відомого польського політика Гжегожа Брауна, колишнього депутата Сейму та євродепутата. Відомий своєю хворобливою антиукраїнськістю, антисемітизмом, у своїх заявах він часто хвалив Росію, зокрема її дії в Україні. Тут ми бачимо протилежне ставлення до війни в Україні: жінка, яка є алегорією усіх нормальних людей, засуджує напад Росії на Україну, а Гжегож Браун засуджує воєнних біженців на кордоні з Польщею і називає їх переміщення вторгненням.

Висновки. З розвитком технологій графічна форма комунікації також стала одним з інструментів пропаганди війни. Воєнні карикатури та меми використовують усі сторони конфлікту. Карикатури та меми, які представляють воєнну тематику, є елементом гібридної війни, графічною формою,

яка легко читається, є одним із найефективніших методів зниження морального духу противника та висміювання його. Крім того, вони використовуються як інструмент для здійснення ненасильницьких атак на територію противника. Однак це практикується і на міжнародній арені з метою збентежити союзників супротивника. Технологічний розвиток змінює спосіб створення графіки, але її призначення та використання залишаються незмінними.

References

Ames, W. (2024). Caricature and cartoon. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/art/caricature-and-cartoon> [in English].

Bhowmik, S. & Fisher, Jo. (2023). Framing the Israel-Palestine conflict 2021: Investigation of CNN's coverage from a peace journalism perspective, *Media, Culture & Society*, 45(5), 1019–1035. DOI: <https://doi.org/10.1177/01634437231154766> [in English].

Dawkins, R. (1989). *The Selfish Gene*, Oxford: Oxford University Press, 192. [in English].

Ertanowska, D. (2021). Memes as a Means of Communication and Manipulation. *Visnyk of the Lviv University: Series Journalism*, 49, 187–195. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2021.49.11073> [in English].

Fronczak, J. (red) (2002). *Fascynujące dzieje planety Ziemi*, Warszawa: Reader's Digest, 297 [in Polish].

Kutsyk, R. (2022). Caricature as one of the information mechanisms for constructing the image of Russia's war against Ukraine: Based on the materials of «The Times» and «The Sunday Times». *SKHID (EAST)*, Vol. 3, Issue 3, 15–24. DOI: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3\(3\).266396](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3(3).266396) [in English].

Levinson, P. (1999). *Miękkie Ostrze*, 19, Warszawa: Muza [in Polish].

Niekrewicz, A. A. (2015). *Od schematyzmu do kreacyjności. Język memów internetowych*, Gorzów Wielkopolski: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Jakuba z Paradyża, 17 [in Polish].

Wekesa, Nyongesa Ben. (2012). Cartoons can talk? Visual analysis of cartoons on the 2007/2008 post election violence in Kenya: A visual argumentation approach. *Discourse & Communication*, Vol. 6, Issue 2, 223–238. DOI: <https://doi.org/10.1177/1750481312439818> [in English].

Список ілюстрацій:

Карикатура 1. A World War I propaganda cartoon depicting the Kaiser kissing the devil. URL: <https://greatwar-1914.tumblr.com/post/151438525546/peashooter85-a-world-war-i-propaganda-cartoon>

Карикатура 2. WWI Propaganda Austria Map Franz Josepg Being Spanked Humiliated Postcard. URL: <https://www.hippostcard.com/listing/wwi-propaganda-austria-map-franz-josepg-being-spanked-humiliated-postcard/45824410>

Карикатура 3. Damsleth. H. Liberator. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Anti-American_caricatures_in_Nazi_Germany

Карикатура 4. Astapov. I., Kudrov. V. URL: Lot 0071: WWII SOVIET PROPAGANDA POSTER HITLER CARICATURE URL: https://antiquearena.com/lot/46815?auction_item_id=104

Карикатура 5. Podvicki. V. Joščetirihil jade vojnika na granica masa Rusijom? URL: <https://lat.sputnikportal.rs/20151029/nato-vojnici-Rusija-karikatura-1100646359.html>

Карикатура 6. Podvicki. V. Polônia nãoquerdiálogo histórico apósglorificação de colaboradores nazistas na Ucrânia. URL: <https://noticiabrasil.net.br/20150423/838780.html>

Мем 1. Ukraina. Kwejk.pl. URL: <https://kwejk.pl/obrazek/4005071/ukraina.html>

Мем 2. Barbarzyńska jest ta inwazja Rosji na Ukrainę, Grzegorz Braun uchodźców na granicę. Paczaizm.pl. URL: <https://paczaizm.pl/barbarzynska-jest-ta-inwazja-rosji-na-ukraine-grzegorz-braun-uchodzcowa-granic/>

Delfina Ertanowska

University of Information Technology and Management in Rzeszow
(Rzeszów, Poland)

WAR PROPAGANDA – PROPAGANDA CARTOONS IN THE PRESS: HISTORY AND PRESENT

Creators of propaganda utilize all available tools and technological advancements at their disposal. One such tool is visual communication. Many studies on visual propaganda focus on cinema and animated films, but it is also important to closely examine the development of wartime cartoons. Alongside war posters, they represent one of the earliest forms of visualizing war propaganda. The purpose of the article is to analyze and characterize propaganda cartoons using examples from history and the present as a form of war propaganda and an element of hybrid warfare tactics. Cartoons emerged with the development of print media and continue to exist in both paper and digital

forms. Cartoons are a form of political commentary, but they can also serve as a tool for propaganda. With the advancement of technologies and the Internet, memes have also become part of this form of communication. This article analyzes the significance of various types of visual communication, specifically the graphic form of communication – illustrations, graphics in the press, caricatures, and Internet memes. It summarizes the milestones in the development of visual communication forms, from cave paintings to graphic images on the Internet. The most recent publications exploring the growing influence of visual mass media in contemporary society are also mentioned. Wartime cartoons are examined as a form of propaganda, with examples from history and the present. The article analyzes the images, plots, and characters of political caricatures and memes, highlighting the increasing use of graphic design programs for creating digital graphics. The focus is on historical examples from World War I and World War II, Russia's aggression against Ukraine in 2014, and Russia's full-scale invasion of Ukraine in 2022. The role of memes, as a phenomenon of contemporary popular culture, is also discussed. Cartoons and memes are considered as an element of hybrid warfare tactics. The conclusions emphasize that with the advancement of technology, the graphic form of communication has evolved into a powerful tool for war propaganda, and that cartoons and memes on military subjects are a crucial component of hybrid warfare, a highly effective means of influencing the morale of the recipient.

Keywords: propaganda, caricatures, memes, press, war.

ЗМІСТ

ПРЕСОЗНАВСТВО: ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ

<i>Бліхарський Роман</i> . Ревізія нормативних теорій преси: огляд концептуальних підходів і напрямків аналізу	3
---	---

ІСТОРІЯ ПРЕСИ

<i>Габор Василь</i> . Редакційна стратегія газети «Русинь» (1923 р.) у висвітленні 120-літнього ювілею Олександра Духновича ...	21
<i>Комариця Мар'яна</i> . Діалог культур і емансипація: за публікаціями журналу «Жіноча Доля»	49
<i>Павлюк Ігор</i> . До історії українського віршованого публіцистичного тексту воєнного періоду (1939–1945 рр.): пресовий контекст ...	65
<i>Тимошик Микола</i> . Багатотиражні газети: типологія, статус, функції, проблематика (за архівними документами та матеріалами Буковини)	89

ПЕРСОНІФІКОВАНА ІСТОРІЯ ПРЕСИ

<i>Брайлян Надія</i> . «Емоційні» псевдоніми українських авторів XIX–XX ст.	109
<i>Наконечна Зоряна, Катола Ольга</i> . Осип Боднарівч (1895–1944): маловідомі сторінки життя редактора і публіциста	124
<i>Терещук Ольга</i> . Журналістська діяльність Опанаса Шевчукевича в щоденнику «Час» (Чернівці, 1932–1939 рр.)	137

МЕДІАКОМУНІКАЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

<i>Бідзіля Юрій, Толочко Наталія</i> . Специфіка відображення розвитку закарпатських електронних медіа на сторінках місцевої преси	154
<i>Ертановська Дельфіна</i> . Воєнна пропаганда – агітаційні карикатури в пресі: історія та сучасність	177

CONTENTS

PRESS STUDIES:

HISTORY, THEORY, METHODOLOGY

- Blikharskyi Roman*. Normative press theories: a review of key conceptual approaches and analysis directions 3

HISTORY OF THE PRESS

- Gabor Vasyl*. The Editorial strategy of the newspaper «Rusyn» (1923) in commemorating the 120th anniversary of Oleksander Dukhnovych.. 21
- Komarytsia Mariana*. Dialogue of cultures and emancipation: based on publications from the magazine «Zhynocha Dolia» 49
- Pavlyuk Ihor*. To the history of ukrainian poetic journalism during the wartime period (1939–1945): the press context 65
- Tymoshyk Mykola*. Multi-circulation newspapers: typology, status, functions, problems (according to archival documents and materials of Bukovyna) 89

PERSONIFIED HISTORY OF THE PRESS

- Brailian Nadiia*. «Emotional» pseudonyms of Ukrainian authors of the 19th–20th centuries 109
- Nakonechna Zoriana, Katola Olha*. Osyp Bodnarovych (1895–1944): little-known aspects of an editor and publicist's life 124
- Tereshchuk Olha*. Journalistic activity of Opanas Shevchukevych in the diary «Chas» (Chernivtsi, 1932–1939) 137

MEDIA COMMUNICATIONS:

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

- Bidzilya Yuriy, Tolochko Nataliia*. Specifics of reflecting the development of Transcarpatian electronic media on the pages of the local press 154
- Ertanowska Delfina*. War propaganda – propaganda cartoons in the press: history and present 177

Національна академія наук України
Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника
Науково-дослідний інститут пресознавства
National Academy of Sciences of Ukraine
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
Research Institute for Press Studies

Пресознавство
Press Studies

Випуск 5
Issue 5

Редактор: *Ольга Катола*
Коректор: *Зоряна Наконечна*
Обкладинка: *Леся Квик*
Комп'ютерне верстання: *Надія Брайлян*

Підписано до друку 21.11.2024. Формат 60×84/16
Папір офсетний № 1. Наклад 50 пр.
Ум. друк. арк. 11,10
Надруковано з оригінал-макета